

”Kaikki loppuu aikanaan. Armonsa ei milloinkaan.”

Vanhenemisen kokemus

ruustinna Elli Paunun kirjeissä ja päiväkirjoissa 1931-1953

Suomen historian pro gradu

Jyväskylän yliopisto

Helmikuu 2003

Mari Vehkalahti

SISÄLLYS

<i>1. JOHDANTO</i>	4
<i>1.1. TYÖN LÄHTÖKOHDAT JA KYSYMYKSENASETTELU</i>	4
<i>1.2. AIEMPI TUTKIMUS</i>	8
<i>Vanhukset ja historiantutkimus.</i>	8
<i>Yhteiskuntatieteellinen vanhuustutkimus.</i>	10
<i>2. KOKEMUKSEN JÄLJILLÄ</i>	12
<i>2.1. KIRJEET JA PÄIVÄKIRJAT TUTKIMUSAINEISTONA – KOKEMUKSEN TAVOITTAMISEN HAASTE</i>	12
<i>2.2. SUKUPOLVI JA ELÄMÄNTAPA KOKEMUKSEN SELITTÄJINÄ</i>	18
<i>3. ELLI PAUNUN ELÄMÄNKAARI</i>	23
<i>4. VANHUUDEN YHTEISKUNNALLINEN KEHYS</i>	32
<i>4.1. VANHENEMINEN 1900-LUVUN ALKUPUOLELLA</i>	32
<i>Asuminen ja toimeentulo</i>	32
<i>Vanhenemisen virkistykseksi ja viivyttämiseksi.</i>	36
<i>4.2. VANHENEVAN RUUSTINNAN JULKINEN ROOLI</i>	39
<i>Pappilan emännöys.</i>	39
<i>Seurakunnalliset tehtävät.</i>	44
<i>Yhteiskunnallinen toiminta</i>	48

5. LÄHIYMPÄRISTÖN JÄSEN.....	55
5.1. ROOLIT PERHEEN PIIRISSÄ.....	55
Isän hoitaja.....	55
Aviovaimo.....	57
Äitiyden ja isoäitiyden iloja ja suruja.....	59
5.2. VANHENEMISEN VAIKUTUS SOSIAALISEEN VERKOSTOON.....	64
6. SUHDE VANHENEVAAN MINÄÄN	70
6.1. ”SYDÄN PUUSKUTTAA KUIN VANHA VETURI” – FYYSISET MUUTOKSET.....	70
6.2. HENKINEN KOKEMUS.....	74
Eletyn elämän muistot.....	74
Kannatteleva usko.....	79
Sodan vuodet.....	84
Henkiset voimat.....	86
Ajan vaivoista ijäisyyttä kohti.....	90
7. UUSIEN TEHTÄVIEN VASTAANOTTAMINEN JA VANHOISTA LUOPUMINEN.....	94
8. LÄHTEET.....	100
8.1. ARKISTOLÄHTEET.....	100
8.2. PAINAMATTOMAT LÄHTEET.....	100
8.3. KIRJALLISUUS.....	100

1. JOHDANTO

1.1. TYÖN LÄHTÖKOHDAT JA KYSYMYKSENASETTELU

”Vuosi vielä ja sitten joudut vanhojen kirjoihin”, kirjoitti Jyväskylän kirkkoherran puoliso Elli Paunu ystävälleen Anna Punnoselle tämän täyttäessä 59 vuotta tammikuussa 1934.¹ Lausahdus paljastaa jotain tuon ajan vanhuksen määritelmästä, joka Ellin mukaan tuntui olevan 60 ikävuotta. Sama vanhuuden rajapyykki lähestyi Elliä itseäänkin, mutta vanhaksi itsensä mieltäminen ei ehkä sittenkään ollut aivan näin yksiselitteistä, edes vanhenevalle itselleen.

Tänä päivänä vanhuusteema on pinnalla monenlaisissa keskusteluissa ja tutkimuksissa, mutta menneisyyden vanhuksista on tutkimusta tehty varsin vähän. Historian- ja perinteentutkimuksessa vanhoja ihmisiä kohtaan tunnettu mielenkiinto on ollut aiemmin lähinnä välineellistä: vanhoista ihmisistä on oltu kiinnostuneita sen perimätiedon vuoksi, jota ikääntyneet kantavat. Haastatteluin ja erilaisin tiedonkeruin on pyritty tallentamaan se tieto, jota vanhukset elämäkokemuksensa myötä ovat hankkineet ja se suullinen perimätieto, jonka vanhukset ovat kuulleet edeltäviltä sukupolvilta. Harvoin vanhuksista on kuitenkaan oltu kiinnostuneita täysin heidän itsensä vuoksi.²

Pro gradu -työni lähestyy menneisyyden vanhenemista vanhuksen omakohtaisten kokemusten näkökulmasta. Tutkimus pohtii millaiseksi oman vanhenemisen ja vanhuuden kohtaaminen muotoutui 1881 syntyneelle ja 1953 kuolleelle jyvaskyläläiselle ruustinna Elli Paunulle, kirkkoherra Hjalmar Paunun aviopuolisolle, joka eli vanhuusikänsä kasvavan pikkukaupungin sosiaalisesti näkyvällä paikalla. 72-vuotiaana kuollut Paunu piti vuosikymmeniä päiväkirjoja ja kirjoitti kirjeitä, jotka mahdollistavat kokemusten selvittämisen. Tutkimusajanjakso alkaa vuodesta 1931, jolloin Elli täytti 50 vuotta, ja päättyy kuolinvuoteen 1953. Tutkimus

¹ Kirje Anna Punnoselle 8.1.1934. JYMA.

ei siis tarkastele vain vanhana olemista vaan vanhenemisprosessin etenemistä. Näin on mahdollistaa seurata muutoksia, joita vanheneminen toi Ellin elämään, sekä sitä kuinka hän otti nämä muutokset vastaan. Tutkimuksen keskiössä ovat kysymykset vanhenemiseen liittyvistä omakohtaisista kokemuksista, tunteista ja tuntemuksista.

Tarkastelen vanhenemisen omakohtaisia kokemuksia kolmella alueella. Ensimmäinen pureutuu vanhenemiseen julkisella tasolla. Tämä viittaa siihen yhteiskunnalliseen kehykseen, jossa vanheneminen tapahtui 1900-luvun alusta puoleen väliin. Yhtäältä tämä tarkoittaa vanhuudelle ulkoapäin asetettuja puitteita. Millaisissa olosuhteissa vanhukset yleensä elivät ja kuinka heitä arvostettiin? Millaisia ulkoisia tekijöitä kaupungin kirkkoherran puolison vanhenemiseen puolestaan liittyi, kuinka vanhennuttiin arvokkaasti keskiluokan piirissä ja miten se ehkä poikkesi muusta väestöstä? Toisaalta julkinen taso viittaa myös kirkkoherran puolison sosiaalisesti näkyvän aseman mukanaan tuomiin toimiin ja tehtäviin, sekä Elli Paunun omiin yhteiskunnallisiin ja seurakunnallisiin harrasteisiin. Miten vanheneminen näkyi työtehtävien hoidossa ja mikä näiden tehtävien merkitys vanhenevalle naiselle oli?

Toinen tarkastelutaso siirtyy astetta yksityisempään, julkisen ja yhteiskunnallisen alueelta arkeen, kodin ja ystävien piiriin. Millaisia rooleja Elli Paunulla oli omassa lähiympäristössään äitinä, puolisona, isoäitinä, tyttärenä ja ystävänä? Miten roolit muuttuivat vuosien mittaan ja kuinka Elli koki ne? Millainen merkitys perheellä ja sosiaalisella verkostolla oli vanhenevalle?

Kolmas taso syventyy lopulta Ellin omaan minä –suhteeseen pohtien hänen suhtautumistaan omaan itseensä ja vanhuuden mukanaan tuomiin fyysisiin ja mahdollisiin psyykkisiin muutoksiin. Kuinka hän itse itsensä koki? Mitä hän piti hyvänä vanhenemisena? Miten hän omaan vanhenemiseensa suhtautui ja millaisia tuntemuksia se hänessä herätti? Entä millaisia tunteita väijäämättä lähestyvä kuolema synnytti? Pohdinta keskittyy vanhenemisen sosiaaliseen alueeseen, toimintaan, mielen tuntemuksiin ja sopeutumiseen, jolloin fyysisiä muutoksia

² Oittinen 1989, 21.

käsitellään vain lyhyesti. Kaikki kolme aluetta ja niillä tapahtuvat muutokset ovat luonnollisesti yhteydessä ja vaikutussuhteessa toisiinsa. Esimerkiksi fyysinen terveydentila vaikuttaa myös mielen virkeyteen, ja mielen virkeys, oman itsensä kokeminen, monien työtehtävien hoitoon niin arjen kuin julkisen piirissä.

Lähteitä, joista menneisyyden vanhuksen omakohtaisia kokemuksia voitaisiin tutkia on rajallisesti. Tässä tutkimuksessa omakohtaisiin kokemuksiin ja tunteuksiin pureudutaan kirjeiden ja päiväkirjojen avaaman mielenmaailman kautta. Alkuperäislähteikseni olen valinnut Jyväskylän Maakunta-arkistoon sijoitetusta Paunun sukuarkistosta ruustinna Elli Paunun päiväkirjat ja kirjeenvaihdon. Arkistoon sijoitetut päiväkirjat alkavat vuodesta 1930 ja ne päättyvät vuoteen 1952, noin vuotta ennen kirjoittajan kuolemaa. Laaja kirjeenvaihto kattaa myös viimeisen elinvuoden. Ahkerana ja taitavana kirjoittajana Elli Paunu on ollut perheen yhteydenpitäjä muihin sukulaisiin ja ystäviin, ja siksi kirjeenvaihtoa on tallella varsin runsaasti. Koska arkisto on laaja, ei kaikkia kirjeitä ole ollut tarkoituksenmukaista ottaa tutkimuksen piiriin. Olen keskittynyt Elli Paunun puolisonsa Hjalmar Paunun (1882-1970) sisarille, Anna Punnoselle (1875-1960) ja Irene Tammisselle (1878-1950) kirjoittamiin kirjeisiin. Määrällisesti enemmän on Anna Punnososen kanssa käytyä kirjeenvaihtoa. Nämä kirjeet ovat myös tutkimukseni vanhuusteeman kannalta hedelmällisimpiä, sillä Anna oli paitsi luotettu sielun- ja uskonsisar, myös suunnilleen saman ikäinen kuin Elli, ja siten lukuisista kirjeistä on löydettävissä myös kokemusten vaihtoa silmällä pitäen nimenomaan vanhereimista.

Menneisyydessä eläneen ja jo kuolleen ihmisen omakohtaisia kokemuksista kerrottaessa on pohdittava keinoja, joilla kokemuksia on ylipäättään mahdollista tavoittaa, ja ymmärrettävä, että kyseessä on aina tutkijan tulkinta, jossa yksityisen ihmisen elämää kerrotaan jonkun toisen äänellä.³ Kun yksittäisen ihmisen kokemusten tutkiminen on tulkintaa, voi tulkinnassa ajatella olevan kyse myös vallankäytöstä: toisen ihmisen haltuun ottamisesta ja muuttamisesta kohteeksi kuvaan, jonka tutkija on hänestä luonut, ilman että kohde itse voi puolus-

³ Esimerkiksi Leskelä-Kärki 2001, 101.

tautua luotua kuvaa vastaan.⁴ Tämä tekee tulkitsijan tehtävästä varsin vastuullisen. Kokeemukset sellaisina, kuin ne todella on koettu ovat uskoakseni historiantutkijan tavoittamattomissa. Viime kädessä kysymys on siitä, miten tutkittava itse on ylipäättään kyennyt tai halunnut kirjoittaa kokemuksistaan, ja kuinka hän on pystynyt tavoittamaan kokemuksensa kuvauksessaan. Historiantutkija voi lähinnä hahmottaa mahdollisia tai todennäköisiä kokemuksen tapoja – ja ennen kaikkea toden näköisiä kertomuksia näistä kokemuksista.⁵ Tässä tutkimuksessa on siis kyse minun tulkinnastani, siitä miten minä ymmärrän Elli Paunun kirjoittaneen kirjeissä ja päiväkirjoissa vanhenemisestään.

Koska tämän tutkimuksen keskiössä ovat vanhenemiseen ja vanhuuteen liittyvät kokemukset ja kyseessä on näin ollen ihmisen elämänkaareen sijoittuvan yhden elämänvaiheen tarkastelu, on tässä paikallaan myös lyhyesti esittää oma käsitykseni siitä, kuinka rakennamme omaa persoonallisuuttamme. Kehityopsykologinen perusolettamukseni on, että ihmiselämä on kokonaisuus, jonka eri elämänvaiheita ei voi tarkastella täysin erillään muista elämänvaiheista ja –tapahtumista. Jo lapsuudessa hankitut kokemukset tulevat jäsentämään elämäämme ja edeltävät tapahtumat ja kokemuksemme vaikuttavat aina jollakin tavalla – tietoisesti tai tiedostamattamme – siihen, kuinka koemme seuraavat tapahtumat. Mielestäni edeltävät elämänvaiheemme ja kokemustemme kasaama henkinen ”pääomamme” vaikuttavat aina siihen tapaan, jolla pyrimme ratkaisemaan elämän ongelmatilanteita ja millaisia merkityksiä annamme tilanteille ja tapahtumille joita kohtaamme. Silloinkin, kun pyrimme aktiivisesti unohtamaan jonkin asian ja muuttamaan käyttäytymistämme.⁶

Tämän elämänkaarta kokonaisuutena korostavan olettamukseni pohjalta tutkimukseni lähtökohtana on, että myös Elli Paunun vanhenemisen omakohtaista kokemista selitti pitkälti hänen aiempien elämäkokemuksiensa myötä omaksumat arvot, asenteet ja ominaispiirteet. Vanhuusvaihe ei ollut henkilökohtaisesta elämähistoriasta irrallinen vaihe vaan yhteydessä

⁴ Mazzarella 1997, 29-30.

⁵ Markkola 2002, 17.

⁶ Vastaavasta käsityksestä tarkemmin esimerkiksi Mannheim 1972, 113-114, Jylhä 1990, 129 ja Heikkinen 2002, 210.

aiemmin elettyyn, kuultuun, nähtyyn ja koettuun. Kokemuksiin vaikuttivat olennaisella tavalla se aika ja ympäristö, joissa Elli syntyi, kasvoi ja sai vaikutteita, ja näin ollen kokemista voi selittää myös tiettyyn sukupolveen lukeutumisella. Käsitteellisenä apuvälineenä käyttämäni sukupolven käsite määräytyy tässä tutkimuksessa kuten sosiologi Karl Mannheim on sitä määritellyt, ja siihen paneudutaan tarkemmin tuonnempana luvussa Kokemuksen jäljillä. Kokemista pyrin selittämään elämäntavan ja sukupolven käsitteellisten kehysten avulla. Kokemusten tutkimista - ja ennen kaikkea tulkintaa, josta viime kädessä on kysymys - pohditaan syvällisemmin niin ikään luvussa Kokemuksen jäljillä, joka paneutuu tämän tutkimuksen metodologiseen ja teoreettiseen puoleen.

Vanhuuden kehityspsykologisia teorioita on arvosteltu siitä, etteivät ne tee oikeutta ihmisten yksilöllisille vanhenemiskokemuksille eri kulttuureissa ja erilaisissa elämäntilanteissa. On esitetty ettei elämänkulkua edes ole mielekästä tarkastella vaiheesta toiseen ennalta määrättyssä järjestyksessä etenevänä tapahtumana vaan pikemminkin kulttuuristen ja yksilöllisten elämänjäsenysten kautta.⁷ Tässä tutkimuksessa alkuperäislähteistön luonne tuo kuitenkin näkyviin nimenomaan yksilöllisen kokemisen tason, joka mentaliteetti- ja mikrohistorian tutkimusperinteeseen liittyen kiinnittyy tiiviisti kontekstiinsa, 1900-luvun puolivälin pikkukaupungin paikalliskulttuurin luomille vanhenemisprosessin puitteille.

1.2. AIEMPI TUTKIMUS

Vanhukset ja historiantutkimus.

Historiantutkimuksessa vanhuutta, vanhentumista ja vanhusten oloja on tutkittu melko vähän. Vähäisissä tutkimuksissa toistuvat samankaltaiset näkökulmat. Kiinnostuksen kohteena on ollut lähinnä 1800-luku ja maalaisvanhus, ja näin ollen vanhuutta on tarkasteltu ruotu-,

⁷ Saarenheimo & Suutama 1995, 469. Ajatus Gubriummin & Wallacen (1990).

eläte-, vaivahoito- ja syytinkijärjestelmien kautta.⁸ Riitta Oittisen 1980-luvun lopulla Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalilaitoksella käynnistynyt projekti on tuottanut lupaavan esitutkimusraportin lisäksi muutamia artikkeleita. Kunnanvaivaisesta harmaaksi pantteriksi on projektin antologia, jossa Marja-Liisa Pökälän artikkeli käsittelee myös vanhuuden käsitteitä suomalaisissa elämäkerroissa.⁹ Kun tutkimusta menneisyyden vanhuksista on vähän, korostuu tässä tutkimuksessa alkuperäislähteiden rooli.

Menneisyyden vanhuutta on luonnehdittu lähinnä kahdenlaiseksi. Ensimmäinen käsitys leimaa vanhuuden kaavamaisesti köyhyydeksi ja ikääntymisen väistämättömäksi kuluksi kohti kurjuutta. Toinen käsitys puolestaan on versonut 1800-luvun loppupuolen porvarillisen perhekäsityksen läpimurrosta. Se idealisoi menneisyyden vanhuuden arvostetuksi elämänvaiheeksi suurperheessä, jonka suojassa vanhus eli hiljaista ja luonnollista luopumisenvaihetta. Todellisuudessa menneisyyden vanhuus on ollut jotain näitä molempia. Käsitteet ja kokemukset ovat vaihdelleet suuresti vanhenevan yksilön varallisuudesta, yhteiskuntaluokasta, sukupuolesta, paikkakunnasta, ihmisestä itsestään ja yhteisöstä, jossa hän on elänyt.¹⁰ Esimerkiksi Marja-Liisa Pökälän mukaan hänen tutkimissaan 1800- ja 1900-luvun vaihteen elämäkerroissa korostuu negatiivinen käsitys ylipäättään vanhuudesta ja erityisesti omasta vanhuudesta.¹¹ Merkittävää on myös huomata, kuinka vanhuudesta käytetty kieli on ajan myötä muuttunut: aikaisempina vuosisatoina ja –kymmeninä on puhuttu vanhenemisestä ja vanhuudesta, kun nykyisin mielletään korrekimmaksi ilmaisut ikääntyminen tai seniorit. Tässä tutkimuksessa käytetään aikalaiskontekstiin paremmin sopivaa vanhenemistä, josta myös Elli itse puhuu.

Historiantutkimus on pitkään arvostanut menneisyyden suurten tapahtumien tutkimusta ja mikrohistorialliseen näkökulmaan, toisesta – ja usein tavallisesta – ihmisestä kirjoittamiseen

⁸ Artikkeleita ovat kirjoittaneet mm. Kustaa H. J. Vilkkunen ja Hannu Soikkanen. Lisäksi monet yhteiskuntatieteelliset vanhenemistä käsittelevät teokset käsittelevät myös vanhustenhoidon historiaa, kuten Simo Koskisen artikkeli Vanhusten asema Suomessa 1800-luvulta nykypäivään, teoksessa Vanhuus Suomessa.

⁹ Oittinen 1989, passim; Oittinen & Pitkämäki 1990, passim.

¹⁰ Soikkanen 1994, 17.

on suhtauduttu varauksella, jopa kielteisesti. Uudet näkökulmat ovat kuitenkin tuoneet myös yksilöstä kirjoittamisen historiantutkimukseen. Yksilöstä kirjoittaminen ei välttämättä kerro vain yhden ihmisen elämästä, vaan ainutlaatuisen ja erityisen kautta voidaan tuoda julki myös jotain yleistä ja yhteistä.¹²

Yhteiskuntatieteellinen vanhuustutkimus.

Lähinnä vanhuusteemaan ovat tarttuneet yhteiskuntatieteilijät. Ennen toista maailmansotaa vanhuustutkimusta ei juuri tehty, sillä ikääntymiseen liittyviä kysymyksiä ja ongelmia käsiteltiin yleisesti osana köyhyys- ja vaivaishoitoa, eikä vanhusväestöä vielä tuolloin nähty erityisenä sosiaalisena kysymyksenä. Yhteiskunta- ja sosiaalipolitiikan tutkijat ovat lähestyneet vanhuutta enimmäkseen sosiaalihuollon kehittymisen ja vanhusten elinolojen kautta. Sosiologit alkoivat kiinnostua aiheesta enemmän 1950-luvun lopulta lähtien. Erityinen vanhuutta tutkiva tieteenala on gerontologia. Se on jakautunut edelleen neljään haaraan, joista biogerontologia tutkii vanhenemista elinjärjestelmien tasolla, psykogerontologia aisti-, psykomotoristen-, havainto- ja muistitoimintojen muutosten vaikutusta persoonallisuuteen, sosiaaligerontologia vanhenemista sosiaalisen ympäristön suhteen ja geriatria vanhuuden sairauksia ja hoitoa.¹³ Sosiaalinen vanheneminen ymmärretään käsitteelliseksi viitekehykseksi, joka viittaa ajallisesti ja paikallisesti muuttuvaan yhteiskunnallisten tekijöiden määrittämään ikääntymisprosessiin ja elämäntilanteeseen.¹⁴

Yhteiskuntatieteellisen vanhuustutkimuksen pioneeri Suomessa on Faina Jyrkilä, joka 1960-luvun alussa tutki monitasoisesti tamperelaisvanhusten elinoloja. Oman tutkimukseni kannalta mielenkiintoinen on myös Magdalena Jaakkolan tutkimus opettajien sopeutumisesta eläkkeelle. Jaakkolan tutkimus julkaistiin vuonna 1972 ja siten tutkittavien joukkoon

¹¹ Pökälä 1991, 48.

¹² Mentaliteettien ja mikrohistorian lähestymistavoista etenkin Peltonen 1999, passim. Lisäksi muun muassa Leskelä-Kärki 2001, 111. ”Yhden naisen historioita” on viime vuosina kirjoittanut esimerkiksi Irma Sulkunen, joka on tutkimustrilogiassaan edennyt Miina Sillanpäästä (1989) Mandi Granfeltin (1995) kautta Liisa Eerikintyttären (1999).

¹³ Määrittelystä mm. Pohjolainen 1990, 17-18.

¹⁴ Jyrkämä 1998, 144.

lukeutui vielä runsaasti opettajia, jotka olivat suunnilleen - tai jopa saman ikäisiä - ja samaan idealistiseen ja kutsumustietoiseen opettajapolveen kuuluvia kuin tutkimuskohteeni Elli Paunu.

Historiantutkijan kannalta sosiologien ja sosiaaligerontologien tutkimukset ovat hieman ongelmallisia: ne käsittelevät ja näin ollen soveltuvat lähinnä moderniin palkkatyöyhteiskuntaan, joten niitä ei sellaisenaan voi siirtää historiantutkimukseen.¹⁵ Tutkimukset voivat kuitenkin antaa merkittävällä tavalla ideoita ja välineitä menneisyydenkin vanhuuden pohtimiseen. Koska historiantutkimusta vanhuksista on tehty vähän, voivat varsinkin ensimmäiset yhteiskuntatieteelliset vanhustutkimukset 1950-luvulta lähtien tarjota tämän tutkimuksen kannalta merkittävää informaatiota kuvatessaan tutkimusajanjakson loppuvuotia. Tämä tutkimus sivuaa lähinnä sosiaalisen vanhenemisen aluetta kuvaamalla Elli Paunun tuntemuksia vanhenemisestä eri sosiaalisissa ympäristöissä, julkisessa toimintakentässä sekä perheen ja ystävien piirissä. Tutkimus huomio kuitenkin myös hänen tuntemuksensa omasta itsestään.

2000-luvun suomalainen yhteiskunta ikääntyy nopeasti, kun suuret ikäluokat lähestyvät vanhuusaikaansa. Ikärakenteen muutos ja sen luomat paineet yhteiskunnan toimintaan ovat versoneet kasvavan kiinnostuksen – yhtä hyvin kuin tarpeenkin – pohtia ikääntyvien elämää ja mahdollisuuksia monipuolisesti sekä vanhenemisen vaikutuksia yhteiskuntaan. Kyseisen näkökohdan huomioon ottaen tämä tutkimus voi myös osaltaan luoda vanhenemisen historiallista taustaa ja kertoa siitä, millaista vanheneminen oli ennen nykyistä modernia palkkatyöyhteiskuntaa ja eläkejärjestelmiä. Tutkimuksen tarkoitus ei ole esittää mennyttä ja nykyistä rinnakkain eikä vertailla niiden välittämää vanhuuskuvaa, mutta tutkimuksen pohjalta voi myös miettiä, kuinka paljon inhimillinen vanhuuden kohtaaminen lopulta on muuttunut yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden muuttuessa.

¹⁵ Myös yhteiskuntatieteilijät itse ovat huomauttaneet tästä, mm. Jylhä 1990, 116.

2. KOKEMUKSEN JÄLJILLÄ

2.1. KIRJEET JA PÄIVÄKIRJAT TUTKIMUSAINEISTONA – KOKEMUKSEN TAVOITTAMISEN HAASTE

Historiantutkimuksen näkökulmasta aiheeni on monessa suhteessa haasteellinen. Päiväkirjoja ja kirjeitä päälähteinä analysoitaessa on tukeuduttava pitkälti kirjallisuuden ja etnologian tutkimuksiin, samoin kokemuksellisuutta pohtiessa. Olen lähestynyt päiväkirjoja ja kirjeitä omaelämäkerrallisena¹⁶ aineistona, jossa kirjoittaja muistelee, palauttaa mieleensä ja kertoo, kirjallisesti tai suullisesti, elämäntarinaansa. Vertailu omaelämäkerralliseen aineistoon ei ole täysin ongelmatonta ja se tulee kyseeseen vain silloin, kun muistelu käsitetään laajasti.

Kirjeissä asioiden ja kokemusten mieleenpalauttaminen suoritetaan päivittäiseen raportointiin verrattuna huomattavastikin pidemmän ajan kuluttua itse tapahtumista tai kokemisen hetkistä. Historiantutkimukseen soveltuvaa metodologista tutkimuskirjallisuutta kirjeistä lähteinä on varsin niukasti. Esimerkiksi Eva Helen Ulvroos on tutkinut 1800-luvun kirjeenvaihtoa. Hänen mukaansa kirjoittaminen ei ollut pelkästään spontaani ja välitön kommunikaatiomuoto vaan sitä säätelivät tiukat muotosäännöt. Tuolloin myös kirjeiden ääneen lukeminen oli tavallista, joten kirjeenvaihto ei ollut niin kahdenkeskistä ja henkilökohtaista, jollaiseksi sen tänä päivänä helposti oletamme.¹⁷ Ääneen lukeminen oli tuttua myös Paunun perheen aterioidella.¹⁸ Keskiluokan kirjeissä tyypilliset teemat, kuten terveydentila, sää, vuodenaajat, työ ja matkat¹⁹ ovat leimallisia myös Ellin kirjeille.

¹⁶ Elämäkertojen ja omaelämäkertojen välinen ero on, että *omaelämäkerrat* ovat muistelu, kerrontaa ja jäsenystä kirjoittajan omasta elämästä kun taas *elämäkerroissa* kirjoittaja ja tulkintojen tekijä on joku toinen kuin henkilö, josta elämäkerta on kirjoitettu.

¹⁷ Ulvroos 1996, 23-27. Kirjeiden kirjoittamisen konventioista myös Chartier 1997, 15-21; Vehkalahti 2003.

¹⁸ Tuomi-Nikula, 1983, 20.

¹⁹ Häggman 1995, 154.

Omaelämäkerrallista kirjoittamista voidaan luonnehtia henkilökohtaiseksi muistelutilanteeksi, jossa kirjoittaminen on paitsi raportointia konkreettisista tapahtumista myös itsensä jäsentämistä, tarinaa omasta elämästä, kirjoittajan yksilöllistä ja sosiaalista todellisuutta. Saman voi todeta myös kirjeistä ja päiväkirjoista. Vaikka päiväkirjamerkinnot ovat usein sarja yksittäisiä, eri päivinä muistiin merkittyjä tapahtumia ja tuntemuksia, niilläkin on omaelämäkertojen tapaan pyrkimys juonellisuuteen ja esteettisyyteen. Mielestäni myös päiväkirjat voi käsittää kuten omaelämäkerrallinen kirjallisuus: yksilöllisen kokemuksen kuultokuvana, jonka läpi näkyvät kulttuuriset ja yhteiskunnalliset rakenteet²⁰, ja jotka siis aina kertovat enemmän kuin vain kirjoittajasta itsestään. Lisäksi erityisesti vanhuusteeman kohdalla voi hyödyntää omaelämäkerrallista tulkintakehystä, koska päiväkirjat ja kirjeet sisältävät myös muistelua ja menneiden tapahtumien pohdintaa ja läpikäymistä. Myös Elli Paunu käy kirjoituksissaan läpi mennyttä elämäänsä, mutta on huomattavaa, että myös nykyisyys tarjosi hänelle vielä runsaasti muistiinmerkitsemistä ja pohdinnan aihetta.

Kirjallisuudentutkija Suvi Aholan mukaan päiväkirjat, jotka on luovutettu julkiseen arkistoon, on usein kirjoitettu niin ikään jokin tietty lukijakunta mielessään.²¹ Tämä joku, usein tiedostamatonkin lukija, voi olla vaikkapa tulevaisuuden minä itse. Toisaalta kirjoittamisessa voi olla kysymys perinteen tai kirjoittajan tai hänen sukunsa historian siirtämisestä tulevalle polvelle. Siitä huolimatta, että päiväkirjoja usein kirjoitetaan jollekin kuvitellulle yleisölle, ne silti ovat intiimejä, henkilökohtaisten salaisuuksien vastaanottajia, joiden sivuja ei - ainakaan elinaikana - haluta levittää muiden nähtäväksi.²²

(Oma)Elämäkertoja kirjoitetaan usein julkaisutarkoituksessa ja niiden kirjoittamisen yhteydessä muistelutilanne seuraa yleensä huomattavan paljon pidemmällä aikaviiveellä kuin päiväkirjamerkintöjen tekeminen. Päiväkirjaa kirjoitetaan pian tapahtumien jälkeen ja valinnat muistiin merkitsemisestä tai merkitsemättä jättämisestä tehdään tässä ja nyt. Omaelämäker-

²⁰ Saarenheimo 1997, 13-14.

²¹ Ahola 1993.

²² Makkonen 1993, 370.

tojen kirjoittamisen kohdalla korostuu mieleenpalauttamiselle olennainen piirre, henkilön valta sen suhteen, mitä kokee muistelemisen ja kertomisen arvoiseksi. Rajauksia ja näkökulmaa voi hioa jopa vuosikymmeniä.

Päiväkirjoja ja kirjeitä alkuperäislähteenä käytettäessä on luonnollisesti huomioitava niiden subjektiivinen luonne. Ne ovat ”vain” yhden ihmisen totuus tapahtumista. Tapahtumien autenttisuutta on vaikea osoittaa, emme saa tietää onko muutoksia tehty jälkeen päin tai onko jokainen merkintä todella tehty päiväyksen osoittamana ajankohtana.²³ Ja usein sensuroivat sormet ovat repineet sivuja irti. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun näkökulmasta kirjeiden ja päiväkirjojen kaltaiset ”subjektiiviset” tekstit ovat kuitenkin mitä hedelmällisimpiä lähteitä. Jonkinlaisen ”absoluuttisen totuuden” tavoittelu on toisarvoista kun tutkitaan sitä, miten kirjoittaja itse on kokenut asiat ja merkityksellistänyt ne.

Päiväkirjoja ja kirjeitä analysoitaessa on muistettava myös tutkijan rooli. On pyrittävä menemään tilanteeseen, jossa kokemukset on kirjattu ylös, ottamaan huomioon kirjoittajan elämäkokemukset ja -tilanne, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset sidokset ja se, kuka tai mikä mielessään kirjoittaja on tekstin laatinut. Tästä huolimatta tutkija osallistuu väistämättä omilla tulkinnollaan merkitysten jälkikäteiseen arviointiin ja muokkaukseen. Vilkkoo käyttää tutkijan ja kirjoittajan välistä vuorovaikutussuhdetta analysoidessaan omaelämäkertatutkimus - käsitettä. Sopimuksen perusidean mukaan omaelämäkerrassa on kysymys kolmesta erillään pidettävästä kategoriasta, kirjoittajasta, tekstistä ja lukijasta. Kirjoittaja ja lukija kommunikoivat tekstin välityksellä. Olennaisinta on yksilötasoinen muisteluprosessi, siis kirjoittaminen, jota ilman ei ole omaelämäkerta tai kerrontaa - eikä lukijaa, joka pyrkii kohtaamaan ja ymmärtämään kerrotun. Tutkija lukee itsensä sisään muistelijan elämäkertomukseen ja luo väistämättä kertomuksen merkityksille uuden tulkinnallisen kontekstin.²⁴

Elli Paunulla on ollut selvä kuva siitä, kenelle hän päiväkirjojaan kirjoittaa. Lukijoiksi tulevaisuudessa hän on ajatellut lapsensa ja lastenlapsensa. Ehkäpä tästä syystä Elli ei halunnut

²³ Makkonen 1993, 370; Norkola 1995, 115.

kaan kirjoittaa muistiin aivan kaikkea. Perheen piiristä kun tuntuivat löytyvän toisaalta ne suurimmat ilon ja ylpeyden kuin myös huolen aiheet. Päiväkirjatekstejä leimaa selvä itsetuntemus. Kaikista kipeimpiä ja henkilökohtaisimpia asioita Ellin oli vaikea pukea sanoiksi ja hän viittaa usein siihen, että mielessä on asioita, jotka hän voi uskoa ainoastaan Jumalalle. Päiväkirjan kirjoittaminen ei siis selvästikään ollut pappilan emännän ensisijainen varaventiili. Toisaalta suhteellisen myöhään, viisikymppisenä aloitetulla päiväkirjaharrastuksella ei ehkä ollut pyrkimystä tai tarvettakaan toimia varaventiilinä, sillä läheinen ja luottavainen suhde Jumalaan oli jo toiminut sellaisena vuosikymmenien ajan. Kirjeenvaihtoon verrattuna Ellin päiväkirjamerkkinnät ovatkin enemmän raportointia päivän tai viikon tapahtumista ja tulevien tapahtumien suunnittelua, kun taas erityisesti läheiselle ystävälleen Anna Punnoselle osoitetut kirjeet ovat sävyiltään henkilökohtaisempia ja tutkiskelevampia.

Elli Paunun kirjoittamien kirjeiden ja päiväkirjamerkintöjen kautta tarkoitukseni on hahmottaa nimenomaan hänen omakohtaista kokemustaan omasta vanhenemisprosessistaan. Nyky-suomen sanakirja määrittää kokemuksen ensinnäkin yksityisesti koetuksi tapaukseksi tai elämykseksi ja toiseksi kokemalla välittömästi saaduksi tiedoksi tai tuntemukseksi.²⁵ Tarkemmin määritellen kokemuksella jostakin asiasta tai ilmiöstä, tässä tapauksessa vanhenemisprosessista, ymmärrän yksilön tavan mieltää ja jäsentää kokemansa tapahtumat ja tilanteet. Kokemukseen vanhenemisestä sisältyy yhtäältä uudenlaisen elämäntilanteen ja -muutosten mukanaan tuomat uudet kokemukset ja toisaalta tapa elää ja kokea ne, kokeminen. Kokemus ja kokeminen määrittyvät siis siten, millaisia merkityksiä yksilö itse tapahtumille antaa, miten hän niihin reagoi ja minkälaisia tunteita, tuntemuksia ja suhtautumistapoja ne hänessä herättävät.

Menneisyyden ihmisen kokemusmaailman tavoittaminen jälkikäteen on haasteellinen tehtävä, jonka mahdollisuutta on aiheellista pohtia. Emme voi kysyä menneisyyden ihmisiltä suoraan heidän mielipiteitään ja kokemuksiaan asioista, joista olemme kiinnostuneita, vaan meidän on tehtävä päätelmiä niiden vihjeiden perusteella, joita meillä on olemassa henkilön

²⁴ Vilkkonen 1997, 22-24.

elämästä ja kokemukista. Tällöin henkilön itsensä tuottama aineisto, joka käsittelee hänen omia elämäntapahtumiaan, ajatuksiaan ja kokemuksiaan, on hedelmällisin lähteistö, josta elämän kokemista voidaan pyrkiä tutkimaan. Luonteeltaan intiimeinä ja henkilökohtaisina ajatusten tallentamismuotoina kirjeet ja päiväkirjat ovatkin ihanteellisin lähteistö, jonka avulla omakohtaisen kokemuksen jäljille voi päästä myös historiantutkimuksessa.

Tavoiteltaessa henkilön omaa kokemusta ei siis välttämättä pyritä löytämään jotakin objektiivisena pidettävää asioiden ”todellista” tilaa, eikä sellaisen selville saaminen liene edes mahdollista. Jokainen ihminen kokee elämänsä tapahtumia omalla tavallaan, sama tilanne ja tapahtumakin voi synnyttää eri kokijoissa täysin erilaisia tapoja mieltää tapahtumat. Tapaan kokea vaikuttaa koko henkilön aiempi elämänsä historia. Itse kuvailujen kokemusten oikeellisuutta tai valheellisuutta ei voida todentaa mistään apulähteistä. On täysin mahdollista, että ääritapauksessa omaelämäkerrallisen aineiston tuottaja kärsii persoonallisuuden häiriöistä ja luo kirjoittamalla itselleen täysin uutta minää ja kokemusmaailmaa. Todellisuuden ”vinoutumisen” mahdollisuus korostuu julkaistaviksi aioittujen omaelämäkertojen kohdalla, jolloin muistelluista tapahtumista on kulunut pitkä aika. Erityisesti julkisuuden henkilöt haluavat omilla elämäkertoillaan usein luoda itsestään jonkin tietynlaisen kuvan.

On kuitenkin huomioitava, että vaikka kokemuksia olisi kaunisteltu tai liioiteltukin, kertovat ne silti siitä, miten henkilö itse on tietoisesti tai tiedostamattaan halunnut jäsentää elämäntarinansa ja ajatuksensa. Juuri tämä prosessi onkin tutkimukseni keskipisteessä: tavoitteena ei ole rakentaa yksityiskohtaista tapahtumahistoriallista kuvausta Elli Paunun elämästä vaan pureutua omaelämäkerrallisen aineiston kautta siihen tapaan, jolla Elli merkityksellisti vanhenemistaan. Tällöin merkityksellistä ei niinkään ole se, ovatko nimet ja päivämäärät oikein vaan se, miten Elli kertoo vanhenemisestaan.

Lopulta on kuitenkin myönnettävä, että toisen ihmisen ajatus- ja kokemusmaailman täydellinen tunteminen on mahdotonta ja vielä mahdottomammaksi se käy, kun henkilö on ollut

²⁵ Nykysuomen sanakirja II 1978, 444.

vuosikymmeniä kuolleen. Voimme tarkastella vain sitä kuvaa, mikä kirjeiden ja päiväkirjatextien välityksellä heijastuu henkilön tavasta kokea. Viime kädessä kysymys on siis kuitenkin tutkijan tulkinnasta. Tutkijan on pyrittävä olemaan mahdollisimman ennakkoluuloton toisen ihmisen henkilökohtaisia ajatuksia vastaanottaessaan, pystyttävä seuraamaan tekstiä valppaana ja avoimena, koko ajan valmiina huomioimaan uudet mielialan käänteet. Ennakkoluulottomuus ja avoimuus tekstin tulkinnassa tarkoittaa, että yhtäältä ei pidä tulkita tapahtumia tiukasti jonkin ennalta määritellyn asenteellisen kehikon läpi, toisaalta sitä, että on pyrittävä välttämään tutkittavan kokemusten liiallista analysointia ja rationalisointia. Koke-
musta tavoiteltaessa on lisäksi huomioitava, että ihmisillä on taipumus myös haluta pitää joitakin asioita vain täysin itsellään. Kaikkia tunnetiloja ja suhtautumistapoja ei välitetä edes luotetuimmalle ystävälle tai varaventiilipäiväkirjalle - tämän esteenä lienee jo ihmisen sittenkin rajallinen ajatuksellinen ja kielellinen kyky tiedostaa, saati kuvata omia ajatuksiaan edes lähes tyhjentävästi. Päätelmiä kokemuksista on siis tehtävä niiden pohdintojen perusteella, joita tutkijan ulottuville on tuotettu.

Vanhuuden kokemusten pohtiminen ei liene koskaan ollut suosituin teema omaeläkerrallisessa kirjallisuudessa. Useimmat omaelämäkerrat ja elämäkerrat keskittyvät yleensä jonkin merkittävän poliitikon tai kulttuurihenkilön lapsuus- ja nuoruusvuosien muisteleamiseen sekä parhaimpien ja tuotteliaimpien ajanjaksojen läpikäymiseen. Esimerkiksi Roos toteaa tutkimissaan elämäkertoissa korostuvan juuri varhaisaikuisuuden vaiheen.²⁶ Vanhentuminen, fyysinen rapistuminen ja ajatustoiminnan hidastuminen ovat asioita, joita harvat ottavat ilolla vastaan ja siksi muistelmassa keskitytäänkin mieluummin henkilökohtaisen voiman päiviin. Muistiin merkitään asioita, joita koetaan muistiin merkitsemisen arvoisiksi, jolloin korostuvat muistoista parhaimmat.

Kartottamistani Ellin ikätovereiden omaelämäkertoista vanhuuden pohdiskelua saa turhaan hakea. Myöskään Elli ei ole kirjoittanut kirjeitään ja päiväkirjojaan historian opiskelijalle, joka 2000-luvulla on kiinnostunut nimenomaisesti hänen vanhenemiskokemuksistaan. Van-

²⁶ Roos 1987, 51.

hentumisen pohtiminen ei ole ollut Ellin suosituin aihe, ja toki elämä onkin ollut myös paljon muuta kuin vanhenemisprosessi. Väistämättömästi lisääntyvän iän mukanaan tuomat merkit ja muutokset alkavat kuitenkin vuosien myötä hiipiä yhä enemmän myös kirjeiden ja päiväkirjojen lehdille. Viimeisinä vuosina vanhuuden käsittely on jo melko runsasta.

2.2. SUKUPOLVI JA ELÄMÄNTAPA KOKEMUKSEN SELITTÄJINÄ

Mitään ihmisen ikävaihetta ei siis voi tarkastella täysin erillisenä vaiheena tämän koko elämänsäkaaresta. Persoonallisuuden muotoutuminen alkaa jo lapsuuden ympäristöstä ja kaikki tapahtumat siitä lähtien vaikuttavat arvomaailman, elämänasenteen ja elämäntavan kehittymiseen. Kehitystä ei voida myöskään ajatella irrallisena kulttuurisesta kontekstista. Se, kuinka ihminen vanhana ajattelee, riippuu persoonallisuustekijöiden lisäksi pitkälti siitä, millainen hänen elämänsäkaarensa on ollut, millaiseen maailmaan hän on syntynyt ja millaisessa yhteiskunnassa hän on elänyt, sekä siitä mikä hänen roolinsa yhteiskunnan jäsenenä on ollut. Tänä päivänä myös historian tutkimus huomioi, että eri kulttuureihin kuuluvilla ja siten erilaisia elämäntapoja omaavilla ryhmillä todellisuus ilmentyy eri tavoin. Ryhmät voivat määrittyä esimerkiksi sukupuolen, iän, sosiaalisen statuksen, uskonnollisuuden, seksuaalisuuden perusteella. Kulttuurinen konteksti muovaa myös sitä, mitä ryhmän jäsen muistaa, sillä ihminen muistaa ne asiat, joita yhteisö määrittää muistamisen arvoiseksi.²⁷

Tutkimukseni pyrkii tavoittamaan ja selittämään kokemusta sukupolven ja elämäntavan käsitteiden kautta. Aikakausi, sukupolvi ja elämänsäkaari ovat keskeisiä käsitteitä sekä historian että sosiologian tutkijoille. Timo Soikkasen ja Vesa Vareksen määritelmän mukaan aikakausi viittaa niihin muutoksiin, jotka eri tekijöiden välityksellä koskettavat tiettyä aikavälinä kaikkia ihmisiä iästä riippumatta. Tieteellisessä tutkimuksessa sukupolvikäsitteellä puolestaan tarkoitetaan suunnilleen samaan aikaan syntyneitä ja samoja kokemuksia läpi-

²⁷ Ollila 2001, 9.

käyneitä ihmisiä Muun muassa Pierre Bourdieu on painottanut, ettei sukupolvella ole mitään tekemistä biologisen iän kanssa, sillä sukupolvet määräytyvät sen mukaan miten ihmisen toiminta määräytyllä alueella, kentällä, esimerkiksi tieteen tai taiteen alueilla, määräytyy.²⁸

Sosiologi Karl Mannheim määritteli *sukupolven* käsitettä jo vuonna 1927. Marja Tuominen on käsitellyt Mannheimin ”sukupolviapparaattia” perusteellisesti väitöskirjassaan Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia. Mannheimilaista sukupolvea kehittelee myös Matti Virtanen tutkimuksessaan Fennomanian perilliset. Samaan sukupolveen kuuluvia ihmisiä sitoo yhteen joukko tekijöitä, joita Mannheim kutsuu asemaksi. Hänen mukaansa samaan aikaan syntyminen ei kuitenkaan sinänsä vielä anna yhteistä *sukupolviasemaa*, vaan sen edellytyksenä on, että ihmisten on mahdollista kokea aikakauden leimaa-antavat *avainkokemukset* yhtäläisellä tavalla. Vain silloin, kun samaan aikaan elävillä ihmisillä on mahdollisuus integroituna ryhmänä jakaa tietty kokemus, olla osallisena samoista historiallisista ja sosiaalisista olosuhteista, voidaan puhua yhteisestä sukupolviasemasta. Mannheimin mukaan samaan sukupolveen kuuluvat ihmiset muodostavat joukon, joka on vastaanottavainen erityiselle ja luonteenomaiselle ajattelu- ja kokemistavalle sekä historiallisesti relevantille toiminnalle. Uuden sukupolvet sekä kasaavat vanhaa kulttuuriperimää että suorittavat sen uudelleenmuokkausta ja -arviointia, jolloin osa edellisen sukupolven kokemuksista suodattuu pois. Samalla syntyy perusta sukupolvien väliselle kamppailulle.²⁹

Mikään ”ajan henki” ei voi kattaa koko yhteiskuntaa, vaan se luonnehtii jotakin tiettyä ryhmää, joka kyseisenä aikana syystä tai toisesta saa huomattavan suuren merkityksen.³⁰ 1980-luvulla eläneitä suomalaisia sukupolvia määritellyt Roos huomauttaakin, että vaikka sukupolviajoitteluita voi tehdä, kaikki eivät ole joutuneet kokemaan kaikkea.³¹ Mikäli samaan sukupolveen kuuluvat jakavat myös yhteisen kohtalon, muodostuu Mannheimin määritelmän mukaan *aktualisoitunut sukupolvi*. Käytännössä kohtalon jakaminen ilmenee

²⁸ Roos 1987, 53.

²⁹ Mannheim 1972 (1927), 103-114; Tuominen 1991, 49; Virtanen 2001, 34-35.

³⁰ Mannheim 1972, 129-133; Tuominen 1991, 51.

³¹ Roos 1987, 31.

sukupolven jäsenien näkyvänä toimintana, jota avainkokemus siivittää: osallistumisena aikansa ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin tai älyllisiin virtauksiin, ja jäsenien joko aktiiviseen tai passiiviseen kokemukseen tilannetta muovaavien voimien vuorovaikutuksesta.³²

Historian tutkimuksessa sukupolven käsitettä voidaan käyttää käsitteellisenä viitekehysenä, yhdistävänä piirteenä yksilön tai ryhmän toiminnalle ja ajattelutavalle. Sukupolvikehitys ei voi olla jälkikäteen ulkoapäin asetettu, vaan olennaista on, että myös tutkimuksen kohteet itse tunnistavat ja tunnustavat sen ja avainkokemuksen merkityksen.³³ Sekä Varesen ja Soikkasen jaottelujen Suomen poliittisten että Roosin määrittelemien suomalaisen yhteiskunnan sukupolvien kohdalla sukupolville leimansa antaneet avainkokemukset tuntuvat sijoittuneen henkilöiden varhaiskeski-ikään, eli 38-48 vuoden välille.³⁴

Sukupolvikäsite on selvästi dynaaminen ja Mannheimille ilmiö on yksi tärkeimmistä historiallisen kehityksen dynamiikkaan vaikuttavista tekijöistä.³⁵ Myös Tuomiselle sukupolvi on etenevä prosessi, jonka avulla hän analysoi sukupolvien välisen vuorovaikutuksen problematiikkaa.³⁶ Käsitteenä sukupolvi kuitenkin selittää siis sekä kulttuuriperimän kasautumista että sen uudistamista. Omassa tutkimuksessani sukupolvi ei luonnehdikaan niinkään ikäpolvien välistä konfliktia tai muutosvoimaa vaan päin vastoin esiin nousee sukupolvien jatkumo, perinteisiin arvoihin sitoutuminen ja pysyvien tekijöiden rooli näennäisesti eri sukupolviin kuuluvien ihmisten yhteisenä nimittäjänä. Varesen ja Soikkasen sanoin, tämä traditioiden jatkuvuus ei estä kehitystä eikä kiellä sukupolvien erilaisuutta, mutta painottaa enemmän sitä, mikä on sukupolville yhteistä.³⁷ Nykyisin sukupolvet muuttuvat yhä nopeammassa tahdissa ja kauemmas historiaan mennessä sukupolvet ovat yhä pidempien ajanjaksojen suku-

³² Mannheim 1972, 118-121; Tuominen 1991, 51.

³³ Vares ja Soikkanen 1998, 37-38

³⁴ Vares ja Soikkanen 1998 passim; Roos 1987, 52.

³⁵ Mannheim 1972, 111.

³⁶ Tuominen 1991, 52.

³⁷ Soikkanen ja Vares 1998, 40.

polvia. Tällöin sukupolvilla voi ajatella olleen aikaisemmin myös paljon enemmän yhteistä seuraavien sukupolvien kanssa.³⁸

Avainkokemus siis luo sukupolvelle kokemusmaailman, josta tulee sen identiteetin pohja ja jota taustaa vasten sen toimintaa ja argumentaatiota voidaan tulkita. Näin muodostuva identiteetti ja siitä kumpuava toiminta johtaa pohtimaan *elämäntavan* käsitettä. Suomalaisista tutkijoista elämäntapaa on tutkinut erityisesti sosiologi Jeja-Pekka Roos. Hänen mukaansa elämäntapa merkitsee yksilön, perheen, sosiaalisen ryhmän, sukupuolen tai luokan elämäntapaa, joka on kulloisenkin kulttuurin puitteissa mahdollinen tapa jäsentää elämää. Roos määrittelee elämäntavan tarkoittavan laajimmillaan yksilön aikaisemman elämänhistorian ja elinolojen muodostaman habituksen kautta jäsentynyttä, nykyisten elämäntapamuotojen ja -asenteiden, eli *dispositioiden*, jäsentynyttä kokonaisuutta.³⁹

Tämän tutkimuksen kannalta juuri edellä mainittu *habitus* nousee merkittäväksi elämäntavan ja kokemuksen selittäjäksi. Habituksella tarkoitetaan tässä sitä elämäntavan näkymätöntä perustaa, josta voidaan tehdä päätelmiä elämäntavan sekä henkilön tai ryhmän elinolosuhteiden, elämänhistoriallisten vaiheiden ja kulttuuristen olosuhteiden perusteella. Habituksen käsiteellä Roos viittaa Pierre Bourdieun määritelmään, jonka mukaan habitus on dispositioiden synnyttävä ja dispositioiden pohjalta syntynyt tapa jäsentää ja arvottaa, hierarkisoida elämää. Yksilön habitus määrää niitä valintoja, joiden kautta havaittavissa oleva elämäntapa muodostuu ja miten ihminen arvostaa ja torjuu eri elämäntapoja. Kulttuurista on luonnollisesti merkittävä tekijä elämäntavan muotoutumisessa. Samana aikakautena yhteiskunnassa elää rinnan useita kulttuureita, kuten talonpoikaiskulttuuri, työläiskulttuuri tai sivistyneistön kulttuuri, jotka antavat useita mahdollisuuksia elämäntavan rakentamiseen.⁴⁰ On kuitenkin huomioitava, että elämäntapojen moninaisuus nykyisessä laajuudessa on ollut mahdollista vasta muutamia vuosikymmeniä, jolloin todellinen mahdollisuus elämäntapojen valitsemiseenkin on verrattain uusi ilmiö.

³⁸ Roos 1988, 53.

³⁹ Roos 1987, 12.

⁴⁰ Roos 1988, 12-19.

Edellä esiteltyjä käsitteitä on syytä pyrkiä seuraavassa kuvaamaan lyhyesti käytännössä. Historiantutkimuksessa sukupolven käsitettä on käytetty lähinnä poliittisen historian apuvälineenä, mutta Elli Paunun kohdalla avainkokemusta ei ole mielekästä etsiä poliittisista tapahtumista. Hänen kannaltaan merkittäviä tapahtumia olivat nuoruusvuosina sekä Elis Bergrothin johtama rippikoulu että kouluaika Hilda Käkikosken oppilaana. Niiden merkityksen Elli itsekkin ymmärsi ja kirjoitti niistä usein vanhuudessaankin. Näiden kahden henkilön vaikutusta voi pitää Ellin avainkokemuksina, jotka avasivat hänelle tavan nähdä ja kokea maailman ja oman paikkansa siinä. Avainkokemukset yhdessä lapsuudenkodin hengen kanssa saivat Ellin omaksumaan kutsumustietoisien naisten roolin, johon sisältyivät ahkeruuden, tunnollisuuden, palvelualttiuden, uhrautuvaisuuden ja kilvoittelun mentaliteetit sekä usko sivistykseen ja sivistämiseen. Kilvoittelu ilmeni niin henkilökohtaisessa uskonelämässä kuin kaikilla muillakin elämän alueilla. Ihanteet periytyivät erityisesti opettaja Käkikoskelta.

Samat ominaisuudet esiintyivät myös laajemmin 1800-luvun loppupuolen virkanaisten sukupolven elämässä, johon myös Ellin voi katsoa lukeutuvan opettajakoulutuksensa ja –taustansa perusteella. Kyseessä oli naissukupolvi, joka osallistui muun muassa monimuotoiseen yhdistystyöhön ja rakensi suomalaisille naisille uusia toimintamuotoja ja korosti myös naisten koulutuksen tarvetta ja oikeutta. Omalta osaltaan he olivat mukana fennomaanisukupolven ”suomalaisuuden rakentamisprojektissa”, jolle oli ominaista sivistysusko, nationalismi, luterilaisuus, sosiaalinen reformismi ja arvokonservatismi.⁴¹ Ellin omaksumat arvot heijastuivat suoraan hänen tapansa asennoitua jokapäiväiseen elämään, työtehtävien hoitamiseen sekä hänen eri asioille antamiinsa merkityksiin, ja kuvaavat siten hänen habitustaan. Sukupolven naisille ominaiset piirteet olivat luonteen ominaisuuksia, jotka leimasivat koko ajattelua vielä vanhuudessakin, ja samalla myös elämäntapa. Seuraava luku käsittelee Ellin elämänkaarta valottaen hänen henkilöhistoriallista taustaansa, jota vasten myös vanhuuden elämänvaihe on nähtävä.

⁴¹ Vares & Soikkanen 1998, 41-42.

3. ELLI PAUNUN ELÄMÄNKAAARI

12.12.1881 syntynyt Elli Hellström syntyi Suomen suuriruhtinaskuntaan, joka oli sääty-yhteiskunta ja jossa kukin sääty eli omien normiensa, arvojensa ja elämäntyyliensä mukaan. Elli oli ensimmäisen polven helsinkiläinen: hänen isänsä oli rautateillä asentajana toiminut Johan Hellström ja äiti Ida Hellström, omaa sukuaan Söderlund. Vanhempien kodeissa oli äidinkielenä puhuttu ruotsia, ja se oli myös Ellin lapsuuden kotikieli. Lapsista kasvoi kuitenkin kaksikielisiä, kun heidät laitettiin suomenkieliseen kouluun. Kodin henki oli vakavahenkinen, kuten Eira Paunu luonnehtii NNKY:n historiikissa äitinsä lapsuutta. Ellillä oli kaksi nuorempaa veljeä, Aarne ja Lauri, jotka molemmat löysivät omat kutsumuksensa kirkon piiristä. Vuonna 1906 lapset muuttivat yhdessä sukunimensä Hallaksi.

Ellin ensimmäinen opettaja Töölön kansakoulussa oli lastenrunoistaan tunnettu Immi Hellén. Koulu- ja opiskeluaika sijoittuu 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen, jolloin erityisesti naisten koulutukseen ja oikeuksiin kiinnitettiin yhteiskunnassa suurta huomiota. 1800-luvulta lähtien voimistuneet raittius- ja naisasialiikkeet sekä isänmaallinen henki loivat vahvan aatteellisen ilmapiirin Ellin käymien Helsingin suomalaisen tyttökoulun ja jatko-opiston luokahuoneisiin ja pihamaille. Ajan voi sanoa olleen suomalaisuuden rakentamisen aikaa. Opintojensa aikana Elli oli kotiopettajana kahdessa perheessä, ensin Köyliön pappilassa lukuvuonna 1898-99 ja sitten Valkealan kartanossa lukuvuoden 1901-02. Vuodesta 1903 Elli toimi uskonnon, ruotsin ja maantiedon opettajana Kouvolan yhteiskoulussa kunnes avioitui Hjalmar Paunun kanssa vuonna 1907. Suomalaisessa Tyttökoulussa opiskellessaan Elli sai historianopettajakseen kansanedustaja (vuosina 1907-1910) ja naisasianainen Hilda Käkikosken, josta tuli useiden tyttöjen esikuva. Käkikosken vaikutus Ellin arvoihin ja päämääriin tuli olemaan lähtemätön, minkä Elli itsekin tiedosti. Siksi on syytä katsoa hieman tarkemmin millaisessa koulumaailmassa Elli nuoruudessaan opiskeli ja millaisia ihanteita opettaja Hilda Käkikoski oppilailleen välitti.

Käkikoski (1864-1912) oli itse lähtöisin vaatimattomista oloista, Lapinjärven pitäjän Porlammin kylän sepän tytär. Vuonna 1934 Käkikosken elämäkerran kirjoittanut Esteri Karilas kuvaa Käkikosken (vuoteen 1880 Sjöström) tiedonhalun periytyneen Liisa-äidiltä. Käkikosken lapsuudessa suomalaisuusaate ja kansansivistyspyrkimykset nousivat esiin Suomen suuriruhtinaskunnassa ja niistä hänkin innostui. Naapuruston kieliriidat olivat aiheuttaneet eripuraa suomen- ja ruotsinkielisten välille, mutta Käkikoski oli innokkaasti laulanut uusia suomenkielisiä lauluja, kuten ”Arvon mekin ansaitsemme” ja ”Nyt suvi suloinen.” Suomalaisuudesta kiinnostuneena hän oli jo 9-vuotiaana lukenut Kalevalan kolmesti läpi. Jo 13-vuotiaana Käkikoski taisteli kotipitäjän paikallislehdessä ja ruohonjuuritasolla perheissä käymällä juoppoutta ja salakapakoita vastaan. Lisäksi hän 14-vuotiaana oli ollut ahkera puuhanainen ensimmäisen suomenkielisen kansakoulun saamiseksi Porlammin kylään ja toimi sen aloitettua toimintansa myös sen opettajana.⁴²

Vuonna 1878 Käkikoski pääsi vapaaoppilaana Helsingin suomalaiseen tyttökouluun ja sen jälkeen Helsingin suomalaiseen jatko-opistoon, joissa vallitsi hyvin isänmaallinen henki. Isänmaan rakkaudesta tuli yksi Käkikosken kantavista arvoista, mutta hän näki, että ilman yhteyttä Jumalan rakkauteen se olisi tyhjää. Jatko-opistossa Käkikosken opettajana toimi muun muassa Julius Krohn. Käkikoski muistelee Krohnin asettaneen päättäjäispuheessaan vuonna 1888 juuri valmistuneiden opettajien ”pyhäksi velvollisuudeksi” isänmaan palvelemisen hoitamalla maan kansan sivistystä. Valmis opettajanainen itse oli sitä mieltä, että ”nuoren naisen riemun syvimpanä syynä on tunto siitä, mitä itse on saanut, että saa ruveta velkaansa maksamaan rakastetulle isänmaalle, joka meille niin paljon antoi ja joka meiltä niin paljon toivoo.”⁴³

Käkikosken eräässä lukuvuoden alkajaistilaisuudessa pitämä puhe tyttöoppilailleen paljastaa hänen nuorille antamiensa elämäneväiden ytimen. Elämäkerta ei ajoita puhetta, mutta se kuvaa hyvin niitä ihanteita, jotka Käkikoski halusi iskostaa tyttöihin, ja jotka myös Elli omaksui täysin:

⁴² Karilas 1934, 11-12, 23, 28, 40-44.

Sinut on kutsuttu veljien vertaisena oikeuksiin, mutta ota osasi myöskin velvollisuuden taakasta, ja älköön kukaan saako aihetta sanoa, että tyttö tekee kelvotonta työtä. Ja samalla muista, että sinulle on korkea kutsumus uskottu. Sinun tulee olla puhtauden ja hyvyyden vartijana toverien piirissä. Älköön sinun läheisyydessäsi raakuus rehottako ja turhamaisuutta ja tyhjää haaveilua karta.⁴⁴

Tyttökoulun oppilaat olivat miesten tavoin päässeet osallisiksi sivistyksen siunauksesta, jota heidän oli osaltaan viljeltävä ja levitettävä edelleen, ja naisten oli kovalla työllä osoitettava olevansa oikeuksiensa arvoisia. Sivistystehtävän oli oltava jokaisen naisen kutsumus, eikä nainen saanut unohtaa kaikinpuolista tehtäväänsä siveyden, puhtauden ja vaatimattomuuden edustajana. Tämän lisäksi Käkikoski oli sisäistänyt voimakkaasti toisten ihmisten palvelemisen ideologian ja näki palvelevan mielen olevan kaikkien ihmis- ja ystävyys-suhteiden kulmakivi.⁴⁵

Muiden tyttöjen tavoin Ellikin innostui Käkikosken esimerkkiä seuraten naisasiasta, raittius-työstä ja toiminnasta ”kovaosaisten” hyväksi⁴⁶ ja näin ollen omaksui varsinaisesti jo edellisen sukupolven esiin nostamat ihanteet ja tavoitteet. Myöhemmässä opettajantyössään ja papin emännän tehtävissään hän liittyi siihen valveutuneeseen ja ihanteelliseen naissukupolveen, joka koki velvollisuutensa vakavana ja kristillisesti sävyttyneenä kutsumuksena ja sivistystehtävänä. Tyttären kirjoittamien muisteluiden mukaan Ellin periaatteena oli, että sen, joka oli saanut paljon, oli myös annettava toisille. Hän ei ymmärtänyt sellaisia naisia, jotka olivat saaneet käydä koulua, mutta elivät vain itselleen tai perheelleen. Myös hengellisistä lahjoista oli annettava muille.⁴⁷ Periaatteiden voi nähdä heijastavan suoraan Käkikosken ajatuksia.

Vakavahenkisen kotiympäristön ja koulumaailman vaikutusta arvomaailmaan täydensi rippikoulu, jonka myötä Elli koki herätyksen. Ellin opettajana rippikoulussa toimi tuliseluinen

⁴³ Ibid, 73.

⁴⁴ Ibid, 91.

⁴⁵ Ibid, 82.

⁴⁶ Paunu 1986, 132.

⁴⁷ Paunu 1986, 134.

kirkkoherra Elis Bergroth. Bergroth oli Suomen ensimmäinen merimiespappi englantilaisessa Hullin satamakaupungissa 1880-luvulla. Merimieslähetyksen lisäksi hän oli myös mukana perustamassa Nuorten naisten kristillistä yhdistystä, eli NNKY:tä vuonna 1895.⁴⁸ Uskonnollinen herätys johti Ellin seurakunnallisen toiminnan pariin ja kristillisten hyveiden vaaliminen tuli olemaan olennainen osa hänen habitustaan. NNKY:stä tuli myös Ellille muun seurakunnallisen osallistumisen ohella rakas työmuoto ja ystävyysuhteiden kenttä, joka säilytti merkityksensä koko loppuelämän.

NNKY:n ja NMKY:n yhteisen sekakuoron retkellä Keski-Suomessa Elli tapasi myös tulevan miehensä, NMKY:läisen Hjalmar Paunun.⁴⁹ Elokuussa 1907 Elli ja Hjalmar vihittiin. Hjalmar oli vihitty papiksi vuonna 1905, minkä jälkeen hän oli saanut ensimmäinen apupapin paikkansa Laukaasta. Paunujen ensimmäinen yhteinen koti perustettiin Tottijärvelle, josta Hjalmar sai papin paikan. Tottijärveltä muuttokuorma kulki vuonna 1910 Pohjan pitäjään ja sen jälkeen Hollolaan vuonna 1918. Vappuna 1926 Hjalmar astui kirkkoherran virkaan Jyväskylässä, jossa aikoinaan oli tavannut nuoren Ellin. Yhdeksäntoista avioliittovuoden aikana perhe oli kasvanut neljällä lapsella, yhdellä pojalla ja kolmella tyttärellä, joista esikoinen, Eira, ja poika Lauri olivat lyseossa. Nuoremmista tytöistä Toini kävi tyttökoulua ja kuopus Liisa oli vielä kansakoululainen. Perhe muutti ensin Vapaudenkadulla sijainneeseen asuntoon, kunnes rakenteilla ollut kaupunkipappila valmistui kesällä 1928 niinkään Vapaudenkadulle.⁵⁰

Avioitumisen jälkeen Ellin työ opettajana sai jäädä, sillä perheen perustaminen ja ansiotyö eivät vielä olleet yleisesti yhteensovitettavissa naisen elämässä 1900-luvun alun yhteiskunnassa. Vaikka rakkaus Hjalmarin ja perheen perustamisen halu voittivat opettajan kutsumuksen papin emännän rooli mahdollisti kuitenkin monipuolisen osallistumisen järjestötoimintaan ja seurakunnan elämään. Erityisesti Jyväskylään muuton jälkeen aikaa alkoi olla enemmän, sillä lapset olivat jo riittävän vanhoja ja taloudenhoitaja huolehti kotitöistä. Kun

⁴⁸ Markkola 2002, 40-41, 136-137.

⁴⁹ Eira Paunun suullinen tiedonanto 1.11.2001.

⁵⁰ Tuomi-Nikula, 1983, 20.

vielä pappilan sijainti keskellä kaupunkia mahdollisti liikkumisen eri yhdistysten tilaisuuksiin, saattoi Elli antautua velvollisuuksiensa hoitoon.⁵¹ Hän johti Jyväskylän kaupunkiseurakunnan pyhäkoulutoimintaa ja lähetysompeluseuratyötä, sekä NNKY:n nuorisopiiriä. Lisäksi hän oli kaupunginvaltuuston jäsen 1937-45, keskustan köyhäinhoitopiirin tarkkailija sekä Kansanavun ja Vapaan Huollon sihteeri 1940-45. Lisäksi hän istui jäsenenä lukuisissa toimikunnissa ja johtokunnissa, kuten Yhteislyseon vanhempainneuvostossa ja Tyttölukion johtokunnassa.⁵² Raamattupiirejä Elli veti aina vanhoille päivilleen saakka ja oli kysytty puhuja viimeisiin elinvuosiinsa asti, vaikka puheiden valmistelu alkoi lopulta olla jo uuvuttavaa ja hermoille käyvää. Hengellisten tehtävien lisäksi hän antautui naisasian ja raittiuden edistämistyöhön Jyväskylässä.

Tähän yleishyödylliseen, yhteiskunnalliseen ja sivistykselliseen toimintaan Elli saattoi kanavoida sen vaikuttamisen tarpeensa, jota oli aiemmin saanut toteuttaa neljän vuoden ajan opettajan toimessaan. Hakeutuminen seurakunnassa lasten ja nuorten parissa tehtävään työhön oli myös luonnollinen jatkumo aiemmalle kasvatustyölle opettajan ammatissa. Irma Sulkunen on käsitellyt vastaavaa ansiotyöhön liittyvän kutsumuksen suuntaamista avioliiton solmimisen jälkeen vapaaehtoistyöhön tutkimuksessaan Mandi Granfeltistä, joka siirtyi naimattomasta kansakoulunopettajasta raittiusliikkeen ja kansanvalistusliikkeen johtohenkilön puolisoiksi ja perheen emännäksi. Mandi Granfeltille roolivaihdos ei ollut ristiriidaton.⁵³ Toisaalta taitavana organisoijana Elli oli myös tärkeä ja korvaamaton tuki miehensä työssä. Pelkkä tukihenkilö Elli ei Hjalmarille ollut, vaan ruustinna oli myös työtoveri, jonka kanssa kirkkoherra, lääninrovasti ja asessori saattoi tarvittaessa keskustella työhönsä liittyvistä asioista ja saada apua käytännön tehtävissä.

Vuosien mittaan elämänpiiri Jyväskylässä vakiintui. Elämä pyöri perheen ja seurakunnallisen toiminnan ympärillä. Tytärten kirjoitusten perusteella juuri Elliä voi pitää perheen hengellisenä ja henkisenä voimana. Uskolla oli merkittävä rooli sosiaalisten suhteiden luojana ja yllä-

⁵¹ Eira Paunun suullinen tiedonanto 1.11.2001.

⁵² Karivalo 1980, 41; Paunu 1986, 132.

⁵³ Sulkunen 1995, passim.

pitäjänä, sillä seurakunnan toiminnan ja sekä Ellin että Hjalmarin pappissukujen välityksellä Paunut loivat koko Suomen - ja jopa ulkomaat - kattavan sosiaalisen verkoston. Vielä itenäisyyden ajan ensimmäisinä vuosikymmeninä pappien kesken vallitsi läheinen yhteys, samasäätyisyys, joka ulottui myös heidän perheisiinsä, seuraaviin polviin saakka.⁵⁴ Perheen sosiaalinen elämä oli muutenkin vilkasta. Jyväskylä oli tuolloin vielä pieni kaupunki, jonka eliittiin rovasti perheineen eittämättä kuului. Paunun tytärten kirjoittamien muisteluiden mukaan kotona järjestettiin ahkerasti kutsuja ja vieraita kävi runsaasti, usein ainakin jollakin aterialla oli talon ulkopuolista väkeä syömässä.⁵⁵

Elämä Jyväskylän pappilassa edusti vielä Paunujen aikana selkeästi vanhaa pappilakulttuuria, joka rakentui vahvasti vieraanvaraisuuden ja hyväntekeväisyyden periaatteille. Elli ja Hjalmar olivat molemmat omaksuneet jo ennen avioliittoaan, Elli ollessaan kotiopettajana pappilassa ja Hjalmar asuessaan apupappina Laukaan kirkkoherra O.A. Stenrothin kotona, perinteisen pappilan toimintatavan, jonka perinnettä he molemmat jatkoivat Jyväskylässä. Heidän aikanaan pappila toimi vielä tärkeänä toimitilana erilaisille seurakunnan ja muunkin sivistyselämän tarpeille ja sen sosiaalinen elämä oli vilkasta. Molemmat halusivat myös pitää pappilan kynnyksen matalana niin, että avuntarvitsijoiden oli helppo tulla kysymään neuvoa. Tyttären mukaan erinomaisena kuuntelijana ja organisoijana pidettyä Elliä oli helppo lähestyä ja pappilan hallin sohvalle poikkesikin tuon tuostakin ohikulkijoita kertomaan murheitaan tai juttelemaan niitä näitä. Elämä sosiaalisesti vilkkaassa pappilassa oli toisaalta rikkaus, mutta pienen kaupungin keskiössä olo toi myös omat vaikeutensa. Lasten muistama Elli-äidin varoitus, ”pappilan seinät ovat lasiset ja kynnyks matala” kertoo kuinka pappilan väen elämää toisaalta seurattiin kaupungissa ja usein äidin ja isän korviin tuotiin myös raportteja lasten tekemisistä.⁵⁶

Kun päätös oman pappilan rakentamisesta Jyväskylään tehtiin vuonna 1926, se suunniteltiin vielä palvelemaan seurakuntalaisten tarpeita monipuolisesti. Samaa rakennukseen sijoitet-

⁵⁴ Paunu 1983, 35.

⁵⁵ Tuomi-Nikula 1983, 22.

⁵⁶ Tuomi-Nikula 1983, 27.

tiin kirkkoherran työtilat, kanslia, arkisto ja rippikoulusali ja kappeli pieniä toimituksia varten, sekä niin suuri sali, että suurempikin vierasmäärä saatettiin kestitä. Pappilaan myös majoitettiin kirkolliset vieraat, piispat, matkapapit ja kiertävät puhujat. Myös diakonissan asunto oli pappilan yhteydessä.⁵⁷ Vanhojen perinteiden mukaan Paunujenkin pappilassa tarjottiin aterioita tai jopa täysihoitoa maaseudulta tulleille varattomille opiskelijoille tai lähipitäjien pappiloiden nuorisolle.⁵⁸ Erityisesti pulavuosina ja sota-aikana avun tarvitsijoiden määrä lisääntyi ja puute toi ovelle myös muut ruoka-avun pyytäjät. Sota-aikana pappilan rippikoulusali toimi myös siirtoväen majoituspaikkana. Pikku hiljaa 1940- ja 50-luvun kuluessa kaupunki alkoi kuitenkin kasvaa ja asukasmäärä sen mukana. Tämä loi uusia paineita myös seurakunnan toimintaan. Vuonna 1934 kirkkoherra sai avukseen ensimmäisen virallisen apulaisen ja työkentän laajentuessa oli perustettava myös lisää erilaisia virkoja ja tehtäviä. Työntekijämäärän kasvu ja tehtävien muuttuminen palkallisiksi, sekä uusien seurakunnan toimitilojen rakentaminen siirsi tehtäviä pois pappilasta. Pappila ei enää ollut se kirkollisen työn ja sivistyksen keskus kuin se aiempina vuosina oli ollut.⁵⁹

Lapset kasvoivat, muuttivat kotoa ensin opiskelemaan ja sitten omiin koteihinsa perustamaan omia perheitään. Lapsista vanhin jäi asumaan pappilaan ja huolehti myös ikääntyvistä vanhemmistaan. Läheiset suhteet säilyivät kuitenkin kaikkiin lapsiin ja erityisesti sota-aikana kotoa mummilasta löytyi turvallinen paikka lapsille ja lastenlapsille. Synnynnäistä sydänvikaa sairastaneen Ellin fyysinen kunto alkoi vähitellen rapistua ja vierailut Helsinkiin Diakonissalaitokselle tihenivät. Lokakuussa 1953 Elli oli vierailulla nuorimman tyttärensä luona Kälviällä kun sairastui vakavasti ja kuoli.⁶⁰

Ellin kuollessa vuonna 1953 ympäröivä yhteiskunta oli aivan toinen kuin se maailma, johon hän oli syntynyt vuonna 1881. Tsaarinajan Suomeen syntynyt Elli sai elämänkaarensa aikana olla todistamassa toinen toistaan merkittävämpiä historian vaihteita. Mahdollisia ”avain-

⁵⁷ Karivalo 1983, 3-4.

⁵⁸ Tuomi-Nikula 1983, 22.

⁵⁹ Paunu 1983, 35-47.

⁶⁰ Tuomi-Nikula 1983, 31.

kokemuksen paikkoja” oli useita. Elli koki ”aitiopaikalla” pääkaupungissa niin sortovuodet, suurlakon kuin kansalaissodan ja itsenäistymisen. Myöhemmin tulivat 1930-luvun pula, oikeistolaisliikehdintä ja toinen maailmansota sekä sen jälkeinen puute ja rakentaminen. Samalla maa koki alkavan sääty-yhteiskunnan rapistumisen ja sen mukanaan tuoman keski-luokan ja porvarillisen elämäntavan nousun. Suurista poliittisista kuohuista huolimatta - tai juuri niiden vuoksi - Elli suhtautui varsin nihkeästi (puolue)politiikkaan, vaikka olikin kantaa ottava nainen.

Elli Paunun kohdalla ei ole järkevää pyrkiä etsimään avainkokemusta ja sukupolven määrittäjää poliittisista tapahtumista, sillä epäpoliittisena henkilönä ulkoiset valtiolliset tapahtumat eivät synnyttäneet hänelle kaikkein merkityksellisimpiä kokemuksia. Enemminkin on pyrittävä löytämään ne mentaaliset vaikuttajat, jotka loivat kehyksen hänen elämäntavalleen ja vaikuttivat hänen habitukseensa. Ellin kohdalla myöhemmälle toiminnalle ja elämäntavalle leimansa antaneena avainkokemuksena voikin pitää jo nuoruusvuosia, rippikoulua ja erityisesti opettaja Hilda Käkikosken vaikutusta, joiden myötä omaksutut arvot vaikuttivat lähtemättömästi Ellin palvelemisen ja uhrautuvaisuuden läpäisemään elämäntapaan.

Ellin elämäntapa oli pitkälti uskonnollisuuden, ihanteellisuuden ja eräänlaisen puhdassydämyyden leimaama. Elämäntapa määrittyi yhtäältä nuoruudessa omaksuttujen arvojen pohjalta, toisaalta käytännössä rovestin puolison ja pappilan emännän rooleissa. Kuten Leskelä-Kärki toteaa, uskonto antoi naisille tilan ja mahdollisuuden toimia, ja avasi samalla väylän oman minän pohtimiseen sekä monivivahteisen sielunelämän luomiseen. Uskonto oli sekä läheisten ihmissuhteiden määrittäjä että työntekoa.⁶¹ Elliä voi pitää naisena, joka työnsä ja ideoitensa perusteella liittyikin kenties lähemmin 1800-lukulaisen yhteisen hyvän ja yhteisen toiminnan perinteeseen. Sukupolven miehille ja naisille oli ominaista voimakas vakaumuksellisuus ja kiinnittyminen yhteen asiaan. Juha Siltalan tulkinnan mukaan fenno-maanaisukupolven yhteisöllisyys ja yksilöllisyys lomittuivat hedelmällisesti näiden ihmisten

⁶¹ Leskelä-Kärki 2001, 249-250 sekä Ollila 1998, 133-135.

toimissa ja että he elivät parhaat hetkensä toimiessaan yhteisen asian hyväksi, toisten kanssa.⁶² Ellin kohdalla tämän väitteen voi nähdä hyvin toteutuvan.

⁶² Leskelä-Kärki 2001, 249.

4. VANHUUDEN YHTEISKUNNALLINEN KEHYS

4.1. VANHENEMINEN 1900-LUVUN ALKUPUOLELLA

Asuminen ja toimeentulo.

Aiempina vuosisatoina vanhuus on ollut köyhyysyksi ihmisen elämänkaressa. Ennen eläkejärjestelmiä työkyvyn heikkeneminen johti myös toimeentulon heikkenemiseen. Vanhuuden kokemisen ja kohtaamisen tapa riippui henkilökohtaisten ominaisuuksien lisäksi merkittävästi vanhuksen varallisuudesta, yhteiskuntaluokasta, sukupuolesta ja jopa paikkakunnasta.⁶³

Elli Paunua voi hyvällä syyllä luonnehtia aikansa hyväosaiseksi vanhukseksi, sillä hän sai asua koko vanhuusaikansa kotonaan pappilassa perheensä ympäröimänä, taloudenhoitajan ja talonmiehen kantaessa vastuun raskaimmista käytännön töistä. Vakavaraisina Paunuilla oli tarpeen vaatiessa myös mahdollisuus hankkia lääkäreiden hoitoa ja lääkkeitä. Myös Paunujen lähipiirissä vanhuutta vietettiin ja kuolemaan valmistauduttiin perheen hoivissa, mikä osaltaan kertoo näiden vanhusten sosiaalisesta asemasta, varallisuudesta ja elämäntavasta. Elli ystävineen ei joutunut vanhetessaan turvautumaan köyhäinhoidon apuun, vaan lähipiirin turvaverkko huolehti jäsenistään myös vanhuuden koittaessa erilaisine vaivoineen ja ongelmineen. Elli oli kuitenkin tekemisissä myös köyhäinhoidon piiriin kuuluneiden vanhusten kanssa, sillä hän toimi kaupungin keskustan köyhäinhoitoalueen tarkkailijana.

Kaiken kaikkiaan suurin osa jyvaskyläläisvanhuksista hoidettiin 1950-luvun alussa kunnalliskodin ulkopuolella.⁶⁴ Sosiaalinen turvaverkko toimi vanhuuden turvaajana erityisesti kes-

⁶³ Soikkanen 1994, 17-22; Koskinen 1983, 43.

⁶⁴ Karjalainen 1990, 150. Myönnetyn kotiaavun määrästä vanhusten osuus oli 3/4.

kiluokan piirissä. Maaseudulla oli voimassa paikoin pitkälle 1900-luvulle perinteinen syytin-kisopimus, jossa seuraava polvi oli elatusvelvollinen edeltävään nähden.⁶⁵ Kaupungistumis- ja teollistumiskehityksen myötä kasvavalla työväestöllä mahdollisuuksia lähiympäristön turvaamaan vanhuusvaiheeseen oli kuitenkin niukasti. 1930-luvulta lähtien alkoikin erityisesti kaupunkivanhuksien tarpeita paremmin vastaava vanhustenhoidon laajamittaisempi laitostuminen, jolloin hoitolaitosten määrä alkoi nousta.⁶⁶ Vanhuudenheikot olivat oikeutettuja saamaan kotiavustusta tai laitoshoidtoa, ja kunnan oli osallistuttava varattomana kuolleen hautauskustannuksiin. Ikä ei välttämättä ollut ainoa vaivaistaloon joutumisen syy vanhaan ihmisen kohdalla, vaan yleensä ihmisen köyhyys ja avuttomuus.⁶⁷ Kun esimerkiksi Paunun perheen entinen kotiompelijatar kompastui talvisodan aikana pappilan pimeässä portaikossa ja sai samalla halvauskohtauksen, tämä joutui hoidettavaksi kunnalliskotiin, jossa myös myöhemmin tajuihinsa tulematta kuoli.⁶⁸

Sosiaalisen verkoston apuun tukeutuminen saattoi merkitä pitkääkin maantieteellistä matkaa lasten tai sisarusten lasten luo jos perhettä ei ollut lähiseudulla. Tämä näkyi Ellinkin sosiaalisen verkoston muovaautumisessa vuosien kuluessa, kun pitkäaikainen ystävä toisensa jälkeen muutti pois Jyväskylästä vanhuuden tai sairauden vuoksi.⁶⁹ Tämän kaltaisesta vanhuuden turvaamisesta löytyy Ellin lähipiiristä myös käänteisesti toimiva esimerkki, kun Paunut ottivat Ellin isän, Johan Hellströmin luokseen pappilaan viettämään viime vuotensa ja suorittivat tälle kunnia-asiana pidetyn palveluksen. Aluksi suvun piirissä suunniteltiin, että Helsingissä päivätyönsä tehnyt Ukki muuttaisi Juvalta kirkkoherran viran saaneen poikansa Lauri Hallan perheeseen, mutta talvella 1935 päädyttiinkin siihen, että Ukki muuttaisi Jyväsky-

⁶⁵ Syytingistä mm. Mäki-Panula 1997, passim; Soikkanen 1994, 17-22.

⁶⁶ Karjalainen 1990, 81; Pitkänen 1994, 221-222.

⁶⁷ Vuosina 1915-1930 Jyväskylän vaivaistalon asukkaista yli puolet tai jopa kaksi kolmasosaa oli yli 50-vuotiaita, mutta vain kolmanneksen laitokseen ottamisen syyksi on merkitty pelkääntään vanhuus. Kotiavun saajista vanhusten ja sairaiden osuus oli vuosina 1939-56 kaiken aikaa reilusti yli puolet. Karjalainen 1990, 42, 150; lisäksi Pitkänen 1994, 228.

⁶⁸ Päiväkirja 13.2. ja 17.2.1939. JYMA.

⁶⁹ Esimerkiksi päiväkirja 12.10.1941; 8.5.1952; kirjeet Irene Tammiselle 15.10.1941 ja Anna Punnoselle 13.9.1947. JYMA.

lään.⁷⁰ Ratkaisu kertoo juuri ajalle tyypillisestä porvarillisesta vanhustenhoidosta ja huolenpidosta, jossa perheen tai suvun jäsenet ottivat vanhuksen luokseen kun tämän parhaat työvuodet olivat takana, eikä tarjolla ollut muita vartenotettavia mahdollisuuksia viettää arvokasta vanhuutta.

Eläkejärjestelmän kehittyminen ja sosiaalisten erojen tasoittuminen muovasivat vanhuutta 1900-luvun kuluessa. Elli ja hänen ikätoverinsa kuuluivat viimeiseen sukupolveen, jonka piirissä tämänkaltainen edeltävälle ikäpolvelle tehtävä viimeinen palvelus oli laajasti yleinen käytäntö. Faina Jyrkilän tutkimukset kertovat kuinka teollistumis- ja kaupungistumiskehitys oli alkanut vaikuttaa vanhusten oloihin. Suuntaus oli selvä: yhä useammin vanhuksset pyrkivät elättämään itse itsensä, vaikka pienituloisinakin. Vanha tapa, jossa jälkipolvi huolehti edeltävästä, oli alkanut murentua. Vanhustenhautokomitean mukaan vuonna 1950 koko maan kaupunkivanhuksista viidesosa muodosti oman ruokakunnan. Asumismuotoa tarkasteltaessa 65 vuotta täyttäneistä oli yksinasuvia 23 %, lasten tai lastenlasten kanssa asuvia 35 % ja sisarusten kanssa eläviä 3 %. Helsingin vanhuksista 22 % asui itse omistamassaan asunnossa kun vastaava luku koko muun Suomen kaupunkivanhusten kohdalla oli 34 % ja maaseudulla peräti 53 %. Puolison kuollessa jäätiin mieluummin elämään yksin kuin muutettiin sukulaisten luo, toisaalta mikäli lasten kanssa asuttiin yhdessä, oli kyseessä useimmiten naimaton lapsi.⁷¹

Paunut kuuluivat kirkollisen virkakunnan eläkekäytännön piiriin. Kaunis maallinen koti kuului virkataloetuutena palkkaan, ja se oli Hjalmarin kasvattamine puutarhoineen jätettävä Hjalmarin siirtyessä eläkkeelle:

*Lain mukaan meidän pitää jättää tämä kun Hj. on täyttänyt 70 v. Ehkä olemme siihen mennessä siirtyneet taivaan kirkkauteen.*⁷²

Pappeja koskeva palkkausjärjestelmä uudistettiin vuoden 1948 kirkolliskokouksessa ja sen myötä kirkollisen virkakunnan yleiseksi eläkeiäksi säädettiin 70 vuotta, lukuun ottamatta

⁷⁰ Päiväkirja 3.12.1934 ja 15.2.1935; kirje Anna Punnoselle 21.12.1934. JYMA.

⁷¹ Jyrkilä 1962, 4-12.

piispoja, joilla se oli 72 vuotta. Virassa olevien piispojen eläkeikä oli 75 vuotta. Tässä yhteydessä kirkon työntekijöiden palkkaus kytkettiin valtion palkkaluokkiin ja palkka-asteikon alarajaa nostettiin, mikä merkitsi vakinaisen papiston ja kanttori-urkureiden palkkatason selvää nousua. Täyden eläkkeen suuruudeksi määrättiin 60 % peruspalkasta.⁷³

Koska koti oli virka-asunto, Hjalmarin eläkkeelle jääminen vaati suunnittelua ja uudelleenjärjestelyjä. 1950-luvun alussa Hjalmar ja vanhin tytär Eira ostivatkin yhteisesti osakkeen kerrostalosta, rakkaan kaupunginkirkon kupeesta, johon äidin, isän ja tyttären oli määrä muuttaa Hjalmarin jäädessä eläkkeelle. Huoneiston hankkimiseen liittyvät rahahuolet painoivat Elliä, mutta samalla hän käsitti asunnon hankinnan tärkeyden eläkepäivien varalta ja etenkin tyttären tulevaisuuden kannalta.⁷⁴ Elli arveli muuton tulevan ajankohtaiseksi viimeistäänkin Hjalmarin täyttäessä 72 vuotta,⁷⁵ mutta eläkkeelle siirtyminen tapahtui lopulta vasta vuonna 1956. Hjalmar oli tuolloin 74-vuotias, mikä tarkoittaa, että ainakin hänen kohdallaan eläkeikä siirtyi säädettyä 70 ikävuotta myöhemmäksi. Uuteen asuntoon Elli itse ei koskaan ehtinyt muuttaa, mutta Hjalmarin, Eiran ja tutun taloudehoitaja Anssun koti siitä tuli Hjalmarin työrupeaman päätyttyä.

Vuoden 1937 kansaneläkejärjestelmä oikeutti tietyn iän ylittäneille vähävaraisille vanhuksille kuntien ja valtion eläkkeen, mutta siihen ei ollut oikeutta niillä, jotka olivat syntyneet vuonna 1883 tai sitä ennen. Eläke perustui palkasta säästämisen periaatteelle.⁷⁶ Uusi kansaneläkejärjestelmä korvasi tämän vuonna 1956 ja alkoi lopulta tasoittaa toimeentuloeroja vanhus-ten välillä valtakunnallisesti ja eri sosiaaliryhmien välillä. Tämä alkoi luoda vanhuuteen myös

⁷² Päiväkirja 3.7.1949. JYMA. Päiväyksessä virhe, kirjoitettu 3.8.1949.

⁷³ Murtorinne 1995, 343. Vuoden 1922 asetuksen mukaan kirkkoherrojen palkka oli vähintään 36 000 markkaa ja korkeimmillaan 60 000 markkaa. Mt., 151. Palkkauksesta myös Välimäki 2002, 266-269.

⁷⁴ Kirje Anna Punnoselle laskiaistiistaina 1952; päiväkirja 26.2.1952. JYMA.

⁷⁵ Päiväkirja 26.2.1952. JYMA.

⁷⁶ Koskinen 1994, 55. Kyseessä oli ensimmäinen kerta, kun vanhus-ten toimeentuloturva erotettiin muusta köyhäinhoidosta.

turvallisuutta ja ennustettavuutta.⁷⁷ Vanhustenhuoltokomitean selvityksen mukaan suurin yksittäinen toimeentulon lähde kaupunkivanhuksilla oli vuonna 1950 palkkatyö (31 %). Reilu neljännes oli riippuvainen lastensa elatuksesta ja vajaa neljännes tuli toimeen työnantajan maksaman eläkkeen turvin. Jyrkilän vuonna 1960 kokoamat tiedot tamperelaisvanhuksista kertovat, että kymmenessä vuodessa pääpaino toimeentulon lähteissä oli siirtynyt eläkkeisiin, sillä yhteensä 74 % sai toimeentulonsa niistä ja enää vain 1 % lapsiltaan.⁷⁸ Pappien kohdalla suuresta eläketurvauudistuksesta päätettiin vuoden 1965 kirkolliskokouksessa, jolloin kirkon työntekijät alettiin rinnastaa valtion palveluksessa oleviin.⁷⁹

Vanhenemisen virkistykseksi ja viivyttyämiseksi.

Köyhempien sosiaalisten ryhmien kamppaillessa vanhuuden turvan löytämiseksi erityisesti varakkaampien vanhenemiseen alkoi 1800-luvulla kasaantua uudenlaisia paineita. Suunnitteen teollistumisen kanssa rinta rinnan eteni kaupallistuva nuoruuden ihannointi, minkä myötä nuoruutta säilyttävät menetelmät tulivat yhä laajemmin ihmisten tietoisuuteen ja ulottuville.⁸⁰ Tämä näkyi muun muassa lehtien, kuten Suomen Kuvalehden, opastavissa artikkeleissa ja mainoksissa, ja lisäsi paineita erityisesti vanhenevien naisten elämään. Mainoslehdissä vanhuuteen liitettiin ominaisuuksia kuten rumuus, kivullosuus, sosiaalinen epäsuosio, sekä pelko oman ruumiin ja työkyvyn hallinnan menettämisestä. Vanhuutta ei niissä määritelty iällä vaan ulkonäöllä.⁸¹ 1920- ja 30-luvuilla myös Kokoomuspuolueen naisten äänenkannattaja Suomen nainen painotti, että sivistyneen naisen tuli huolehtia kauneudestaan.⁸²

Kosmetiikkatuotteet yleistyivät, samoin ruumiinhoidon tuotteet painettuine ohjeineen. Samalla kauneudenhoitoon liittyvä toiminta ammatillistui ja erityisesti 1930-luvulta lähtien kaupunkeihin perustettiin yhä enemmän hoitoloita ja kauneussalonkeja, jotka tarjosivat vanhen-

⁷⁷ Soikkanen 1994, 19-22. Samalla uudistus kasvatti vanhusten ja sairaiden osuutta kaikista huolletuista, Jyväskylässä luku nousi jälleen kolmeen neljäsosaan. Karjalainen 1990, 150.

⁷⁸ Jyrkilä 1962, 25.

⁷⁹ Murtorinne 1995, 343.

⁸⁰ Oittinen 1994, 201-202; Oittinen 1999, 47; Soikkanen 1994, 23.

⁸¹ Oittinen 1994, 216.

⁸² Oittinen 1999, 66.

tuvalle iholle apua esimerkiksi sähkö-, hormoni- ja radiumkäsittelyistä.⁸³ Vanhenemiseen liittyvät ilmiöt, kuten vaihdevuodet leimattiin kielteisiksi. Eräs ruotsalainen tutkimus todisti sosiaalidarwinistisessa hengessä 1900-luvun alussa, että vanheneminen oli turmiollisesta elämästä johtuva sairausprosessi.⁸⁴ 1934 amerikkalaiset ”voimistumisohjeet” suosittivat Suomessakin jodia ja kilpirauhasuutetta ”ainakin väliaikaiseen nuorentamiseen” ja sähkökojetta keski-ikäisten naisten riippuviin poskiin.⁸⁵

Samaan aikaan kun naisille kehitettiin menetelmiä, joiden avulla heidän tuli näyttää yhä nuoremmita, miesten kohdalla vanhuuden koettiin vain lisäävän vaikutusvaltaa ja auktoriteettia. Vanhuuteen suhtautuminen saattoikin vaihdella paitsi varallisuuden ja yhteiskuntaluokan, myös sukupuolen mukaan. On puhuttu jopa ikäsorrosta.⁸⁶ Vanhentuvien naisten oli pyrittävä sopeutumaan ristikkäisiin odotuksiin, kun yhtäältä vanheneminen nähtiin selvästi kielteisenä ilmiönä, mutta toisaalta vanhaksi elämistä arvostettiin.⁸⁷

Pappilan emännän oli asemansakin vuoksi pyrittävä sekä käytöksessään että pukeutumisesaan hillittyyn tyyliin, eikä Ellikään juossut nuorentavien poppakonstien perässä. Ellin kristittyyn arvomaailmaan turhamaisuus tuskin muutenkaan sopi, vain muutaman kerran 1930-luvun alkupuolella hän ottaa kirjoituksissaan esille esimerkiksi pukeutumiskysymykset. Esimerkiksi kuvaillessaan Annalle eräiden häätjuhlien jälkeen muiden naisten tyylikkäästi asuja ja hattuja, ja kertoessaan omasta, vanhasta ”montteeratusta” hatustaan, taustalla kuulta pienoinen haikeus, kenties papin emäntään suuntautuvien odotusten kahlitsevuus.⁸⁸ Sosiaalisia odotuksia ylläpitivät seurakuntalaisten oletetut käsitykset siitä kuinka pappisväen tuli käyttäytyä, mutta toisaalta papit itse tunnistivat odotuksia ja myös oma perhe saattoi ylläpitää

⁸³ Oittinen 1994, 204.

⁸⁴ Oittinen 1999, 47; Kangas & Topo 1994, 27-32 .

⁸⁵ Oittinen 1994, 208.

⁸⁶ Soikkanen 1994, 23.

⁸⁷ Oittinen 1994, 201-204.

⁸⁸ Päiväkirja 26.10.1936. JYMA.

näitä tottumuksia. Näin kävi esimerkiksi silloin, kun Ellin teki mieli uutta karitsannahkatakakia, mutta perheenjäsenten mielestä se oli liian hieno pastorin rouvalle.⁸⁹

Keskiluokan piirissä kylpylät olivat vakiinnuttaneet paikkansa virkistyslähteinä 1800-luvulla. Terveen maaseutu- ja kylpyläelämän suosimiseen liittyi kiinteästi niiden asema hermosairauksien lievittäjinä. 1800-luvulla hermoja pidettiin ihmiskehon ensisijaisena ja jaloimpana järjestelmänä, jota huono elämäntapa uhkasi. Väärä elämäntapa heikensi hermoja, minkä ilmentymänä pidettiin muun muassa unettomuutta, melankoliaa, ärtymystä, vatsavaivoja, hengenahdistusta ja alakuloisuutta. Hermostuneisuutta pidettiin erityisesti keskiluokan sensitiivisille naisille ominaisena sairautena ja se oli hyväksytty tapa reagoida ongelmiin. Henkisesti ja fyysisesti heikompina pidetyille naisille oli täysin sallittua vetäytyä sairastamaan esimerkiksi rauhalliseen kotielämään, kylpylöihin tai kesähuvilalle maaseudun rauhaan.⁹⁰

Kylpylät vanhana, tuttuna ja yleisesti hyväksyttynä virkistysmuotona sopivat hyvin myös ikääntyvän pappispariskunnan hoitomuodoksi. Ilmeisesti Elli kuitenkin nuoruudessaan oli luokitellut myös kylpylät hieman turhamaisiksi, sillä puuhatessaan Hjalmarin kanssa kesälomamatkaa adventistien parantolaan Skogsborgin linnaan Tanskaan, hän kirjoittaa Annalle suunnitelmistaan ehkä hieman puolustellenkin:

Minua ennen nauratti sellaiset rovastit ja ruustinnat jotka joka kesä kävivät kylpylaitoksissa. Nyt olemme Hj:n kanssa juuri samallaista herraväkeä.⁹¹

Paunun perheellä oli ollut tapana viettää kesäkuukausi täysihoidossa jollakin maatilalla,⁹² mutta Skogsborgiin mieliessään Elli epäili tulleensa vanhemmiten myös hieman krantuksi, kun ”kivikovat maalaissängyt ja liian vahva ruoka” eivät enää tuntuneet kelpaavan. Viimeiseksi täysihoitolakesäksi vuosi 1937 ei kuitenkaan jäänyt, vaan kaivattuja, kesäisiä lepo- ja virkistyslomia vietettiin maalla eri puolella keskistä Suomea vielä senkin jälkeen. Täysihoi-

⁸⁹ Kirje Anna Punnoselle 8.10.1930. JYMA.

⁹⁰ Esimerkiksi Ollila 1998, 208-209.

⁹¹ Kirje Anna Punnoselle 7.5.1937. JYMA.

lamatkoihin saatettiin yhdistää kesämatkoja maakuntien matkakohteisiin, kuten Kolille tai Karjalaan, ja sukulaisten luo. Sota-aikana vuokrattiin ystävä Alma Tenhusen huvila Muuramesta. Tästä Varvilasta tuli rakastettu kesäpaikka, jossa alettiin viettää lomat sodan jälkeenkin säännöllisesti, ja jonne Paunujen lapsetkin perheineen saattoivat tulla rentoutumaan.

4.2. VANHENEVAN RUUSTINNAN JULKINEN ROOLI

Pappilan emännuus.

Pappilan emäntänä Ellillä oli näkyvä asema seurakunnassa ja kaupungissa. Elämää säätelivät vielä 1900-luvun puolivälissäkin monet perinteet ja velvoitteet, jotka olivat muotoutuneet vuosisataisen pappilakulttuurin ja Paunujen henkilökohtaisten käytäntöjen myötä. Emännuus pappilassa oli aviovaimon roolin lisäksi valta-asema, joka toi mukanaan velvollisuuksia ja auktoriteettia. Vanhastaan emännuus oli tuonut naiselle valtaa suhteessa talon muihin naisiin, tyttäriin, miniöihin ja piikoihin nähden, ja kotitaloudessa emäntä oli pitänyt sekä valtaa että ollut viime kädessä vastuussa kaikkien sen piiriin kuuluvien töiden sujumisesta.⁹³ Tämän lisäksi erityisesti pappilan emännuuteen kuului myös edustaminen puolison rinnalla ja etenkin aiempina vuosisatoina koko seurakunnan moraalisenä ja sivistyksellisenä esimerkkinä oleminen. 1900-luvun alkupuolen Jyväskylän kaupunkipappilassa järjestettiin seurakunnan tilaisuuksia raamattupiireistä ompeluseuroihin ja muihin kokouksiin, sekä majoitettiin kirkolliset vieraat – usein muitakin – ja järjestettiin kutsuja. Vappu oli perinteisesti pappien virkaan astumisen päivä. Silloin pappilassa järjestettiin vuosipäivän kunniaksi säännöllisesti kutsut lähipiirin reilulle puolelle sadalle vieraalle. Tarjolla oli kahvia ja monenlaisia herkkuja, sekä lukuisia musiikkiesityksiä erilaisilla kokoonpanoilla. Toiset perinteiset suuremmat kutsut olivat uudenvuodenpäivänä.

⁹² Kesien vietosta myös Tuomi-Nikula 1983, 28. Viimeisessä kirjeessään Annalle Elli kertoo Varvilan myymisestä, ja että hän oli lähdössä Alman avuksi tyhjentämään rakasta kesähuvilaa. Kirje Anna Punnoselle 7.5.1953. JYMA..

⁹³ Toivanen 2003.

Aterioiden merkitys ja kunnioitus Paunujen ja laajemmin koko keskiluokan elämäntavassa näkyi kautta vuosikymmenten siten, että Elli merkitsi omissa ja muiden juhlissa tarjotut ruuat ja juomat muistiin päiväkirjoihinkin aina viimeistä lajia myöden. Pappilassakin oli perinteisesti ollut pöytä koreana, minkä vuoksi sodan mukanaan tuoma elintarvikepula tuntui pahalta. Sotavuosina kahvipöydässä tarjottiin korviketta, ja monet pienemmät kutsut, esimerkiksi Keski-Suomen pappien veljespiirin kokoontumiset toteutettiin ruokapulan vuoksi nyyttikes-tiperiaatteella. Ruokatilanne ei juuri helpottanut sotien jälkeenkään, jolloin elintarvikkeiden säännöstely jatkui vielä vuosia. Elli murehtikin usein, kuinka kaikki kutsuvieraat yhtä hyvin kuin yövieraatkin saataisiin kunnialla ruokittua. On todennäköistä, että taloudellisesti toimeentulevien Paunujen elintarvikepulaan vaikutti myös se, että sota-aikana muuten yleinen mustan pörssin kauppa ei ollut moraalisesti sopivaa pappilan perheelle. Elli suhtautui nihkeästi myös ruuan hamstraukseen.⁹⁴

Puutteen myötä ystäväpiiriin ruoka-avustukset olivat kullan kalliita ja sosiaalisten verkostojen merkitys toimeentulossa korostuikin yleisesti koko maassa.⁹⁵ Tärkeässä roolissa pappilan elintarvikkeiden saannin kannalta olivat varsinkin maaseudun tilalliset ystävät,⁹⁶ kuten Ellin serkku Aino Rantanen Vesannolta ja Hjalmarin sukulainen Saara Lotila Keljosta. Sodan jälkeen helpotusta toivat lisäksi ”Amerikan paketit”, jotka toivat mukanaan muun muassa kahvia, sokeria, luumuja ja rusinoita. Sodan jälkeen Amerikan sukulaisten ja tuttavien paketit olivat kaivattuja ja odotettuja, ja piristivät valtakunnallisesti elintarvikeahdinkosta kärsiviä suomalaisia.⁹⁷ Niiden merkityksestä kertoo, että ennen kuin pappilaan ensimmäisen kerran tuli lähetys, Elli ehti surra sitä, ettei heidän ystäväpiiriinsä kuulunut Amerikan tuttavien, jotka olisivat voineet auttaa.⁹⁸ Myöhemmin monet etäisemmät tuttavat kuitenkin alkoivat lähettää paketteja heillekin, mistä Elli kirjoitti joka kerta kiitollisena myös päiväkirjaansa.⁹⁹

⁹⁴ Kirje Irene Tammiselle 21.11.1940. JYMA.

⁹⁵ Räikkönen 1993, 197.

⁹⁶ Esimerkiksi päiväkirja 19.10.1941. JYMA.

⁹⁷ Räikkönen 1993, 195.

⁹⁸ Päiväkirja 12.12.1945. JYMA.

⁹⁹ Esimerkiksi päiväkirja 5.2.1946, 3.3. 1947 ja 13.3.1948. JYMA.

Vuosien mittaan kotityöt liukuivat yhä enemmän Anssun harteille. Ajoittain Elli koki hyvin turhauttavana ja vaivaannuttavana, että ikääntymisen myötä hän yhtäältä jaksoi yhä vähemmän kotitöitä, mutta toisaalta hänet myös ”ajettiin” pois keittiöstä ja siivoustöistä lasten, Hjalmarin ja taloudenhoitajan toimesta.

*Meidän perhe hemmottelee minua vallan kauheasti. Luulevat etten pysty yhtään mihinkään ja joka mies kokee velvollisuudekseen auttaa. Omasta mielestäni ei ole ensinkään vaarallista kuluttaa itseäni, olenhan jo vanha ja pois lähtevä, mutta perhe on toista mieltä. Kyllä vallan häpeän itseäni kun ajattelen miten vähän olen omassa kodissani tehnyt ja kun yrittäisin jotain niin käteni sidotaan. Rakkautta tämä on lasten ja Hj:n puolelta sen käsittän, mutta kyllä se nolottaa, kun tuntee, ettei sitä ole yhtään ansainnut.*¹⁰³

Taloudenpidossa hyödyttömäksi itsensä kokeminen loukkasi naiseutta ja talon emännyyttä, vaikka käytännön päävastuu oli aina ollut taloudenhoitajalla. Jenni Toivasen mukaan emännöyksi oli asema, joka usein haluttiin säilyttää niin pitkälle vanhuuteen kuin mahdollista. Naisille kuuluneen emännän vallan käyttämisen estäminen saattoi herättää turhautuneisuutta ja yrityksiä palauttaa emännöyteen liitetty auktoriteetti ja toimintamahdollisuudet.¹⁰⁴ Myös Ellillä olisi vielä ollut haluja toimia kotinsa täysivaltaisena emäntänä.

Ellin oli vaivaannuttavaa ottaa vastaan helpotusta työssä, mikä kertoo myös työnteon suuresta merkityksestä kulttuurissa sekä Ellin ominaispiirteistä, joissa korostuivat velvollisuudentunto ja palvelevuus. Edelleen olisi ollut pystyttävä samaan työmäärään kuin ennenkin. Avuliaisuuden hän koki päinvastoin nolona, eikä tuntenut ansainneensa vuosikymmenten huolenpidollaankaan tällaista rakkaudenosoitusta. Ehkä tilanteen teki hänen mielestään noloksi se, ettei hän aiempina vuosikymmeninä ollut ”ansainnut” apua juuri kotitaloustöissä ahkeroinimisella, jota pidettiin luonteenomaista naiselle, äidille ja emännälle. Hän soimasikin itseään siitä ettei ollut koskaan hallinnut ”käden taitoja”, joihin hän luki myös taloustyöt, eikä näin ollut voinut siirtää tyttärilleenkään näitä taitoja. Emännän taitojen sijaan hän oli keskit-

¹⁰³ Päiväkirja 12.3.1944. JYMA.

¹⁰⁴ Toivanen 2003.

tynyt siihen työhön, johon oli lahjoja saanut, mutta se oli suuntautunut kodin ulkopuolelle, pääasiassa seurakuntaan.¹⁰⁵

Toisinaan perhe kuitenkin joutui erikoistilanteisiin, jolloin Elli sai kantaa päävastuun taloudesta. Näin tapahtui esimerkiksi taloudenhoitajan ollessa lomalla tai auttamassa jonkun lapsen perheessä. Emännöinti hermostutti ja jännitti, kun Elli ymmärsi omat rajansa taloustöissä ja yllätysvieraatkin olivat arkea pappilan ruokapöydässä:

Olisi oikeen lysti emännöidä omalle perheelle kun ei aina olisi vieraiden pelkoa. Kyllä rakastan ihmisiä ja vieraita, mutta on vaikeata olla yhtä aikaa Mari ja rouva. Ovikelloamme soitetaan vähän päästä ja juuri kun olen päässyt oikasemaan sänkyyn ja heittänyt pois kengät, niin pompi taas ylös ja vedä kengät jalkaan, suori tukkaa, esiliina pois – ennen kuin voit lähteä avaamaan. Milloin mikin sotaherra pyytää tavata rovestin.¹⁰⁶

Myöhemmin pappilaan saatiin sähköhella, joka hieman helpotti emännöintiä.¹⁰⁷

Vanhemmiten huomiokyky heikkeni, ja kun oli huolehdittava päivän mittaan lukuisista askareista vahinkojakin saattoi tapahtua. Yksi tällainen onnettomuus sattui syksyllä 1946, kun Hjalmar heräsi yöllä kolahdukseen ja savun hajuun. Elli oli laittanut jo nukkumaan mennessä vesikattilan valmiiksi aamua varten, mutta oli epähuomiossa myös laittanut sen jo lämpimään. Kattila oli sytyttänyt keittiössä tulipalon, jonka Hjalmar kuitenkin käsisammuttimella sai sammutettua. Tapahtuman jälkeen Elli oli järkyttynyt ja masentunut. Hän ymmärsi itselkin olleensa viime päivät aivan liian kiireinen ja ettei enää jaksanut hoitaa saman aikaisesti niin monia tehtäviä kuin aiemmin.¹⁰⁸

Kotitaloustöihin liittyvät tunteukset viestivät juuri Ellin habituksesta, tavasta jolla hän oli vuosikymmeniä ollut velvollisuudentuntoinen ruustinna palvellen toisia, jopa itseään väheksyen. Mielenkiintoista on huomata, miten Ellin vanhuudessa puhe osallistumisesta kotitaloustöihin saa jopa aiempia vuosia suuremman roolin. Ilmeisesti Ellin pääasiallisen toiminnan

¹⁰⁵ Päiväkirja 8.5.1949. JYMA.

¹⁰⁶ Päiväkirja 1.7.1941. JYMA.

¹⁰⁷ Päiväkirja 20.3.1944. JYMA.

alueen, yhteiskunnallisen tehtäväkentän kutistuessa kodin piiri ja siihen lukeutuvat työt muodostuivat entistä tärkeämmiksi. Samaan aikaan kun Elli täysin tunnustaa kädentaitojensa rajallisuuden, halu tehdä itse kasvaa. Emännän tehtävistä, joihin viime kädessä lukeutui kotitaloustöistä vastaaminen, oli siis hyvin vaikea luopua. Yksi mahdollinen syy emännän ja taloudenhoitajan välien viilenemiseen voisikin olla se, että Elli edelleen halusi osallistua vuosikautia Anssun käytännössä hallitseman keittiön töihin – ja että emännöintiasia oli nyt vanhuudessa jopa aiempaa tärkeämpi auktoriteettia ja omanarvontuntoa koetteleva seikka.

Pappilan emäntänä oloon liittyivät myös julkisessa asemassa olemisen paineet, sillä kirkkoherran perheeltä odotettiin tietynlaista nuhteetonta käyttäytymistä ja julkisessa asemassa heidän toimiaan myös seurattiin. Näin ainakin Elli itse asian koki. Julkisen aseman ahdistavuus tuli ilmi esimerkiksi silloin, kun perhettä sodan vuosina kohtasi Ellin moraalikäsitteitä ravisuttava tapaus. Elli tunsu seurakuntalaisten syyttävän sormen osoittavan nyt pappilaan – ja Ellin mielestä aiheellisesti.¹⁰⁹ Ellin asemansa vuoksi kokemat paineet tulivat ilmi myös silloin, kun pappilassa vietettiin seurakunnan järjestämää juhlaa Paunujen 25-vuotisen Jyväskylässä olon kunniaksi vuonna 1951. Juhlapuheiden kiitoslauseisiin vastatessaan hän huomautti, ”miten edesvastuullista on olla pappilan emäntä koska: ’das Pfarrhaus ist ein Glashaus’”, pappila on lasitalo.¹¹⁰ Tämä viittaa siihen, kuinka julkiseksi Elli mielsi pappilan elämänmenon, minkä myötä perheen oli tekemisissään aina elettävä mielessään se tosiasia, että tarkkailunalaisena myös kaikenlaiset huhut ja juoruilut olivat mahdollisia.

Seurakunnalliset tehtävät.

Ellin yhdistysaktiivisuus liittyi 1800-luvulla alkunsa saaneeseen vaiheeseen, jolloin naiset alkoivat aktiivisesti osallistua sosiaaliseen työhön, joka usein tapahtui uskonnollisessa kontekstissa. Osallistuminen ja toimiminen oli osa keskiluokan naisen sosiaalisten velvollisuuksien ja oikeuksien uudelleen määrittelyä. Kristillissosiaalisen työn muotoja olivat muun muassa

¹⁰⁸ Päiväkirja 26.9.1946. JYMA.

¹⁰⁹ Päiväkirja 30.6.1944. JYMA.

¹¹⁰ Päiväkirja 11.5.1951. JYMA.

Pelastusarmeija, Valkonauhayhdistys ja Nuorten naisten kristillinen yhdistys,¹¹¹ joita kaikkia kohtaan Ellillä oli kiinnostusta. Erityisesti NNKY oli ollut vuosikymmeniä Ellille rakas harraste.¹¹² Hän toimi pitkään Jyväskylän NNKY:n johtokunnassa. Hän veti kauan myös Kastepisaroiden, Jyväskylän NNKY:n tyttöjen kerhoa. Kastepisaroiden johdossa Elli oli ajanut nuorennosta jo 1930-luvulla ja jäänyt murheellisena itse toiminnasta pois, kun muut ”vanhat” eivät olleet ymmärtäneet uusiutumisen tarvetta.¹¹³ Lasten ja nuorten parissa tehty työ oli ollut siis rakasta vuosikymmeniä, minkä tekee ymmärrettäväksi myös Ellin opettajatausta.

NNKY:n paikallisyhdistyksen puheenjohtajana toimi vuosina 1920-1940 Ellin pitkäaikainen ystävä, Hilma Ihala, ja Ihalan muutettua pois paikkakunnalta toinen hyvä ystävä, Agnes Hjelt, toimi puheenjohtajana kaksi vuotta, ennen kuin joutui sairauden vuoksi luopumaan tehtävästä.¹¹⁴ Samoihin aikoihin 60-vuotias Elli alkoi ymmärtää, että vanhojen naisten oli jo aika jättäytyä johtokunnasta nuorempien hyväksi. Vuosikokouksessa 1942 hän saikin ystävänsä Elli Silvanderin kanssa jättää pitkäaikaisen johtokuntapaikan ja luovuttaa sen nuoremmille. Vielä vuonna 1946 Elliä pyydettiin NNKY:n puheenjohtajaksi, mutta tämä kieltäytyi, koska tunsi olevansa ”liian vanha ja väsynyt.”¹¹⁵

Velvoitteita jäi silti vielä yllin kyllin, mistä osoituksena Elli listaa päiväkirjaansa 60-vuotiaan ”lukujärjestyksen”:

Sunnuntaina pyhäkoulu ja sen päälle Vapaanhuollon autettavien kodeissa käynti, maanantaina päivällä raamattupiiri, tiistaina päivällä V.H.:n [Vapaa Huolto] neuvottelukokous, illalla N.N.K.Y:n ompeluseura, keskiviikkona päivällä V.H.:n jakelukokous (paljon kansaa, kestää kl 13-17 ja 18). Torstaina illalla lähetysompeluseura. Vapaiksi jää perjantai-ilta ellei ole Valtuuston kokousta ja lauantai. -- Oikeen nautin niistä hetkistä jolloin saan istua omassa rakkaassa kodissani joko kirjoituspöydän ääressä tai kirjan tai käsityön parissa.¹¹⁶

¹¹¹ Markkola 2000, 113; Markkola 2002, 33, 368; Ollila 1998, 139.

¹¹² Esimerkiksi päiväkirja 9.1. ja 26.1.1942. JYMA.

¹¹³ Päiväkirja 13.10.1934. JYMA.

¹¹⁴ Paunu 1986, 41 ja 53.

¹¹⁵ Ellin kirje serkulleen Ellen Käelle 13.3.1946. JYMA.

¹¹⁶ Päiväkirja 16.2.1942. JYMA.

Luettelo osoittaa miten osallistuvaa elämä oli. Työmäärää lisäsi se, että yhdistyksissä ja kerhoissa Ellillä vain harvoin oli rivinaisen rooli, useimmiten hän oli johtotehtävissä ja vetäjänä, ja oli hyvin sitoutunut toimintaan. Esimerkiksi ompeluseurat ja osa raamattupiireistä oli kokoontunut vuosikausia. Siten Ellillä oli niissä vastuullinen kanta- tai perustajajäsenen asema ja näiden toimien kautta oli hitsauduttu yhteen monien ystävien kanssa.

Kerhoissa Elli sai myös uudenlaisen, joskin epäsuoran muistutuksen vanhenemisestaan, kun sekä maanantain raamattupiiri että lähetysompeluseuran naiset muistivat vetäjäänsä kiitoslahjoin keväällä 1948 toimintakauden päättyessä:

Eihän minua ole ennen kirjoilla kiitetty. Tuntuu siltä, kuin saamani kirjat olisi jäähyväislahja, niin kuin en olisikaan ensi syksynä alottamassa samaa työtä.¹¹⁷

Lahjat herättivät Ellissä tuntemuksen siitä, että häneen suhtauduttaisiin jo kuin pois lähtevään, työnsä tehneeseen. Omat voimat alkoivatkin vähetä samoihin aikoihin, ja hän alkoi karsia seurakunnallisia velvoitteitaan.

Kevät 1947 oli viimeinen pyhäkoulun vetäjänä, 50 vuotta kestäneen pyhäkoulutyön päätös. Päiväkirjalleen Elli pohtii vaikeaa päätöstä luopua pyhäkoulutyöstä, kun voimien vähetessä sunnuntaipäivistä oli alkanut tulla liian raskaita:

Jos olen kirkossa ensin ja päälle pyhäkoulussa, niin olen sangen väsynyt. Ajattelen, että eikö Herra sitä salli, että jätän pyhäkoulun nuoremmille voidakseni osallistua jumalanpalvelukseen kl 10. Tarvitsen sielulleni sitä ruokaa mitä kirkossa annetaan.¹¹⁸

Asioita karsittaessa oli mietittävä niiden tärkeysjärjestystä. Päätöksen kannalta oli kuitenkin tärkeää, että perustelut eivät olleet vähäpätöisiä ja että niistä ei joutunut tilille henkilökohtaisen kristillisen omantunnon tai Jumalasuhteen kanssa. Pelkästään mukavuudenhalun tai laiskuuden vuoksi tehtäviä ei saanut jättää. Jumalanpalvelukseen osallistuminen oli tärkeintä oman henkisen hyvinvoinnin kannalta ja sitä saattoi joku ulkoapäin asiaa arvioivakin pitää hyväksyttävänä syynä luopua työstä.

¹¹⁷ Päiväkirja 13.5.1948. JYMA.

Ikääntymisen myötä tapahtui myös asenteellista siirtymistä nuorisotyöstä kohti vanhustyötä, jolle Elli halusi omistautua loppuelämänsä.¹¹⁹ Aikuisten ja vanhusnaisten raamattupiirien merkitys korostuikin päiväkirjamerkinnössään 1940-luvun lopulta lähtien. Vuonna 1948 Ellin vetämiä raamattupiirejä oli kolme: jo vuodesta 1930 läheisten ystävien ryhmä oli kokoontunut maanantaisin ja sen lisäksi olivat rouvien raamattupiiri sekä uutena liikenaisten piiri.¹²⁰ Raamattupiirien merkityksestä kertoo, että Elli veti niitä aivan viimeisiin aikoihinsa saakka, vaikka terveys horjui ja monista muista velvoitteista hän oli jo luopunut.

Vuoden 1949 loppupuolisko oli Ellille sairastelun aikaa, jolloin hän diakonissalaitoksen vuoteessa levätessään mietti murheellisena raamattupiirien ja ompeluseuransa lopettamista, kiittäen samalla siitä, että oli niitä kuitenkin saanut pitää.¹²¹ Asia oli mielessä vielä kotiin palttuakin:

Hermot on liian herkäät. Itkettää edelleen. En voi olla suuremmassa seurassa. Kunpa saisin pitää raamattupiirini ja ompeluseurani, niin ei tarvitsisi olla tyhjäntoimittaja tätä loppuaikaa.¹²²

Raamattupiirit ja ompeluseurat olivat yhteyttä Jumalan sanaan ja ystäviin, mutta osallistuvaa elämää elänyt Elliä kalvoi myös toimeettomaksi joutuminen. Toimista luopumisen vaikeus kytkeytyi myös tunnollisuuden periaatteisiin ja tapaan, jolla työ oli jäsentänyt koko elämää. Esimerkiksi Lucina Hagmanin ja Mandi Granfeltin vanhuusaikaa leimasi sama työstä luopumisen vaikeus ja saamattomuuden ja hyödyttömäksi itsensä kokemisen tuntemus, kun vanhetessa ei enää jaksanut työskennellä entisen veroisesti.¹²³ Kun työ oli 1800-luvulla yksi keskeisimmistä elämän tarkoituksista ja itsetunnon antajista, niin siinä sinniteltiin usein niin

¹¹⁸ Päiväkirja 5.5.1947. JYMA.

¹¹⁹ Kirje Ellen Käelle 13.3.1946. JYMA.

¹²⁰ Päiväkirja 23.1.1948. JYMA.

¹²¹ Päiväkirja 29.12.1949. JYMA.

¹²² Päiväkirja 23.1.1950. JYMA.

¹²³ Ollila 1998, 70.

pitkään kuin mahdollista. Vielä 1800-luvulla ja sitä aiemmin nimenomaan työkyky oli ollut vanhuuden mittari, ei niinkään ikä.¹²⁴

Raamattupiirien ja ompeluseuran johtaminen olivat myös arjen piristäviä ja elämäniloa ylläpitäviä mahdollisuuksia pitää yllä sosiaalista elämää ja itsensä tarpeelliseksi kokemisen tuntemusta. Mitä vähemmän Elli tunsu voivansa tehdä kotona tai missään muualla, sitä tärkeämmäksi nämä henkirei'ät muodostuivat. Omin sanoin hän kuvasi tuntemuksiaan muun muassa näin:

18 p. oli meillä Kotikuoron harjoitus, 19 p. oli rouvien raamattupiiri ja tänään oli lähetysompeluseurani. Kaikissa näissä olin mukana. Vaikka päivisin olen ollut aivan väsynyt, niin illan tullen kun piti lähteä viikottaisiin velvollisuuksiin – niin hävisi väsymys kuin poispuhallettu enkä muistanut ruumiin olemassa oloa. Tänäkin iltana vallan virkistyin kun ompeluseurani rouvat istuivat kaikki odottamassa minua.¹²⁵

Yhtäältä voimavarat vanhuuden tullen kiistattomasti hupenivat, mutta toisaalta ne harrasteet, jotka säilyivät, antoivat ainakin hetkellisesti lisävoimia jaksaa. Tekemällä Elli sai muuta ajateltavaa kuin rapistuvan ruumiinsa tai tyhjäntoimittajan tuntemuksensa. Toiminta ja osallisuus muiden joukossa auttoivat väsymyksen ja joutilaisuuden masentavaan tunteeseen ja pitivät vanhuksen kiinni maailman menossa.

Yhteiskunnallinen toiminta.

Päiväkirjassaan Elli muistelee olleensa innostunut naisasiasta siitä lähtien kun oli Hilda Käkikosken oppilaana tyttökoulussa.¹²⁶ Ellin arvomaailma oli samankaltainen kuin naisialiikkeen vanhenevan porvarillisen polven, muun muassa juuri Käkikosken ja Lucina Hagmanin. Arvoihin kuuluivat esimerkiksi raittiuden edistäminen ja naisten tukeminen virkauralla.¹²⁷ Näihin arvoihin Elli sitoutui koko elämäkseen ja ne vaikuttivat hänen aktiivisuuteensa niin

¹²⁴ Pökälä 1991, 51, 53 ja 55. Eläkkeelle jäämisen ensivaihe saattoi aiheuttaa jopa katkeruutta, kuten esimerkiksi Otilia Stenbäckin kohdalla tapahtui.

¹²⁵ Päiväkirja 20.3.1951. JYMA.

¹²⁶ Päiväkirja 11.4.1948. JYMA.

seurakunnallisessa kuin yhteiskunnallisessa toiminnassa. Vuosia 1909-1965 on luonnehdittu naisliikkeen ”hiljaisiksi vuosiksi”, sillä esimerkiksi jo 1920-luvulla 40-49 –vuotiaat naiset olivat ikäryhmä, josta eniten tuli uusia jäseniä. Alle 30-vuotiaita ei liittynyt Naisasialiitto Unioniin enää juuri lainkaan ennen kuin jälleen 1960-luvun radikalismien vuosina. Liike ”ikäntyi” vanhojen jäsenten myötä.¹²⁸ Paitsi ikänsä puolesta Elli oli tyypillinen porvarillisen naisliikkeen jäsen myös opettajataustansa perusteella: esimerkiksi Unionin työssäkävivistä perustajajäsenistä (1892) 82 % oli opettajia. Myöhemmin opettajien osuus kuitenkin las-
ki.¹²⁹ Vaikka 1930- ja 1940-luvut näyttävät naisasialiikkeen hiljaiselolta, Ellin toiminta ku-
vaa osaltaan, kuinka paikallistasolla naisten aseman parantamisen eteen kuitenkin tehtiin
työtä.

Ellin elämässä naisasiaan sitoutuminen näkyi käytännössä esimerkiksi hänen ryhtyessään kaupunginvaltuutetuksi. Hän istui valtuustossa kokoomuksen edustajana vuosina 1937-1948. Poliittiseen toimintaan ajautuminen johtui silti pitkälti myös hänen velvollisuudentun-
toisesta asenteestaan, kun kokoomusta kaupunginvaltuustossa 13 vuotta edustanut nainen luopui paikastaan ja puolue pyysi Elliä naisehdokkaakseen. Samalla Elli koki edustavansa miestänsä, joka ei asessorin toimitaan ennättänyt ehdokkaaksi. Ensialkuun osallistuminen poliitiikkaan oli Ellille järkytys, sillä hän piti itseään varsin epäpoliittisena ihmisenä ja toisaalta pelkäsi hengellisten ystäviensä reaktioita. Ystäväpiiri ei suhtautunutkaan poliittiseen osallistumiseen aivan myönteisesti, mikä sai Ellin jopa nolona toteamaan, että ”Kaikkiin sitä ihminen joutuu vanhoilla päivillään.” Kuitenkin hän piti velvollisuutenaan uhrautua naisten vuoksi, sillä muuten kokoomuksella ei olisi ollut lainkaan naisedustajaa.¹³⁰ Sama peruste toistuu jälleen vuonna 1945 viimeisissä vaaleissa, joissa hän oli mukana, kun naisedustajien määrä valtuustossa oli kokonaisuudessaan puolittunut edellisestä kaudesta.¹³¹

¹²⁷ Jallinoja 1983, 38 ja 57. Suomen Naisyhdistys perustettiin vuonna 1884, Naisasialiitto Unioni 1892 ja Suomalainen Naisliitto 1907. Mt. 13.

¹²⁸ Jallinoja 1983, 115-116.

¹²⁹ Jallinoja 1983, 85, 118.

¹³⁰ Kirje Anna Punnoselle 7.12.1936. JYMA.

¹³¹ Päiväkirja 9.12.1945. JYMA.

Ellille naisasianaisten perinteeseen liittyminen oli velvollisuus – ehkä kunniakin. Päiväkirjassaan Elli kirjoittaa vanhan, suuresti arvostamansa opettajansa Hilda Käkikosken haamun kannustaneen häntä suostumaan ehdokkaaksi:

Epäroin kovasti ja silloin oli kuin rakas opettajani H.K. olisi tullut eteeni ja katsonut nuhtelevan surumielisesti ja sanonut: ”kyllä sinun velvollisuutesi on mennä kun niin vaaditaan” -- Siitä on 31 vuotta kun naiset saivat äänioikeuden ja minun rakas Hildani oli sitä meille Suomen naisille taistelemassa.

Käkikoski itse toimi kansanedustajana viidesti vuosina 1907-1910 ja hänet valittiin eduskuntaan Uudenmaan läänin suurimmalla äänimäärällä ensimmäisissä vaaleissa, joissa naiset saattoivat osallistua. Kansanedustajan työ ei ollut Käkikoskelle aivan mieleinen, varsinkin kun hän jo ensimmäisen valinnan aikoihin tunsu itsensä jo aivan loppuun väsyneeksi. Hän käsitti, että helpompaa olisi ollut olla sivussa, mutta silloin ei olisi ollut tilaisuutta käydä ”pyhää sotaa” ja täyttää velvollisuutta isänmaan, sivistyksen ja naisten puolesta.¹³² Ellin kohdalla politiikkaan lähtemiseen voi nähdä velvoittaneen siis sekä yleensä naisten hyväksi toimiminen että Hilda Käkikosken henkilökohtainen esimerkki erityisesti.

Puoluepolitiikan taistelut kävivät toistuvasti yli Ellin moraalisen ymmärryksen ja omantunnon, mistä hän usein kirjoittaa päiväkirjassaan.¹³³ Esimerkiksi syksyllä 1938 stressiä aiheutti kaupungin työväen lakkouhka.

Tämä käy voimilleni. On vaikeata olla valtuustossa edustamassa kristillisyyttä kun näkee omassa puolueessaan kylmyyttä ja sydämettömyyttä. Minulla on raskasta naisena olla yksin toista mieltä. Olen nyt saanut omassa nahassani tuntea sen ylitsepääsemättömän muurin mikä on porvarillisuuden ja marksilaisuuden välillä. Valtuustossa oleminen on minulle raskas velvollisuus. En voi muuta kuin huutaa apua ja viisautta Jumalalta.¹³⁴

Syvästi kristittynä ihmisenä hän ei voinut ymmärtää kunnallispoliittisen pelin kiemuroita, eikä toisaalta kokenut saavansa aikaan mitään tähdellistä. Pettymyksiä Elli koki muun muassa raittiuden edistämistyössä, kun kaupungin 100-vuotisjuhlassakin tarjottiin alkoholia hänen

¹³² Karilas 1934, 137-138, 146-147.

¹³³ Esimerkiksi päiväkirja 11.12.1937 ja 4.3.1938. JYMA.

¹³⁴ Päiväkirja 10.8.1938. JYMA.

vastustuksestaan huolimatta.¹³⁵ Vapautuminen valtuutetun tehtävistä 11 vuoden jälkeen oli lopulta ilo, eikä hän enää suostunut ehdolle seuraavalle kaudelle, vaikka monet naiset ja kokoomuksen miehet häntä suostuttelivat.¹³⁶

Henkilökohtainen ilon aihe politiikassa kuitenkin oli, kun osittain hänen aktiivisen roolinsa ansiosta kaupunki valitsi loppujen lopuksi naisen, Olga Bremerin, toiseksi oikeusneuvosmieheksi, vaikka alkuun näytti siltä, että epäpätevämpi mies tulisi valituksi.¹³⁷ Tarvittaessa Elli piti myös yhtä muiden puolueiden naisedustajien kanssa. Asioita valmisteltiin ja niistä keskusteltiin muiden naisten kanssa, jolloin puoluesidonnaisuus sai väistyä naiseuden yhdistävän siteen tieltä. Yksi yhteisistä hankkeista oli uuden, asianmukaisemman synnytyssairaalalan rakentaminen Jyväskylään, kun vanha ei enää vastannut kasvavan kaupungin tarpeita.¹³⁸ Varsinaisesta ystävyydestä edustajanaistovereiden suhteen ei kuitenkaan voitane puhua, vaan kyseessä oli puoluerajat ylittävä yhteistyö kulloinkin hyväksi koetun hankkeen eteen.

Naisialiikkeen traditioon liittyminen näkyi myös järjestötyössä. Vuosittain helmikuussa Keski-Suomen Naistenpäivät kokosivat Jyväskylään naisten sisarverkostot kuuntelemaan puhujia ja esitelmiä naisten asemasta yhteiskunnan eri alueilla.¹³⁹ Elli oli pitkään Naistenpäivien järjestelytoimikunnan jäsen huolehtien usein sekä ohjelman järjestämisestä ja esittämisestä että juhlavieraiden ja –puhujien majoittamisesta pappilaan. Vuoden 1947 Naistenpäivien jälkeen Elli kirjoitti luovuttaneensa jäsenyytensä nuoremmille, mikä kuvaa hänenkin ymmärtäneen, kuinka jäsenistö oli vanhentunut.¹⁴⁰ Päivät olivat jatkossakin yksi talven merkkitapahtumista, johon Elli osallistui. Aktiivinen osallistuminen Naistenpäiville jatkossakin johti kuitenkin siihen, että Elli ajautui takaisin toimikuntaan.¹⁴¹ Toimikuntaan uudelleen ryhtymistä Elli ei kuitenkaan millään tavalla pohdi kirjoituksissaan, eikä ole aivan selvää

¹³⁵ Päiväkirja 2.3.1937. JYMA.

¹³⁶ Esimerkiksi 1.1.1948. JYMA.

¹³⁷ Päiväkirja 26.11.1946. JYMA.

¹³⁸ Esimerkiksi päiväkirja 10.11.1943. JYMA.

¹³⁹ Naistenpäivistä mm. Kokko 1998,164-174.

¹⁴⁰ Päiväkirja 17.2.1947. JYMA.

¹⁴¹ Esimerkiksi päiväkirja 23.1.1948. JYMA.

pääsikä hän alun alkaenkaan eroamaan tehtävistä. Lopullinen, haikeakin, ero tapahtui vuonna 1951 ja samalla Elli valittiin kahden muun naisen kanssa kunniajäseniksi.

Luonnollisesti Elli myös seurasi valppaasti naisen asemassa tapahtuvia muutoksia yhteiskunnassa. Ilonaiheita löytyi omasta perhepiiristäkin. Omien tytärien kouluttautuminen oli tärkeä asia ja ilahduttavaa äidistä oli myös se, että perheelliset tyttäret kykenivät käyttämään koulutustaan hyväkseen myös sen jälkeen kun saivat lapsia.¹⁴² Aika oli muuttunut Ellin nuoruuden ajoista, jolloin ammatin ja perheen yhdistäminen ei ollut naiselle vielä ollut mahdollista. Äidin suureksi iloksi ja ylpeydeksi vanhin tytär Eira valmistui ensimmäisenä naisena Suomessa teologian kandidaatiksi ja väitteli myöhemmin tohtoriksi. Syvästä uskostaan ja kirkon kuuliaisesta jäsenyydestä huolimatta Elli soimasi joskus myös kirkon luutuneita tasa-arvokäsityksiä ja toivoi, että naiset vielä jonakin päivänä saisivat toimia seurakunnassa vihityn papin tehtävissä. Samalla hän seurasi kuinka muissa maissa, kuten Tanskassa ja Kanadassa naispappeuden asia edistyi.¹⁴³ Porvarillinen naisasialiike oli Suomessakin ajanut naispappeuden edistämistä jo 1910-luvulta lähtien.¹⁴⁴

Kirjeistä ja päiväkirjojen lehdiltä voi toistuvasti lukea huolen kansan tulevaisuutta uhkaavasta alkoholien vaarasta, mikä ei laantunut vuosikymmentenkään aikana. Ahdistus oli syvintä kieltolain kumoamista edeltävän keskustelun ja päätöksen aikaan 1930-luvun alkupuolella, jolloin hän teki myös ”traktaattimatkoja”¹⁴⁵ sekä sotavuosina. Kieltolain kumoaminen ja alkoholijuomien oston vapautuminen oli Ellille valtava pettymys pitkässä raittiustyössä. Käytyään äänestämässä lain säilyttämisen puolesta Elli totesi masentuneena olevan todennäköistä että laki kumoutuu. Monet olivat jättäneet äänestämättä epätietoisina siitä, mikä olisi pa-

¹³⁴ Päiväkirja 6.2.1947 ja 21.8.1948. JYMA.

¹⁴³ Esimerkiksi päiväkirjat 11.4.1948 ja 22.4.1948. JYMA

¹⁴⁴ Vehkalahti 2000, 144.

¹⁴⁵ Esimerkiksi päiväkirja 15.11.1934. JYMA. Traktaattimatkoilla Elli jakoi esitteitä ja puhui Jumalasta muun muassa juuri auneeseen viinakaupan asiakkaille.

remppi ratkaisu.¹⁴⁶ Raittiuskysymys masensi Elliä, varsinkin kun Keski-Suomella oli kyseenalainen kunnia olla maakunta, jossa myytiin maan toiseksi eniten alkoholia.¹⁴⁷

Elli oli pitkään myös Keski-Suomen Raittiusspiirin jäsen. Sen jäsenyydestä hän luopui samoihin aikoihin kuin Naistenpäivien toimikuntapaikasta:

*Eilen vapauduin Keski-suomen raittiusspiirin jäsenyydestä. Olen kuulunut siihen ties kuinka monta vuotta. Kun en jaksa käydä kokouksissa niin on parempi erota. Raittiustasia on minulle silti yhtä läheinen kuin ennenkin.*¹⁴⁸

Pitkän jäsenyyden jälkeen oli luovuttava tehtävistä, sillä lähes seitsemänkymmentävuotiaan voimat eivät yksinkertaisesti enää riittäneet täysipainoiseen osallistumiseen. Hänelle oli kuitenkin tärkeää huomauttaa, että vaikka vanhuus vei voimat osallistua aktiivisesti käytännön toimintaan, eivät vanhat periaatteet ja päämäärät suinkaan olleet haalistuneet.

Ennen toista maailmansotaa Jyväskylä oli vielä pieni koulukaupunki, joka kuitenkin oli jo alkanut teollistumisensa. Kirkkoherran asema pienessä kaupungissa oli näkyvä ja pappilan isäntäväeltä odotettiin asemansa mukaista käyttäytymistä ja osallistumista seurakunnallisen työn lisäksi myös muuhun yhteiskunnalliseen toimintaan ja päätöksentekoon. Elliä pidettiin hyvänä puhujana ja organisointikykyisenä, minkä vuoksi häntä usein pyydettiin puhumaan ja esitelmöimään erilaisiin tilaisuuksiin,¹⁴⁹ etupäässä seurakunnallisiin, sekä naisasia- ja raittiustapahtumiin. Kun muisti tuntui heikentyvän, samoin kuin näkö ja lopulta myös kuulo, ei pappilan emännän julkisessa roolissa aina ollut helppo olla. Odotuksiin vastaaminen tuntui vanhuuden lähestyessä Ellistä yhä vaikeammalta ja raskaammalta.

*Huomaan että puheiden valmistaminen käy sangen raskaaksi ja ajattelen, että tämä saa olla viimeinen. Kun muisti on niin heikontunut ja paperista ei haluta lukea heikontuneiden silmien tähden niin on aika jo lopettaa.*¹⁵⁰

¹⁴⁶ Päiväkirja 4.1.1932. JYMA.

¹⁴⁷ Päiväkirja 4.2.1943. JYMA.

¹⁴⁸ Päiväkirja 12.3.1951. JYMA.

¹⁴⁹ Tuomi-Nikula 1983, 30; Paunu 1983, 45. Lisäksi päiväkirjoihin liimatut lehtileikkeet Elli Pounun 60-vuotissyntymäpäivänä. Päiväkirja 15.12.1941 JYMA.

¹⁵⁰ Päiväkirja 31.5.1948. JYMA.

Elli suhtautui vakavasti kaikkiin tehtäviinsä ja pyrki valmistautumaan niihin huolella. Siksi vanhemmiten puheiden laatiminen alkoi tuntua yhä vaivalloisemmalta ja hän myös jännitti esiintymisiä etukäteen yhä enemmän. Usein esitelmän tai puheen jälkeen hän kirjoitti päiväkirjaansa, että tämä oli ollut nyt viimeinen kerta, mutta silti seuraava kerta tuli yhä uudelleen. Ellin tuntui olevan hyvin vaikea vastata ei kun häntä pyydettiin mukaan.

Ruustinnaa oli totuttu pitämään aktiivisena ja osallistuvana naisena, eikä voimavarojen hiiptuminen varmaankaan näkynyt niin selvästi ulos päin kuin miten Elli itse sen tuns ja ymmärsi.¹⁵¹ 60-vuotissyntymäpäiväjuhliensa jälkeen Elli pohti velvollisuuksiensa hoitoa ja totesi kiittolisuuden ja rakkauden velkansa jälleen kasvaneen kaiken muistamisen vuoksi. Tästä ongelmasta Elli kirjoittaa myös kälylleen Irenelle.

*Nyt on kovin vaikea kieltäytyä kun tullaan pyytämään apua ohjelman suorituksessa. Tietenkin on koetettava mikäli voimia annetaan, mutta yhä raskaammaksi sellainen käy. Jolle paljo on annettu, siltä paljon vaaditaan ja totisesti on minulle paljo hyvyyttä ja rakkautta annettu, siksi velka on suuri.*¹⁵²

Huomionosoitukset päivänsankarille olivat rakkauden osoituksia, jotka kuului korvata rakkaudella, lähimmäisten tarpeiden palvelemisella. Kiittolisuudenvelassa Elli koki yhä vaikeammaksi kieltäytyä kun ihmiset pyysivät häneltä apua. Kuitenkin hän jo vahvasti tuns ”miten hengen ja ruumiin voimat vähenevät.”¹⁵³ Kaiken kaikkiaan sekä seurakunnallisista että yhteiskunnallisista julkisista tehtävistä jättäytymiseen liittyi selvästi tietoisuus omasta ikääntymisestä ja voimien vähenemisestä. Monista toimista hän luopui juuri siitä syystä, että koki itsensä liian vanhaksi ja halusi luovuttaa paikkansa nuoremmille. Luopuminen Kastepisaroiden ja pyhäkoulusta, sekä NNKY:n ja raittiuspiirin johtokunnista ja Naistenpäivien toimikunnasta oli haikeaa ja masentavaa, mutta kuitenkin hän itse näki välttämättömänä, että uudet ja nuoret ihmiset tulivat vanhojen tilalle.

¹⁵¹ Esimerkiksi päiväkirja 31.5.1947 ja 10.11.1947. JYMA.

¹⁵² Kirje Irene Tammiselle 21.12.1941. JYMA.

¹⁵³ Päiväkirja joulupäivänä 1941. JYMA.

5. LÄHIYMPÄRISTÖN JÄSEN

5.1. ROOLIT PERHEEN PIIRISSÄ

Isän hoitaja.

Ellin vanhenemisprosessin kannalta kiintoisa vaihe ajoittuu vuoteen 1935, jolloin hänen isänsä Johan Hellstöm, eli ”Taipaleen Ukki”, muutti pappilaan elämänsä viimeisiksi kahdeksi vuodeksi. Ukin viimeiset kuukaudet olivat raskasta seurattavaa perheelle, joka valmistautui tämän vääjäämättömään kuolemaan.¹⁵⁴ Syksyllä 1936 Ukki alkoi käydä todella huonoksi, eikä häntä enää voinut jättää hetkeksikään yksin. Kirjeessään Annalle Elli kertoo, että sydänvaivojensa vuoksi Ukki istui yönsä kiikkutuolissa ja tunsi huonon kuulonsa vuoksi itsensä yksinäiseksi ja eristäytyneeksi. Vaikka perhe, erityisesti Elli, tunsi ahdistusta ja avuttomuutta rakkaan perheenjäsenen taistellessa loppunsa edellä kipuja vastaan, käsitti Elli tehtävänsä isän hoitajana ja hautaan saattajana kuitenkin kunniana ja velvollisuutenaan edeltävää sukupolvea kohtaan. Koko perhe osallistui Ukin hoitoon. Annalle Elli kiitteli kuinka ”suurenmoinen hellyydessään ja avuliaisuudessaan” Hjalmar on ollut Ukkia kohtaan tämän sairastaessa ja miten ikävää oli ettei Hjalmar ollut voinut tehdä samanlaista palvelusta omalle isälleen.¹⁵⁵

Itselleen Elli ei antanut kovin hyvää arvosanaa isänsä hoidosta. Kuoleman jälkeen Elli kuritti itseään ja syytti itseään laiminlyönneistä:

Olen käynyt tilillä itseni kanssa Ukkiin nähden. Jos nyt saisin hänet takaisin niin osaisin paremmin rakastaa ja olla seurana hänelle. Rakkauden velkaa jäin. Emme me terveenä touhuavat muista, että vanhuskin kaipaisi seuraa ja luona istumista. Kyllä Ukki mahtoi usein tuntea olevansa muukalainen maan

¹⁵⁴ Esimerkiksi kirje Anna Punnoselle 3.6.1936. JYMA.

¹⁵⁵ Kirje Anna Punnoselle 26.10.1936. JYMA.

*päällä, kun tuttavat olivat siirtyneet pois ja kuulemattomuuden tähden ei voinut seurata meidän keskustelujamme. Täydyn nöyrästi Herralle tunnustaa, etten tehnyt ihan kaikkea voitavaani ilahduttaakseni hänen vanhuuden päiviään Hjalmar oli kyllä mitä herttaisimmin vävyä Ukille. Hänellä on oikein taito ymmärtää vanhoja.*¹⁵⁶

Surun ja kaipauksen keskellä, elämää jatkamaan jääneen tunnontuskissa Elli kokee olleensa riittämätön rakkaudessaan ja huolenpidossaan. Jotakin olisi vielä voinut tehdä enemmän ja paremmin. Puolisonsa Hjalmarin Elli taas näkee suoriutuneen tehtävästä paremmin. Itsesyytökset, vaatimattomuus ja vähättely kertovatkin Ellille luonteenomaisesta tavasta suhtautua omiin toimiinsa, mikä ilmentää osaltaan laajemmin hänen sukupolvensa naisille ominaista uhrautuvaisuuden ja jatkuvan kilvoittelun mentaliteettia. Hoidon laiminlyömisestä tuskin voi todellisuudessa puhua ja Elli on varmastikin ollut lämmin ja huolehtiva tytär, jonka kodissa vanhuksella on ollut hyvä ja turvallinen olla. Toisaalta Ukin kuurous varmasti on osaltaan eristänyt vanhusta muusta sosiaalisesta ympäristöstä.

Kuurotuneen isänsä vanhuutta ja vääjäämätöntä kuihtumista seuratessaan Elli ryhtyi pohdiskelemaan enemmän myös omaa vanhuuttaan. Ukin kuoleman tammikuussa 1937 voikin nähdä selvänä vedenjakajana suhteessa vanhuusteeman käsittelyyn Ellin teksteissä. Kirjeissä ja päiväkirjoissa suru ja masennus näkyvät toistuvina viittauksina omaan poismenoon ja siihen, kuinka kuka vain saattoi milloin tahansa saada kutsun iäisyyteen, minkä vuoksi jokaisen tuli olla kaiken aikaa sielullisesti valmiina lähtöön. Myös seurakunnassa ja tuttavien piirissä sattuneet kuolemantapaukset järkyttivät Elliä aiempaa enemmän. Vanhuus-sana eri muodoissaan alkaa esiintyä teksteissä yhä tiheämmin. Ajatus mahdollisesta omasta kuolemasta, joka saattoi kohdata milloin tahansa, alkoi saada enemmän viitteitä teksteissä. Elämän haavoittuvuus tuntui myös erilaisten suunnitelmien luomisessa: niiden ylle lankesi yhä useammin epävarmuuden varjo, kaikki oli sittenkin kiinni siitä antoiko Jumala suunnitellun vielä tapahtua.

Isän kuolema ja Ellin synnynnäiseen sydänvikaan liittyvät ongelmat kietoutuivat yhteen, mikä ilmeni sekä henkisen että fyysisen terveydentilan heikkenemisenä. Tästä Elli kirjoitti paljon

¹⁵⁶ Päiväkirja 20.1.1937. JYMA.

erityisesti Annalle. Etenkin vaikeina päivinä ajatukset tahtoivat palata Ukkiin ja tämän viimeisiin päiviin, ja Elli vertasi omia oireitaan Ukin tuskalliseen kuihtumiseen.¹⁵⁷ Annalle Elli myönsi Ukin kuoleman koskeneen ”enemmän kuin mitä järjellä ajatelen saisi koskea.”¹⁵⁸ Kirkkoherran puolisona ja vuosikymmeniä papin rinnalla eläneelle Ellille kuoleman ja surun parissa toimiminen varmasti oli entuudestaan hyvin tuttua, mutta ehkäpä oman perheen jäsenen menettäminen oli sittenkin arvaamattoman raskas kolaus. Vaikka Ellin äiti oli kuollut jo vuonna 1926 isän kuoleman myötä side lapsuuteen vanhemman muodossa oli lopullisesti katkennut. Toisenkin vanhemman kuolema kenties myös muistutti, että luonnollisen kierto-kulun mukaan seuraavana olisi vuorossa Ellin itsensä sukupolvi.

Aviovaimo.

Ellin ja Hjalmarin suhde tuntui olevan hyvin lämmin ja läheinen. Tyytyväisyys avioliitossa ja lempeä rakkaus Hjalmaria kohtaan välittyvät kaikista niistä riveistä, joilla Elli puhuu avio-miehestään.

Vanha morsiuspari ymmärtää ja sopeutuu toisiinsa mielestäni oikeen hyvin ja rakkaus on ainakin yhtä palava nyt kuin 33 v. sitte, vaikka se on muuttanut kenties luonnetta. Ei ole ensinkään ikävä olla vanha aviovaimo kun mies pitää hellää huolta.¹⁵⁹

Elli koki merkittäväksi, että Hjalmar piti hänestä ja perheestä niin hyvää huolta, erityisesti Ellin sairastaessa. Työnsä vuoksi Hjalmar joutui matkustelemaan paljon. Näin oli etenkin 1933-1939, jolloin hän oli Tampereen tuomiokapitulin asessorin virassa. Turussa pidettävät kirkolliskokoukset, jonka jäsen hän oli 1933-1951, kestivät kuukauden joka viides vuosi ja tämän lisäksi Hjalmarilla oli muita, lääninrovastin toimeensa, pappisvelvollisuuksiinsa ja omiin tutkimustöihinsä liittyviä matkoja ympäri Suomea. Jyväskylän kaupungissa hän oli huoltolautakunnan puheenjohtaja 1938-1946. Hjalmarin poissa ollessa Elli ikävöi miestään ja tunsu kodin tyhjäksi.¹⁶⁰ Jokaisena hääpäivänä Elli muisteli yhteistä taipaletta ja kiitteli sen

¹⁵⁷ Kirje Anna Punnoselle 14.11.1937. JYMA

¹⁵⁸ Kirje Anna Punnoselle 7.5.1937. JYMA.

¹⁵⁹ Päiväkirja 23.8.1940. JYMA.

¹⁶⁰ Esimerkiksi päiväkirja 18.10.1948. JYMA.

suomista siunauksista, hyvästä miehestä ja lapsista. Lasten muistojen mukaan isä oli äidille ehdoton auktoriteetti.¹⁶¹ Myöskään kirjoituksissaan Elli ei koskaan asetu vastahankaan miehensä päätöksiin nähden tai kyseenalaista tämän toimia. Päinvastoin teksteistä välittyy syvä kunnioitus ja luottamus Hjalmarin.

Vaikka äiti ja isä usein ikävöivätkin lapsiaan ja pieniä lastenlapsiaan, jotka toivat iloa ja elämää ympärille, Elli ja Hjalmar myös nauttivat rauhallisesta kahdenkeskisestä olostaan:

*Kaikkein parhaiten viihdymme kun saamme kahden häärätä ja nauttia yhdessä hiljaisuudesta ja levätä. Mitä vanhemmaksi käymme sitä rakkaampaa on saada olla kahden ja nauttia Jumalan hyvyttä.*¹⁶²

Kesäisillä lomamatkoilla Elli ja Hjalmar saivat myös kahdenkeskistä aikaa. Usein vierailtiin entisillä asuinpaikoilla tapaamassa vanhoja ystäviä ja muistelemassa menneitä. Toisaalta myös Jyväskylän lähistölle suuntautuneet täysihoitolamatkat olivat rakasta aikaa ja tärkeitä hengähdystaukoja etenkin Hjalmarille. Sota-aikana perheen ystävän, rehtori Alma Tenhusen huvilalla Varvilassa Elli intoutui maalailemaan kuvauksia kahdenkeskisestä ajasta, jotka hänen itsensä mielestä olivat kuin romaanista. Hjalmar hoiti huvilalla risusavottaa, teki pientä remonttia ja kantoi lämmityspuita, kun Elli sai kerrankin häärätä taloustöissä, laittaa ruokaa ja pestä pyykkiä.¹⁶³

Vanhemmiten voinnin heikentyessä ja sairaspäivien lisääntyessä Elli arvosti yhä enemmän sitä, miten Hjalmar piti hänestä huolta ja hankki hoitopaikkoja.

*Hjalmar on hoitanut minua tämänkin sairauden aikana kuin paras koulutettu hoitaja. En voi sanoa miten hyvä elämäntoverini minulle on ollut. Omista vaivoistaan ei hän juuri puhu. Nivelreumatismi olkapäässä on vaikea ja väsymys tuntuu sillä liikaa työtä hänellä on. Elämän iltaa kohden kuljemme selvästi.*¹⁶⁴

¹⁶¹ Tuomi-Nikula 1983, 30.

¹⁶² Päiväkirja 22.9.1945. JYMA.

¹⁶³ Päiväkirja 5.7., 8.7. ja 30.8.1940. JYMA.

¹⁶⁴ Päiväkirja 18.12.1949. JYMA.

Elli olikin toistuvasti huolissaan myös miehensä terveydentilasta ja työmäärästä. Hjalmar oli pitkään seurakunnan ainoa hengen paimen, kunnes vuonna 1934 seurakunta palkkasi ensimmäisen virallisen apulaisen. Kesäloma-aikoina kasvatustieteellisen korkeakoulun lehtori Martti Haavio toimi Hjalmarin sijaisena.¹⁶⁵ Oman seurakunnan töiden lisäksi Hjalmarilla oli lukuisia muita velvollisuuksia kirkon piirissä sekä omia tutkimustöitä. Työmäärä alkoi tuntua Hjalmarista itsestäänkin suurelta ja 1950-luvun alussa hänkin toivoi voivansa ryhtyä karsimaan luottamustehtäviään.¹⁶⁶

Paitsi että hellää huolenpitoa oli vaikea ottaa vastaan, Elli kauhisteli myös sairauksiensa hoitoon liittyvää rahanmenoa, eikä hän halunnut vaivata muita murheillaan. Tämä koski niin Hjalmaria kuin lapsiakin.

*Muistini heikkenee päivä päivältä. Eivät täällä aavista miten siitä kärsin. Pelkään toisinaan että tulee aivohalvaus, sillä tulee lyhytsulku, niin etten muista tuttuja asioita. Vanhuuden vaivat alkaa olla hyvinkin tuntevia – kaihi silmissä – kuurous – muistin menetys. Sydän muistuttaa joka päivä että se lyö viimeisen kerran ehkä pianikin. – Mutta en tätä sure sen enempää. Omaisten tähden vaan pahottelen. Heillä on minusta niin paljon vaivaa. Persoonallista passausta on raskas ottaa vastaan.*¹⁶⁷

Puoliso ja lapset pyrkivät kukin omalta osaltaan helpottamaan Ellin vanhenemista. Lapset muun muassa järjestivät äidin 70-vuotissyntymäpäiväjuhlan Helsingissä, Ellin lapsuuden kotikaupungissa.¹⁶⁸ Erityisesti avuliaisuus koski kotiväkeä, Hjalmaria ja Eiraa. Perheelle vanhuudenvaivoista oli kuitenkin vaikea kertoa, sillä Elli tunsu vain pitkästyttävänsä ja tuottavansa läheisilleen ylimääräistä vaivaa puhumalla heikkoudestaan ja väsymyksestään.¹⁶⁹

Äitiyden ja isoäitiyden iloja ja suruja.

Tutkimusajanjaksona Ellin ja Hjalmarin lapset varttuivat ja alkoivat perustaa omia perheitään. Vanhin lapsista jäi Jyväskylään ja piti oman uskonnon opettajan työnsä ohella huolta

¹⁶⁵ Tuomi-Nikula 1983, 28.

¹⁶⁶ Päiväkirja 23.4.1951. JYMA.

¹⁶⁷ Päiväkirja 3.9.1950. JYMA.

¹⁶⁸ Päiväkirja 7.12. ja 17.12.1951. JYMA.

vanhemmistaan. Poika Lauri valmistui isänsä ja monien suvun miesten tapaan papiksi ja työskenteli muun muassa Uuraisissa ja Helsingissä kuuromykkien pappina. Sairaanhoidajatyttö Toini perusti perheen Varkauteen ja nuorimmainen Liisa päätyi Helsingin vuosien jälkeen miehensä kanssa Kälviälle kansanopiston opettajaksi.¹⁷⁰ Elli oli ylpeä omasta jälkikasvustaan ja kiitti Jumalaa siitä, että he olivat löytäneet paikkansa elämässään. Itselleen hän ei kunniaa kasvattamisesta antanut, vaan katsoi, että lasten pärjääminen oli ollut kiinni ennemminkin Hjalmarista ja Jumalasta. Aina lasten ollessa poissa Elli kaipasi heitä, heidän lapsiaan, naurun ja elämän ääniä tai pianon soittoa hiljaiseen taloon.

Vaikka lapset aikuistuiivat, äidin huoli jälkikasvustaan ei loppunut. Perheenäitinä pohdittavaa antoivat lasten koulunkäynti ja opiskelu, sairastelu, elämänkumppanit, työ ja hengelliset asiat. Jokainen sairastuminen oli oma yksittäinen, merkittävä huolenaiheensa, josta Elli kirjoitti päiväkirjaansa. Etenkin toiseksi vanhin tytär sairasteli usein, mistä Elli oli aina syvästi huolissaan. Perinteisesti sairastuminen esimerkiksi kuumeeseen oli aina saattanut olla uhka elämän jatkumisen kannalta ja tätä taustaa vasten huolehtiminen ja sairauden synnyttämä pelko eivät olleet perusteettomia vielä 1930-40 -luvullaakaan. Uhkan teki todelliseksi myös se, että lähipiirissäkin kuolema oli tuttu, kun sekä Annan tytär että Ellin veljenpoika menetyivät nuorina.¹⁷¹

Toiseksi vanhimman tyttären valmistuessa ”sairaana ja terveen hoitajaksi” äiti tunsi onnea ja kiitollisuutta siitä, että tytär oli nyt valmis elättämään itsensä ja ottamaan itsestään vastuun. Toisaalta lasten varttumisen ja itsenäistymisen seuraaminen oli myös haikeaa:

On omituinen tunne äidillä kun lapsi toisensa jälkeen liukuu pois ja täytyy havaita ettei ole enää välttämätön lapselleen. Vähitellen langat, jotka sitovat elämään, katkaistaan. Niinhän linnunpoikasetkin jättävät pesän ja emon pesä käy tarpeettomaksi. Se on elämän laki. Mutta puoliso on tarpeellinen toiselleen loppuun asti.¹⁷²

¹⁶⁹ Esimerkiksi päiväkirja 15.4. ja 1.6.1951 JYMA.

¹⁷⁰ Päiväkirjojen lisäksi myös Karivalo 1980, 41-47.

¹⁷¹ Kirje Anna Punnoselle 18.7.1933 ja päiväkirja 22.9.1938. JYMA.

¹⁷² Päiväkirja 22.2.1938. JYMA.

Elli tunsi ettei vanhentuva äiti enää ollut lapselleen välttämätön tai korvaamaton, mutta ymmärsi sen myös olevan välttämätöntä elämän kulussa ja sukupolvien ketjussa. Vanhenemisen tiellä äidin osa oli käydä yhä tarpeettommaksi, jolloin välttämättömäksi ja korvaamattomaksi itsensä kokemisen tunne ja tehtävät, jotka edellyttivät äidin osallistumista olivat kuin lankoja, jotka sitoivat elämään. Vanhuuden matkalla nämä langat yksi toisensa jälkeen katkaistiin.

Tarpeetonta Ellistä tuskin kuitenkaan lapsilleen tuli. Sotien aikana pappilasta löytyi usein turvallinen ympäristö lapsille ja heidän perheilleen. Käytännön apua tarvittiin kun perheenisät olivat rintamalla tai pommitukset ajoivat Helsingissä asuvat evakkoon maaseudulle. Kesäisin Jyväskylästä saatettiin noutaa marjoja talveksi ja luonnollisesti lapsuudenkotiin tultiin viettämään myös lomia, perhejuhlia, kuten hääpäiviä, ja juhlapyyhiä. Kun tarve vaati, Elli matkusti avuksi lastensa koteihin. Isoäidin apua tarvittiin esimerkiksi silloin, kun Toini-tyttären ensimmäinen synnytys oli viedä hengen sekä äidiltä että vastasyntyneeltä tyttäreltä. Elli matkusti kolmeksi viikoksi Varkauteen pitämään huolta Toinin taloudesta. Tyttären ja pienen tyttärentyttären tervehtymiskamppailun seuraaminen oli äidille raskasta ja pienokaisen pahan ihottuman hoidon suhteen isoäiti joutui toteamaan itsensä melko avuttomaksi. Lopulta pahalta näyttänyt tilanne päättyi kaikkien osalta onnellisesti ja Elli kiitti Herraa, ”joka on antanut minulle joka päivä tarvittavat voimat.”¹⁷³

Mummolasta löytyi aina lepopaikka omille lapsille ja myös lastenlapset viettivät aikaa isovanhempien luona. Nuorimman polven syntymistä ja kasvamista seurattiin suurella ja lämpimällä mielenkiinnolla. Ensimmäisen lapsenlapsen odotus sai Ellin muistelemaan myös omaa raskausaikaansa:

*Muistan miten se aika oli itselleni vaikea kun Eiraa odotin. Sellaisena aikana tulee paraiten näkyviin onko aviomies hyvä. Minun täytyy kyllä todeta, että minulla on todella hyvä ja hieno mies. Hjalmar piti minua hellävaroin kuin särkyvää kristallia ja todella kantoi käsillään. Maila tarvitsee nyt sellaista kohtelua.*¹⁷⁴

¹⁷³ Päiväkirja 2.3.1941-23.3.1941. JYMA.

¹⁷⁴ Päiväkirja 17.5.1938. JYMA.

Lapsen syntymän jälkeen Elli oli iloinen ja innostunut:

Kyllä tuollainen pieni ihmeellisesti vetää suurten rakkauden puoleensa. Näkyy lapsenlapsi olevan rakas kuten ihmiset sanovat. Avuttomuudessaan he nuo pienet ovat liikuttavia. Kyllä he herättävät aikuisessa esille sen mikä on puhtainta ja epätsekkäintä. Tunnen taas rikastuneeni kun sain vielä lapsenlapsenkin.¹⁷⁵

Lastenlapsia syntyi kaiken kaikkiaan kaksitoista, joista nuorimmainen Ellin jo kuoltua.¹⁷⁶ Etenkin sotavuosina lapsenlapset olivat isovanhempien suuri ilon ja piristyksen aihe, viettäessään aikaa pappilassa. Silloin kun ei voitu nähdä lasten perheisiin oltiin yhteydessä puhelimella ja postin välityksellä. Kirjeet toivat kuulumisia ja lastenlasten piirroksia ja runot lämmittivät aina mieltä. Kun äitienpäiviksi tai muina merkkipäivien aamuina ei päästy laulamaan perinteisiä onnittelulauluja isovanhempien luo, lauloivat pikkuiset onnittelunsa puhelimen välityksellä. Tämän kaltaiset muistamiset olivat aina tärkeitä Ellille.

Varsinkin jouluisin korostui perheen merkitys ja Elli pitikin poissaolevilta perheen jäseniltä ja sukulaisilta saatuja joulukirjeitä parhaimpina lahjoina, joita yhdessä luettiin.¹⁷⁷ Joulut olivat muutenkin tärkeitä perhejuhlia, jolloin korostui perinteiden jatkuvuus. Erityisen rakkaita olivat joulut, jolloin joku tai useampi lapsista pääsi perheensä kanssa pappilaan viettämään tärkeintä juhlaa. Tuolloin mummolassa oli myös pikkuväkeä, jonka kanssa valmisteltiin ja vietettiin joulua samoin kuin omien lastenkin kanssa oli vietetty, koristeltiin kuusi, tehtiin omenat ja porsaas ja leikittiin tonttuleikit. Lastenlasten kasvua seurattaessa Elli usein myös totesi, ettei varmastikaan tulisi näkemään monia heidän kasvuunsa liittyviä tapahtumia, kuten ylioppilasjuhlia tai häitä.¹⁷⁸ Elli totesi usein, että lastenlapset olivat vanhusten suurin ilo, mutta vanhemmiten saattoi monilukuinen ja isoääninen lapsikatra myös kuluttaa väsyneen vanhuksen voimia.¹⁷⁹ Viimeisinä vuosina Elli ja Hjalmar saattoivat yöpyä lasten perheissä vie-

¹⁷⁵ Päiväkirja 25.11.1938. JYMA.

¹⁷⁶ Karivalo 1980, 42-47.

¹⁷⁷ Päiväkirja 25.12.1946. JYMA.

¹⁷⁸ Päiväkirja 26.3.1944. JYMA.

¹⁷⁹ Esimerkiksi päiväkirja 15.12.1949. JYMA.

raillaan esimerkiksi hotellissa, jolloin he pääsivät aina tarpeen vaatiessa hiljaisuuteen leppäämään.¹⁸⁰

Isoäiti otti kirjoituksissaan harvoin kasvatuksellista kantaa lastenlapsiinsa, vaikka useinkin soimasi itseään siitä, että oli ollut huono kasvattaja omien lastensa kanssa. Poikkeuksiakin oli, kun Elli oli sitä mieltä, että isä työnsä vuoksi oli liian vähän kotona¹⁸¹ tai silloin, kun hän ei jaksanut ymmärtää esimerkiksi itsepäistä, uhmaikäistä pikkulasta:

Kyllä hänen olisi pitänyt saada kuritusta, mutta emme me isovanhemmat sitä tehneet. Kasvattakoot omat vanhempansa. Aikaihmissen järjen mukaan lapsi syyttä ryppyili.

Heti tämän jälkeen Elli kuitenkin toteaa, että tämä oli ollut samalla ihmeellinen opetus Jumalan rakkaudesta, joka sekä helli että kuritti, ja jonka kuritus lapsen kiukun muodossa vain kirkasti häntä.¹⁸² Toisaalta myös murrosikää lähestyvä tyttö ja tämän ”kasvukausi, jolloin sielun liikkeet törmää laidasta laitaan”, saattoi saada isoäidin hämmennyksen valtaan. Ellistä tuntui kaukaiselta ja vaikealta ajatella, että hän itse olisi ollut joskus samanlainen. Hän myös koki, että ”me vanhat emme enää jaksaa ymmärtää nuoruuden ongelmia.” Eiran hän ajatteli ymmärtävän paremmin lapsenlastaan, koska tämä oli opettajan työssään päivittäin tekemisissä saman ikäisten kanssa.¹⁸³

Perhepiiristä löytyivät siis vanhentuvan isoäidin rakkaimmat asiat, mutta saman aikaisesti myös kipeimmät, joiden vuoksi Elli oli ajoittain hyvinkin masentunut. Lasten perhehuolet, asunnon etsinnät, työtaakat ja sairaudet vaivasivat häntä, samoin kuin kipeät seikat, joissa eri sukupolviin kuuluvien arvot, ajatukset uskosta tai moraalikäsitteet eivät osuneet yksiin. Kapinoinnista edeltävää sukupolvea vastaan ei Paunun perheessä kuitenkaan voi puhua, sillä lasten suhtautumista vanhempiin leimasi kunnioitus ja lämpimät välit. Siitä huolimatta

¹⁸⁰ Esimerkiksi päiväkirja 17.12.1951. JYMA.

¹⁸¹ Päiväkirja 12.3.1951. JYMA.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Päiväkirja 2.3.1952. JYMA.

joitkut lasten valinnoista tuottivat äidille surua, josta ei voinut kirjoittaa edes päiväkirjan sivuille, vaan se oli ”kätkevä vain Jumalan nähtäväksi.”¹⁸⁴

5.2. VANHENEMISEN VAIKUTUS SOSIAALISEEN VERKOSTOON

Ensimmäisissä vanhuustutkimuksissa tukeuduttiin pitkään Cummingin ja Henryn kehittämään irtautumisteoriaan (1963), jonka keskeisenä ajatuksena on, että normaali vanhentuminen on yksilön terveydentilasta ja sosiaalisesta asemasta huolimatta vähittäistä irtautumista sosiaalisesta vuorovaikutuksesta. Sosiaalisen irtautumisen myötä yhteisön normit ja arvot menettävät merkityksensä vanhenevan elämässä ja tämän kiinnostus yhteiskunnallisiin asioihin vähenee. Cummingin ja Henryn mukaan vanhus löytää uuden tasapainon, jolle on luonteenomaista suurempi psykologinen etäisyys ja muuttuneet ihmissuhteet, ja jossa vanhus on tyytyväinen ja psyykkisesti hyvinvoiva.¹⁸⁵ Myöhemmässä tutkimuksessa teoria kuitenkin on osoitettu kestävämmäksi. Muun muassa Jaakkola toteaa tutkimuksessaan opettajaeläkeläisistä, että vanhentuminen tuo mukanaan irtautumista, mutta päin vastoin kuin Cumming ja Henry olettavat, tämä ei tuo tyytyväisyyttä kaikkien vanhusten elämään. Eläkeläisopettajien suhteen aktiivinen sosiaalinen vuorovaikutus pikemminkin kuin siitä irtautuminen liittyy positiivisiin mielialoihin, opettajaeläkeläisten aktiivisuus myös säilyi varsin korkeaan ikään.¹⁸⁶ Sosiaalisen vuorovaikutuksen kannalta vanhuksen sosiaalinen verkosto on merkittävä ylläpitäjä. Raili Gothóni määrittelee sosiaalisen verkoston siksi henkilökohtaisten kontaktien joukoksi, jonka kautta yksilö säilyttää sosiaalisen identiteettinsä ja toisaalta saa emotionaalista tukea, aineellista apua ja tietoa sekä solmii uusia sosiaalisia kontakteja.¹⁸⁷

Ellin laaja sosiaalinen verkosto rakentui yhtäältä sukulaisuuden, toisaalta uskonsisaruuden ja -veljeyden ympärille. Usein nämä myös limittyivät, sillä Ellin molemmat veljet olivat pappeja

¹⁸⁴ Päiväkirja 2.1.1944. JYMA.

¹⁸⁵ Esimerkiksi Jaakkola 1972,13; myös Jyrkämä & Randell 1987, 8.

¹⁸⁶ Jaakkola 1972, 70 ja 97.

samoin kuin Hjalmarin vanhempi veli, ja monet muutkin sukulaiset olivat uskovaisia. Elli piti tiiviisti yhteyttä sekä omiin että Hjalmarin sukulaisiin. Pappilassa vappuisin ja uuden vuoden päivänä järjestetyt kutsut kokosivat kaupungin laajan ystäväpiirin koolle, suku puolestaan oli tiiviisti yhteydessä kirjeiden ja puhelimen välityksellä, sekä merkkipäivisin. Läheisimpien ystävien ja tuttavapariskuntien, kuten Salonheimojen, Laitakarien, Andersinien, Haavioiden ja Kivirantojen kanssa vietettiin yhdessä lisäksi muun muassa juhannuksia ja muinakin juhlapäivinä kävi vieraita. Lähipiiriin kuuluivat varsinaisen oman perheen lisäksi myös pappilan muut asukkaat, yläkerran apupapin perhe ja diakonissa.

Vakiovieraita olivat lisäksi monet naimattomat naiset, joihin Elli oli tutustunut pääasiassa seurakunnallisen toiminnan kautta. Ellin läheisimpiä ystäviä olivat muun muassa seminaarissa työskennellyt Aina Westerholm, lehtori Alma Tenhunen, apteekkarin leski Agnes Hjelt, diakonissa Olga Luukkonen, sekä opettajat Elli Silvander ja Elna Suviluoto. Naisia yhdisti sama säätyasema ja elämäkatsomus, usein myös koulutus. Elli oli selvästi hyvin sosiaalinen nainen, joka viihtyi ihmisten seurassa – ja ystäväpiirin laajuuden perusteella voi ajatella, että myös lämminsydäminen Elli oli pidetty. Syvimmat ystävyysuhteet syntyivät samankaltaisten uskonkäsitysten pohjalta, ja esimerkiksi esiruokoileminen toisten puolesta oli ystävyuden merkittävä ilmentymä.¹⁸⁷ Uskonyhteyden ja konkreettisemmin NNKY:n kautta läheiseksi ystäväksi oli tullut Aina Westerholm, jota Elli arvosti etenkin hyvänä sielunhoitajana. Näistä sielunhoitajan kyvyistä Elli kirjoitti vielä vuosia Ainan kuoleman jälkeen, kun hengellinen lamaannus tuntui saavan otteen ja Ainan ystävyys olisi ollut erityisesti tarpeen.¹⁸⁹

Suvun piiristä Ellin läheisimpiä ystäviä olivat Hjalmarin sisaret Anna Punnonen ja Irene Tamminen, heistä varsinkin Anna. Heillä oli molemmilla samankaltainen tausta kuin Ellillä: he olivat toimineet opettajina ennen avioitumistaan ja heillä oli lukuisia seurakunnallisia ja kunnallisia luottamustoimia. Anna oli lisäksi mukana diakonia-, lähetystyö- ja NNKY:n toimin-

¹⁸⁷ Gothóni 1990, 8.

¹⁸⁸ Esimerkiksi päiväkirja 24.3.1948. JYMA.

¹⁸⁹ Päiväkirja 25.3.1952. JYMA.

nassa.¹⁹⁰ Hänelle Elli purki sydäntään kirjeitse ja puhelimitse, mutta myös tiheiden vierailujen aikana. Vierailut lisääntyivät talvisodan jälkeen kun Anna ja hänen puolisonsa, maanmittausinsinööri Emerik Punnonen joutuivat jättämään kotinsa Jääskessä uuden Neuvostoliiton-ajan itäpuolelle ja he muuttivat Keski-Suomeen Keuruulle. Keuruulta he asioivat paljon Jyväskylässä ja viettivät samalla aikaa pappilassa. Samalla kirjeiden ja korttien määrä vähenee. Punnosten muutto Keuruulle oli Ellille ja koko Paunun perheelle mieluinen asia. Toiselle kälylleen, Irenelle Elli kirjoittaa syksyllä 1940 näin:

*Anna P.:n kanssa kuljemme yhdessä hengelliset kokoukset ja nautimme yhdessäolosta. Joka päivä olemme jollain tavoin yhdessä.*¹⁹¹

Annan kanssa Elli keskusteli niin perheasioista kuin ajankohtaisista aiheista. Erityisen tärkeitä olivat keskustelut uskonkysymyksistä, sillä molemmat naiset jakoivat lujan uskon Jumalaan. Keski-Suomeen muuton jälkeen Anna osallistui Ellin mukana hengellisten harrastusten lisäksi esimerkiksi Naistenpäiville, mikä kertoo muistakin kuin uskonnollisista yhteisistä intresseistä. Päiväkirjassaan Elli pohtii Annan merkitystä.

*Olen kiitollinen Herralle siitä, että hän johdatti Punnoset Keuruulle, joten saan usein tavata Annan ja saamme toisillemme avata sydämemme. Anna on kyllä minun kaikkein läheisin uskottuni. Olen sen kokenut, että vaikka olenkin onnellinen avioliitossani, niin naisena kaipaamaan naisystävää, joka voi tuntea samantapaisesti kanssani ja jonka Jumalasuhteen on pääpiirteissään samankaltaista kuin omani.*¹⁹²

Merkittävää on huomata, miten tärkeää Ellille oli, että hän saattoi jakaa asiat jonkun naispuolisen ystävän kanssa. Hyväkään avioliitto ei pystynyt korvaamaan sitä yhteyttä, jonka naisystävät saattoivat keskenään kokea.

Ellin ja Annan välisen ystävyyden voi tulkita jatkavan naisten keskinäisten ystävyyssuhteiden kultakaudeksi luonnehditun 1800-luvun traditiota. Ystävyyssuhteita on selitetty kotikultilla, jossa naisten ja miesten maailmat erosivat toisistaan. Kotikultin on katsottu lähentäneen

¹⁹⁰ Karivalo 1980, 32.

¹⁹¹ Kirje Irene Tammiselle 21.11.1940. JYMA.

naisia toisiinsa yhtäältä sen vuoksi, että kotipiirin ahdistavuus loi yhteenkuuluvuutta, toisaalta siitä syystä, että se myös rohkaisi naisia lähestymään ja samastumaan toisiinsa. Kun miesten maailma koettiin yhä enemmän julkiseksi, järkevyyden, voiman ja aktiivisuuden leimaamaksi, naisten yksityinen maailma sisälsi tunneherkkyyden, epätsekkyuden ja heikkouden sekä naiseuteen liittyvän kohtalonomaisuuden uskomuksia. Naiseksi syntymistä ja naiseuden rooliin sopeutumista pidettiin kohtalona, jonka tuomat surut ja kärsimykset olivat kestettävissä vain muiden naisten tuella.¹⁹³ Esimerkiksi naisten keskinäisissä kirjeissä käytetty kieli on voimakkaan tunnelatautunutta, joka tulvii erilaisia rakkaudenosoituksia. Joissakin tutkimuksissa, kuten juuri Hilda Käkikosken kirjeistä ja päiväkirjoista tehdyssä tulkinnassa, ystävyysuhteet onkin katsottu osoituksiksi naisten lesbosuhteista.¹⁹⁴ Mielekkäämpänä on kuitenkin nähdä kaunopuheiset tunteenilmaisut ennemminkin retorisinä ja huomata, että rakkautta ei vielä 1800-luvulla samastettu seksuaalisuuteen.¹⁹⁵

1800-luvulta lähtien naiset alkoivat osallistua yhä enemmän hyväntekeväisyyteen sekä kansanvalistukselliseen ja kristillis-siveelliseen järjestötyöhön, jonka voitiin katsoa laajentavan perheen piirissä tehtyä työtä yhteiskuntaan. Samalla kun yhdistykset laajensivat naisten elämänpiiriä, ne mahdollistivat myös naisten keskinäisen yhteisöllisyyden ja sisarusverkostojen muovautumisen.¹⁹⁶ Tämänkaltaiseen toimintaan osallistuminen vaikutti myös Ellin sosiaalisen verkoston muodostumiseen. Hyviä ystäviä oli vuosien mittaan löytynyt erityisesti seurakunnan toiminnan piiristä, ompeluseurasta ja NNKY:n toiminnasta. Myöhemmin erilaisista kokouksista ja yhdistysten vuosijuhlista tuli hänelle myös mahdollisuuksia tavata paikkakunnalta poismuuttaneita ystäviä. Tällaisia tilaisuuksia olivat Jyväskylässä järjestettävät tapahtumat, kuten Naistenpäivät tai herättäjäjuhlat, ja vuosittaiset valtakunnalliset papinemäntien kokoukset.

¹⁹² Päiväkirja 9.1.1944. JYMA.

¹⁹³ Ollila 1998, 119-121.

¹⁹⁴ Juvonen 1995.

¹⁹⁵ Ollila 1998, 138.

¹⁹⁶ Ollila 1998, 139. Yhteiseen elämänskatsomukseen perustuvasta ystävydestä myös Leskelä-Kärki 2001, 245-249.

Paunun perhe oli edelleen yhteydessä entisten seurakuntiansa, Tottijärven, Hollolan ja Pohjan ystäviin. Elli piti yhteyttä myös tyttökoulun aikaisiin koulutovereihinsa, joiden kanssa kokoontuttiin Helsinkiin luokkatapaamisiin kymmenen vuoden välein. Monien ystävien kanssa vierailtiin puolin ja toisin muutenkin. Esimerkiksi 50-vuotiskokouksessa vanhat ystävykset muistelivat nuoruutta laulaen vanhoja lauluja ja muistellen sattumuksia, sekä kerraten elämäntarinoitaan. Elli pohtii monien käyneen seesteisemmiksi kun kukin ymmärsi elämän olevan lähestymässä loppuaan ja suuret saavutukset olivat jääneet saavuttamatta. Näin oli käynyt esimerkiksi luokkatoverille, taiteilija L. Onervalle, joka mielenterveys- ja yksityiselämän ongelmien jälkeen nyt oli käynyt ”nöyräksi ja hiljaiseksi vanhukseksi.” Kokouksen henki oli ollut hyvä ja uskonnollinen ja Elli kiitti saatuaan olla siinä mukana. Samalla hän pohti sitä, miten tämä kokoontuminen oli varmasti monille heistä viimeinen toistensa tapaa-

minen.¹⁹⁷

Sosiaalista verkostoa harvensivat sekä kuolema että paikkakunnan vaihdokset. Esimerkiksi Ellin läheinen ystävä, apteekkarin leski Agnes Hjelt muutti Helsinkiin¹⁹⁸ ja jo aiemmin Elli oli hyvästellyt kaksi ystäväänsä, Hilma Ihalan ja Viivi Särkän, jotka muuttivat toiselle paikkakunnalle omien sukulaistensa luo viettämään vanhuusaikaansa. Ellille naisten lähtö oli suru, josta hän kirjoittaa kirjeessään:

*Heidän mukanaan meni vanhan Jyväskylän Cygnaeusajan henki. Ei täällä enää ole ketään, jonka vaikutus olisi ollut niin tuntuva. Aina Vesterinen on ainoa, joka on yhdistyksen [NNKY] perustamisesta asti ollut täällä ja hänen aikansa ei liene enää pitkä.*¹⁹⁹

Ystäviensä lähtöä Elli ei näekään pelkästään henkilökohtaisena menetyksenä, vaan kokee sen myös eräänlaisena yhden sukupolven aatteellisen työnsä ja aikakauden päätöksenä Jyväskylän historiassa.

¹⁹⁷ Päiväkirja 27.5.1948. JYMA.

¹⁹⁸ Kirje Anna Punnoselle 13.9.1947. JYMA.

¹⁹⁹ Kirje Irene Tammiselle 15.10.1941. JYMA.

Aina ystävän lähtöön ei ollut helppo alistua. Näin oli esimerkiksi silloin, kun 10 vuotta seurakunnassa palvelut ja pappilassa asunut diakonissa Olga Luukkonen eli Tiku muutti Mikkelin etsiäkseen uusia työhaasteita:

Rakas hän on ollut minulle. En uskalla ajatella millaista pappilassa on sitte kun hän on mennyt. Vaihtelu virkistää – siinä hänen muuttonsa syy. Työ käy yksitoikkoiseksi samalla paikkakunnalla. – Niin – en tahdo ajatella tätä nyt enempää. Herra jää kuitenkin olemaan kanssani.²⁰⁰

Ystävän poismuutto oli Ellille suuri suru, eikä hän täysin tuntunut hyväksyvän tämän lähtöä. Olga säilyi kuitenkin hyvänä ystävänä ja vieraili myöhemminkin pappilassa ja kaupungissa järjestettävissä tapahtumissa.

Sosiaalisen verkoston merkitys näkyi myös sairaalassa vietettyinä aikoina. Ystävien vierailut olivat tärkeitä, samoin kuin lukuisat tervehdyskortit, kirjeet ja kukat, joista kaikista myös kirjoitettiin päiväkirjaan. Kullakin ikätoverilla oli omat sairautensa, halvauskohtauksia, leikkauksia ja kaatumisia. Jo Ellin elinaikana moni ystävä ja sukulainen menehtyi, toiset pidempään sairasteltuaan, toiset työnsä ääreen. Ystäväpiirin merkitys säilyi loppuun saakka, vaikka sosiaalinen elämä ei enää ollutkaan aivan yhtä vireää kuin aiempina vuosikymmeninä, eikä entisenlaisen sosiaalisen verkoston ylläpitoon ollut enää niin paljon voimia tai kiinnostustakaan. Läheisten naisten ja vanhojen tuttavien, sekä esimerkiksi raamattupiiriläisten tai kuoroystävien kanssa vietetty aika antoi kuitenkin yleensä intoa ja elämäniloa vähintäänkin hetkellisesti, eikä Ellillä varmastikaan ollut halua täysin irtautua vanhasta verkostosta.

²⁰⁰ Päiväkirja 11.4.1938. JYMA.

6. SUHDE VANHENEVAAN MINÄÄN

6.1. ”SYDÄN PUUSKUTTAÄ KUIN VANHA VETURI” – FYYSISET MUUTOKSET

Isänsä kuoleman jälkeisenä keväänä Elli joutui sydämensä vuoksi taas hoidettavaksi:

Olen käynyt H:gissä sydänspecialistilla tohtori Soisalolla. Hän sanoi, että läppävika on tuntuvasti pahentunut. Se johtuu siitä etten ole noudattanut hänen määräyksiään ja syönyt jatkuvasti digitalista. Hän sanoo etten koskaan saa jättää sitä pois. Antoi uutta lääkettä ja määräyksiä. Lepoa paljon.²⁰¹

Uusi hoito kuitenkin vain pahensi asiaa, kun ”liika myrkky” aiheutti pahoinvointia. Lääkäri pienensi annosta. Perinteisten pappilan vappujuhlien lähestyessä Elli makasi edelleen sänky-potilaana sydän heikkona. Muutkin velvollisuudet odottivat hoitoa ja Ellin voimat olivat koetuksella.²⁰² Samankaltaiset tilanteet toistuivat usein sairauden kohdatessa.²⁰³ Lepo aiheutti tunnontuskia ja toimettömyyden tunnetta. Terveystilan heikkeneminen ei välittömästi heijastunutkaan tehtävien hoitamiseen, sillä tarpeen tullen ompeluseuraa ohjattiin vaikka sängystä.²⁰⁴ Velvollisuudentuntoisen asenteen vuoksi kohtausten ja sairastumisten jälkeiset toipumisajat jäivät yleensä hyvin lyhyiksi, kun oli jo riennettävä osallistumaan tai edustamaan itseä tai Hjalmaria erilaisiin tapahtumiin ja kokouksiin. Näin oli vielä viimeisenäkin kesänä, vaikka suuresta osasta tehtävistään Elli oli luopunut jo vuosia aiemmin:

Minun pitäisi ottaa 10 pv. makuu, että Viki [Saloheimo, lääkäri ja perheen ystävää] antaisi sydän pistoksia mutta ei löydy sitä aikaa.²⁰⁵

²⁰¹ Päiväkirja 13.4.1937. JYMA.

²⁰² Päiväkirja 27.4.1937. JYMA.

²⁰³ Esimerkiksi 25.8.1949. JYMA.

²⁰⁴ Päiväkirja 14.10.1948. JYMA

²⁰⁵ Kirje Anna Punnoselle 7.5.1953. JYMA.

Tällainen oli tyypillistä velvollisuudentuntoisten virkanaisten keskuudessa. Riittämätön keskittyminen sairaudesta toipumiseen ja puolikuntoisena työhön tarttuminen myös pitkitti itse toipilasaikaa.²⁰⁶

Ellin sydämen läppävika oli todettu hänen ollessaan 54-vuotias.²⁰⁷ Sydänvika oli synnynnäinen, mutta vanhemmiten myös esimerkiksi maksa ja munuaiset alkoivat osoittaa reistailemisen merkkejä.²⁰⁸ Samoin vilustumisia alkoi olla entistä useammin. Sairauksia hoidettiin lähinnä omassa kodissa tai Helsingin Diakonissalaitoksella,²⁰⁹ joskus myös Jyväskylän kaupunginsairaalassa. Hoitomuotoina olivat usein digitalis, pandigal, nitroglyseriini ja strofanus- tai penisilliinipistokset.

Sydämen hoidattamisessa oli välillä pitkään taukoa. Vaikka sotavuodet olivat raskaita, niin henkisistä paineista huolimatta sairaalamatkoja ei juuri ollut. Vuoden 1941 ensimmäisenä päivänä Elli kiittelikin sitä, että oli saanut olla niin terve, ettei menneenä vuotena ole joutunut päivääkään makaamaan sänkytötilaana. Elokuussa 1948, lähes 67-vuotiaana Elli sai kuitenkin pitkästä aikaa sydänkohtauksen ja joutui vuoteeseen:

*Hjalmar lääkitsee parhaimpansa mukaan. Tässä on nyt maattava. En olekaan hoitanut sydäntäni H:gin suurten pommitusten jälkeen ja siitä on jo viidettä vuotta.*²¹⁰

Edellä mainittu sydänkohtaus ja sitten selittämätön, pitkään jatkunut kuume vei Ellin ensin pappilan vuodepotilaaksi, sen jälkeen pitkäksi aikaa kaupungin sairaalaan ja kohta tämän jälkeen myös Helsinkiin hoidettavaksi.²¹¹ Pienen kuumeen jatkuminen oli turhauttavaa ja

²⁰⁶ Ollila 1998, 79.

²⁰⁷ Päiväkirja 24.11.1935. JYMA.

²⁰⁸ Esimerkiksi kirje Anna Punnoselle 14.11.1949 ja 30.11.1950; päiväkirja 23.1.1950. JYMA. Sydän- ja verisuonitaudit sekä munuaissairaudet olivat toiseksi ja kolmanneksi yleisimmät sairaalassa olon syyt myös Kaukaan tehdasyhteisön työläisvanhusnaisilla vuosina 1910-1940. Riska 1990, 135.

²⁰⁹ Helsingin Diakonissalaitos oli ollut myös sydän- ja munuaissairauksista kärsineen Hilda Käkikosken hoitopaikka, jossa tämä myös kuoli syksyllä 1912. Karilas 1934, 144 ja 171.

²¹⁰ Päiväkirja 14.8.1948. JYMA.

²¹¹ Esimerkiksi päiväkirja 14.8.1948. JYMA.

raskasta. Apatia näkyi kielteisenä suhtautumisena tuttujen vierailuihin sairaalassa, mikä oli uutta, sillä yleensä läheisen sosiaalisen verkoston tiiviys ja keskinäinen huolenpito myös sairausjaksoina olivat merkinneet Ellille paljon.²¹²

Kevätalvella 1949 Ellin mieliala oli edelleen apea, ja sairastelua oli kestänyt jo syksystä lähtien. Samaan aikaan Elli oli kovin kiireinen ja rasittunut muun muassa naistenpäivien järjestämisestä, joiden päätteeksi hän joutui vilustuneena vuoteeseen. Sairastamiseen ei kuitenkaan ollut aikaa, kun oli valmistettava ja pidettävä puhe pelastusarmeijassa ja lähdeittävä tyttären luo lomalle.²¹³ Samaan aikaan kaatuminen ruokasalin lattialla oli katkaissut häntäluun, mistä aiheutui useaksi viikoksi valtavat kivut selkään.²¹⁴ Tyttären luota palattuaan Elli malttoi olla jonkin aikaa aloillaan, mutta edessä oli vielä papinemäntien kokous Kuopiossa. Kuopion matkan toisena aamuna hän sai kirkossa sydänkohtauksen. Ennen kuin miniä saattoi anoppinsa lepäämään pappilaan Elli kuitenkin halusi osallistua vielä ehtoolliselle. Päivän kuluessa kohtauksia tuli useita, mutta siitä huolimatta hän oli seuraavana päivänä jo mukana seuraamassa papinemäntien kokouksen ohjelmaa ja matkusti tämän jälkeen kotiin.²¹⁵

Fyysiset voimat alkoivat heiketä yhä enemmän juuri näinä 1940-luvun lopun vuosina, jolloin saman aikaisesti henkinen alavireisyys ja masennus saivat Ellin luopumaan monista pitkäaikaisista tehtävistä. Jatkuvaa potilaana oloa Ellin vanhentuminen ei silti suinkaan ollut. Välillä saattoi kulua pitkiäkin jaksoja, ettei terveydentilassa ilmennyt mitään heikennystä tai muutoksia, tai ainakaan Elli ei niistä kirjoittanut. Toisaalta sairausjaksot saattoivat viedä aikaa tai uusiutua nopeasti, ja sairaalamatkat Helsinkiin venyvä viikkoihin, toisinaan jopa kuukauden mittaisiksi. Ilmaisia hoidot eivät tietenkään olleet ja syyllisyydentuntoisena Elli murehtikin sitä, että Hjalmar joutui maksamaan hänen hoidoistaan niin paljon.²¹⁶ Tästä syystä hän joskus pyrki jopa salaamaan tai vähättelemään vointiaan.²¹⁷ Samalla hän kuitenkin oli hyvin

²¹² Kirje Anna Punnoselle 9.9.1948; päiväkirja 12.9.1948. JYMA.

²¹³ Päiväkirja 19.2.1949. JYMA.

²¹⁴ Kirje Anna Punnoselle 5.3. ja 15.3.1949. JYMA.

²¹⁵ Päiväkirja 25.3.1949. JYMA.

²¹⁶ Esimerkiksi päiväkirja 31.1.1941 ja 13.12.1950. JYMA.

²¹⁷ Päiväkirja 1.6.1951. JYMA.

kiitollinen siitä, että puoliso aina hankki hänelle niin hyvää hoitoa esimerkiksi Diakonissalaitokselta.

Fyysiset vaivat vaikuttivat luonnollisesti myös mieleen. Näin oli esimerkiksi heikentyvien aistien, näön ja kuulon suhteen. Tuntemukset muistin heikkenemisestäkin alkoivat lisääntyä sodan vuosina. Näistä ongelmista Elli kirjoitti Irenelle empiessään oliko mahtanut joulun jälkeen kirjoittaa ystävälleen. Hän arveli kirjoittaneensa, mutta oli silti epävarma:

--saattaa muistini pettääkin, sillä nykyään näen huonosti, kuulen huonosti ja muistan huonosti, siis melko – hoopoo. Alan ymmärtää niitä huonokuuloisia vanhuksia jotka mieluummin vetäytyvät yksinäisyyteen kamariinsa kun eivät kuitenkaan voi seurata keskustelua ja tuntevat vaistomaisesti että muita tuskastuttaa kun heidän pitää toistaa sanomansa. Niinhän teidänkin Pappa teki.²¹⁸

Aistien rapistuminen sai Ellin ymmärtämään uudella tavalla muita vanhoja ja heikkokuntoisia. Tätä samaa muusta maailmasta eritäytymistä hän oli pohtinut jo isänsä viimeisiä aikoja seuratessaan, mutta nyt huoli alkoi olla omakohtainen.

Sotavuosien rasitukset ja ruuan vähyys näkyivät fyysisistä muutoksista eniten painon laskuna, jonka kehityksestä Elli raportoikin toistuvasti päiväkirjaan. Laihtuminen ei ollut vain hentoisen Ellin ongelma, sillä koko perhe kärsi kilojen menetyksestä.

Yhä kevenen – ja olemus tuntuu niin olemattomalle, mutta ei missään ole kipua. Rasvattomuusko tämän on aiheuttanut. Kyllä ihmiset muuttuvat nykyään huomattavasti. Ovat niin läpikuultavia. Niin on M. Haaviokin. Hjalmar myös on tuntuvasti laihtunut ja tytöt.²¹⁹

Eniten Elliä huolestutti Hjalmarin laihtuminen, sillä kirkkoherran monet ja raskaat velvollisuudet sota-aikana olivat kuluttavia. Toisenlainen huoli Ellillä oli hampaidensa huonosta kunnosta. Ensin oli poistettava kaikki yläleuan hampaat ja teetettävä tilalle proteesi.²²⁰ Myöhemmin sama tehtiin vielä alaleukaankin, mutta tällä kertaa tekohampaiden käyttöön

²¹⁸ Kirje Anna Punnoselle 17.4.1942. JYMA.

²¹⁹ Päiväkirja 29.3.1942. JYMA.

²²⁰ Esimerkiksi päiväkirja 1.7.1941. JYMA.

otto ei ollutkaan kivutonta. Proteesi ei tuntunut sopivalta, minkä vuoksi siitä aiheutui suuria tuskia. Elli murehti saisiiko uusia hampaitaan koskaan pysymään leuassaan.²²¹

6.2. HENKINEN KOKEMUS

Eletyn elämän muistot.

Ellin kirjoituksissa elämäkerrallinen sävy korostuu viiden viimeisen vuoden aikana. Hän oli hyvin tyytyväinen oman elämänsä kulkuun ja totesi usein olleensa ”kuin käsillä kannettu.”

Kun ajattelen elämäni niin olen ollut päivän lapsi. Pienestä pitäen minulla on ollut hyviä koulutovereita ja sitte hyviä opettajia. Immi Hellén (runoilija) oli ensimmäinen opettajani. Hilda Käkikoski jätti syvät jäljet sieluuni ja rippisäni Elis Bergroth. Nuorena opettajana sain nauttia kulttuurikodin siunauksista Valkealan kartanossa Colliandereilla. Sain tutustua heidän kauttaan nopean huomattavaan henkilöön. Rouvaksi tultuani on uskollisia ystäviä ollut ympärilläni ja Hjalmarin suku on tullut läheiseksi. Paljon hengellistä hyvää olen saanut uskovien ystävien kautta. Entä oma perhe! Jumalan suuri lahja minulle aviopuolisosta lapsiin vieläpä uskollisiin apulaisiimme ja kotimme hoitajiin.²²²

Vanheneva Elli tunnisti Hilda Käkikosken roolin myöhemmän elämänsä kannalta ja palasi siihen usein etenkin päiväkirjoissaan, muistellessaan ja pohtiessaan elämänsä merkittävimpiä tapahtumia.

Kouluaikojensa kokemusten laajemman merkityksen hän ymmärsi lukiesaan Tyyne Tuulion kirjoittaman elämäkerran tyttökoulun aikaisesta rehtoristaan Otilia Stenbäckistä. Stenbäckin elämäntarina sai 69-vuotiaan Ellin huomaamaan, kuinka paljon ”Tiila” oli vaikuttanut kokonaisen ”sukupolven sivistyneeseen naistyyppiin” ja miten kaikki hänen luokkatoverinsakin olivat omaksuneet ”tinkimättömyyden periaatteissa, velvollisuuden tunnon ja jonkinlaisen jäykkyyden”. Elli pohti, oliko saanut nämä ominaisuudet äidiltään vai Stenbäckiltä. Vä-

²²¹ Päiväkirja 18.9.1946. JYMA.

²²² Päiväkirja 12.12.1948. JYMA.

heksymättä Stenbäckin esimerkkiä ja tämän yhteneväisiä ominaisuuksia verrattuna itseensä Elli kuitenkin nosti opettajansa Hilda Käkikosken merkittävimmäksi esimerkikseen ja vai-
kuttajakseen. Samankaltaisen hengen hän koki periytyneen edelleen tyttärelleen Eiralle.²²³

On esitetty, että lapsuudessa rakentunut tunneherkkyys ja sen virittyneisyysuunta jäsentä-
vät myöhempiä elämäkokemuksia. Epävarmat lapsuuden ihmissuhteet voivat aiheuttaa
merkittäviä ristiriitoja aikuisuudessa, kun taas toisaalta lapsuuden myönteiset ja kannustavat
kokemukset voivat lisätä uskallusta ja uskoa ja toivoa parempaan.²²⁴ Toisaalta mahdolliset
psykologiset muutokset ovat usein seurausta elämäkulussa tapahtuvista muutoksista, kuten
eläkkeelle siirtymisestä tai sairastamisesta.²²⁵ Kehityopsykologisesti vanhuuden tärkein teh-
tävä on käydä läpi ja arvioida taakse jäänyttä elämää. Valtaosa elämästä on takana, eikä
kerran tehtyjä valintoja enää voi muuttaa. Menneen pohtiminen on henkilökohtaista tilinteon
aikaa, ja arvioinnin lopputulos ratkaisee kuinka tyydyttäväksi vanhus kokee vanhuutensa.
Erik H. Erikson nimeääkin vanhuusiän kehitystehtäväksi psyykkisen integraation eli sisäisen
eheyden saavuttamisen.²²⁶

Vanhus on elämäntilanteessa, jossa oma elämä kulkee kohti vääjäämätöntä päätepistettä,
samoin kuin ikätovereiden ja puolison. Tämä merkitsee muutoksia sosiaalisessa verkostos-
sa. Yhtäältä vanhus voi menettää läheisiään tai leskeytyä, toisaalta uudet roolit esimerkiksi
isovanhempänä tai uudet, kuten vanhainkodissa solmitut ihmissuhteet voivat tulla entisten
tilalle. Samalla on sopeuduttava siihen, että keho voi rapistua muuten elinvoimaisen minän
alla. Vanhuusiän kehityopsykologisia tehtäviä ovat menetysten kohtaaminen ja niiden työs-
täminen, korvaavien ihmissuhteiden luominen, sisäisen aktiivisuuden säilyttäminen fyysisen
kunnan heiketessä, elämän rajallisuuden hyväksyminen myös omalla kohdalla ja oman elä-

²²³ Päiväkirja 3.9.1950. JYMA.

²²⁴ Heikkinen 2002, 210.

²²⁵ Saarenheimo & Suutama 1995, 457.

²²⁶ Eriksonin määrittelemistä kehitystehtävistä mm. Vuorinen 1998, 284; Jylhä 1990,

mänkulun näkeminen osana perheen, suvun tai yhteisön kokonaisuutta sekä lopulta omaan kuolemaan valmistautumisen.²²⁷

Vanhuuden mielekkääksi kokemiseen vaikuttaa siis se, miten tyydyttävästi vanhus pystyy käymään läpi oman menneisyytensä ja vapautumaan sen painolastista. Esimerkiksi sukupolvien generatiivisuudella voi olla paljon annettavaa vanhukselle ja häneltä saatavaa. Mikäli vanhus on sukunsa ja perheensä tasavertainen jäsen, hän voi nähdä oman elämänsä laajemmista puitteista ja lapsiinsa ja lastenlapsiinsa samastumalla kokea heidän elämänilonsa ilman katkeruutta. Näin sukupolvien läheisyys vahvistaa vanhuksen jatkuvuudentunnetta.²²⁸ Hyvän vanhenemisprosessin kannalta olennaista on ihmisen oma luonne, elämän aikana kertynyt sosiaalinen pääoma ja yhteiskunnan aineelliset ja yhteisyyttä tukevat resurssit, sekä niihin liittyvät arvot ja asenteet.²²⁹

Vanhentuminen on myös muisteluprosessia. Oman elämän vaaliminen ja säilöminen on tyyppistä vanhoille ihmisille.²³⁰ Muistelutyö ei merkitse pelkästään vanhuudelle tärkeää tilinteon luontoista oman elämän läpikäymistä vaan muistelussa on kysymys myös perinteen siirtämisestä nuoremmille polville. Ihmisen omaan perhehistoriaan liittyviä muistoja ja hänen kokemuksiaan, jotka on jaettavissa kollektiivisesti, on kutsuttu ylisukupolvisiksi muistoiksi. Ikääntymisen myötä lisääntyvä menneen tulkinta vahvistaa omaa sukupolvitietoutta ja tekee muistojen välittämisestä jälkipolville eräänlaisen missiotehtävän. Näin muistelu vahvistaa omaa sukupolvitietoisuutta ja muistelijan omien kokemusten ainutkertaisuuden tunnetta, mikä osaltaan lisää vanhuusiän kokemista henkilökohtaisesti mielekkääksi ja arvokkaaksi vaiheeksi. Toisaalta menneisyyden jakaminen rakentaa siltaa sukupolvien välille toimimalla yhteisen kulttuurisen identiteetin ja ylisukupolvisen jatkuvuuden tunteen luojana.²³¹

²²⁷ Vuorinen 1998, 284.

²²⁸ Vuorinen 1998, 291-292.

²²⁹ Heikkinen 2002, 209.

²³⁰ Saarenheimo 1997, 21.

²³¹ Korkiakangas 2002, 176-177.

Erityisesti päiväkirjojensa kohdalla Elli tunnisti henkisen perinnön siirtämisen velvoitteen nuoremmille.²³² Hänellä tuntui olevan ajatus siitä, että tulevat polvet tulisivat lukemaan päiväkirjoja ja uuden päiväkirjan hankinnasta täyttyneen tilalle vastasi usein tytär Eira. Ennen kaikkea tämä merkitsi hengellisen perinnön jättämistä lapsille ja lastenlapsille Ellin toivoessa, että päiväkirjojen sivuilta voisi löytää elämän rakennuspuita. Kerratessaan esimerkiksi äitinsä isoäidistä kerrottuja tarinoita, Elli koki vanhan rukoilevaksiin lukeutuneen isoäidin esiroukusten kohdistuneen myös heidän sukupolveensa ja perheeseensä, ja toivoo, että itse pysyy liittymään tähän esiruokoilijoiden jatkumoon, jotka rukouksillaan tuottavat siunausta omille lapsilleen sekä heidän lapsilleen ja lastenlapsilleen.²³³ Muuttuvassa maailmassa usko edusti Ellille selvästi jotakin pysyvää, ajatonta elämän perustaa, joka saattoi siirtyä sukupolvelta toiselle ja tuoda siunausta ja turvallisuutta.

Pelkästään hengellisten perinteiden siirtämisestä muistelutyössä ei kuitenkaan ollut kysymys. Edeltävien sukupolvien kunnioitus ja perinteisten tapojen noudattaminen kuuluivat myös niin jokapäiväiseen arkeen kuin juhlaan. Elli kirjoitti ylös tarinoita vanhoista, jo edesmenneistä sukulaisista ja suvun menneisyyteen liittyvistä paikoista.²³⁴ Paunun perheessä pidettiin myöskin vanhoja Hjalmarin kotoa tuotuja perinteitä, laulettiin samoja virsiä ja lauluja merkkipäivisin. Erityistä iloa toi, kun perinteitä jatkettiin myös lasten kodeissa ja lastenlasten kasvatuksessa.²³⁵ Suvun piirissä tehtiin monille päiväsankareille, esimerkiksi Anna- ja Irene-tädeille, ”Muistojen kirjoja”, joihin jokainen kirjoitti omia muistojaan juhlittavasta – tai piirsi, jos kirjoitustaito ei vielä ollut hyppysissä. Elli ja Hjalmar saivat oman muistikirjansa 40-vuotishääpäiväkseen. Elli mainitsee sen parhaimmaksi lahjakseen, ja palasi sen sivuille usein myöhemminkin.²³⁶

Perheen ja suvun piiriin sijoittuvat ihmisen elämänkaaren ”virstanpylväät”, kuten ristiäiset, hää- ja syntymäpäivät, aktualisoivat Ellin omakohtaisen muisteluprosessin, samoin kuin

²³² Esimerkiksi päiväkirja 30.12.1935. JYMA.

²³³ Päiväkirja 26.5.1946. JYMA.

²³⁴ Esimerkiksi kirje Ellen Käelle 22.12.1936. JYMA.

²³⁵ Päiväkirja 31.10.1949.

käynnit vanhoissa tärkeissä paikoissa. Erityisesti syntymäpäivillä oli muistelun kannalta suuri merkitys Ellille. Jokaisena syntymäpäivänään, ”vuoden viimeisenä päivänään”, hän kertasi mennyttä vuottaan. Ellin voi ajatella jopa hahmottaneen vuoden kulun ennemmin syntymäpäivien kuin kalenterivuosien mukaan. Toinen tärkeä aika, jolloin ajatukset palasivat menneeseen oli jouluku:

*Vaikka tulisimme 100-vuotiaiksi niin ei joulun taika häviä. – Meidän vanhojen ajatukset menevät menneeseen ja iloitsimme siitä mitä on ollut. Näin on ainakin meillä joilla on hyvät kodit.*²³⁷

Joulukuun liittyvissä perinteissä ja muistoissa syntyi aina yhteys jo kuolleisiin omaisiin sekä poissa oleviin perheenjäseniin.²³⁸

Toisaalta muistoja kirvoittivat myös tietyt paikat. Korkiakangas kutsuu merkityksellisiä paikkoja muistojen maamerkeiksi, joilla on muistelijalle merkitystä ”muistomerkeinä”, joihin liittyvät tapahtumat ja mielikuvat auttavat muistelijan itsen paikantamisessa.²³⁹ Esimerkiksi lapsuuden kotikaupunkiin Helsinkiin tehdyt sairaalamatkat synnyttivät Ellin mielessä monenlaisia muistoja. Helsingin matkoilla saattoi nähdä miten kaupunki oli muuttunut lapsuuden vuosista²⁴⁰, käydä vanhempien haudalla tai tuttu kaupunki saattoi kirvoittaa pohtimaan oman äidin ja isän vanhemmuutta suhteessa omaan äitiin ja vanhuksena olemiseen. Elli tunsi pahaa oloa ja huonoa omaatuntoa saamastaan hyvästä hoidosta ja mietti olisiko oma äitikin saanut elää pidempään ja terveempänä jos hänen sydäntautinsa olisi saanut aikanaan yhtä hyvää hoitoa.²⁴¹ Toisaalta kesäiset retket vanhoille asuinpaikkakunnille, Pohjaan, Hollolaan ja Tottijärvelle tai matkat sen aikaisten tuttavien hautajaisiin saattoivat toimia samalla tavalla muistojen mieleen palauttajina.²⁴²

²³⁶ Päiväkirja 1.9.1947. JYMA.

²³⁷ Kirje Anna Punnoselle Joulua odotellessa 1949. JYMA.

²³⁸ Esimerkiksi päiväkirja 25.12.1946. JYMA.

²³⁹ Korkiakangas 2002, 201-202.

²⁴⁰ Päiväkirja 8.2.1938. JYMA.

²⁴¹ Päiväkirja 14.3.1939. JYMA.

²⁴² Esimerkiksi päiväkirja 30.9.1942 ja 8.5.1952. JYMA.

Ajoittain Elli palasi lapsuutensa tapahtumiin myös vanhojen kirjeiden ja kirjoitettujen muisteluiden välityksellä. Päiväkirjoissa hän muisteli, ei niinkään konkreettisia tapahtumia, vaan ennemminkin vanhempien jättämää henkistä perintöä, heidän arvojaan ja uurastustaan lastensa eteen. Esimerkiksi Ellin arvostus koulutusta kohtaan tuli suoraan lapsuudenkodista, jossa vanhemmat olivat taloudellisesti tiukoilla ollessaankin halunneet kouluttaa lapsensa hyvin. Heidän mukaansa paras perintö oli se, että lapset koulutetaan niin että he pystyvät itse elättämään itsensä. Kirjeiden välityksellä hän palasi äidin ja tyttären suhteeseen, siihen, kuinka äiti väsymättä oli jaksanut vastata tyttären käytännön ongelmia koskeviin kysymyksiin ja lähettää paketteja kun Elli oli ollut opettajana Kouvolassa. Ellin mukaan äidin kirjeissä näkyi myös se sama kaipaus poissaolevaa tyttärtä kohtaan, jota hän itsekin tunsi lapsiaan kohtaan.²⁴³

Kannatteleva usko.

Ellin elämässä uskoa voi pitää perustellusti dogmaattisena elämäntavan perustana, jonka vaikutus ulottui kaikille elämän alueille. Hänen kohdallaan uskossa voi nähdä olleen kyse nimenomaan siitä ajattelutavasta, jota on luonnehdittu olettamukseksi ”toisen todellisuuden” olemassaolosta. Luonnehdinnan mukaan toinen todellisuus jäsentää tässä maailmassa vallitsevia asiantiloja, toimintaa ja ihmisten välisiä suhteita ja siitä haetaan vastauksia elämän perimmäisiin kysymyksiin.²⁴⁴ Ellille uskolla oli ollut henkilökohtaisesti koettu, suuri merkitys varhaisesta nuoruudesta lähtien. Tammikuussa 1941 lapsuuden kotikaupungissa Helsingissä vietetty hoitojakso diakonissalaitoksella sai Ellin muistelemaan nuoruuden uskoontuloa, kun hänen huoneensa ikkunasta avautui maisema, jossa

keväällä 1898 kuljin rippikouluun kirkkoherra Bergrothin luo, joka asui Eläintarhassa. Tässä paikassa, jonka saatoin nyt vuoteestani nähdä otti Herra

²⁴³ Päiväkirja 9.10.1947. JYMA.

²⁴⁴ Kristinuskon kohdalla toista todellisuutta edustaa Raamattu. Markkola 2002, 16. Markkola lähestyy tuoreessa tutkimuksessa naisten uskonnollisuutta *hengellisyyden ja eletyn uskonnon* näkökulmista. Molemmat painottavat jokapäiväistä elämää. Hengellisyys käsittää vakavasti naisten oman itseymmärryksen ja hengelliset kokemukset; eletty uskonto puolestaan on kiinnostunut uskonnollisista käytänteistä, joita ei voida irrottaa naisten niille antamista merkityksistä. Mt., 17.

*minut kiinni niin lujasti, että täydyin sanoa: ilman sinua minä hukun ja syntini painavat minua kuin vuori, pelasta minut ja ota omaksesi.*²⁴⁵

Toinen merkittävä uskoa vahvistava tapahtuma oli ollut vuosi rippikoulun jälkeen sattunut vakava sairastuminen Köyliön pappilassa. Silloin Elli oli tehnyt lupauksen palvella Jumalaa jos tämä vain sallii hänen vielä parantua. Vuosien jälkeen Elli pohti onnistumistaan tässä tehtävässä ja tunsi, että vaikka hänen suurin ilonsa oli ollut palvella Herraa, oli se sittenkin käynyt häneltä heikosti.²⁴⁶

Ellille usko oli pitkälti ekumeenistä, eri uskonnollisia suuntia hyväksyvää. Sama linja oli myös Hjalmarilla, joka kirkkoherrana salli eri uskontokuntien kokoontumisen kirkossa. Toisaalta eri hengellisten liikkeiden, kuten evankelisten, lestadiolaisten, heränneiden, NNKY:n ja NMKY:n tapahtumista ilmoiteltiin sekä jumalanpalveluksissa että sanomalehtien kirkollisissa uutisissa. Suunnilla oli läheinen työyhteys. Ellille läheinen NNKY toimi myös vahvasti allianssipohjalla ja yhdistyksellä oli merkittävä rooli kirkkojenvälisessä yhteistyössä Jyväskylässä.²⁴⁷ Suomen NNKY oli alun alkaenkin perustettu allianssihengessä vuonna 1895. Se oli aikakauden tarpeita vastaava naisten oma, kristillisen järjestäytymisen muoto, jossa yhdistyivät sukupuoli, uskonnollinen vakaumus ja sosiaalinen vastuu lähimmäisestä.²⁴⁸

Muiden velvoitteiden jäädessä taka-alalle hengellisyyden merkitys sai Ellin elämässä vanhemmiten yhä näkyvämmän aseman. Monet tutkimukset ovat osoittaneet, että uskonnollisten ajanvietteiden merkitys lisääntyy iän myötä. Magdalena Jaakkola tutki opettajien sopeutumista eläkkeelle 1970-luvun alussa, jolloin entiset opettajat lukeutuivat vielä Ellin kanssa samankaltaiseen kutsumustietoiseen opettajapolveen. Kolmasosa kyselyyn vastanneista mielsi nimenomaan seurakunnallisen toiminnan itselleen tärkeimmäksi yhdistystoiminnaksi. Naisille seurakunnallinen toiminta oli läheisempää kuin miehille. Seurakunnallisia luottamustehtäviä oli sekä naisilla että miehillä molemmilla 10 % kyselyyn vastanneista. 63 % opetta-

²⁴⁵ Päiväkirja 15.1.1941. JYMA.

²⁴⁶ Päiväkirja 16.6.1937. Myös nuori Hilda Käkikoski koki terveytensä horjuessa 1880 herätyksen ja löysi elävän uskon armollisen Jumalan yhteydessä. Karilas 1934, 63-65.

²⁴⁷ Paunu 1983, 40-88. JYMA.

²⁴⁸ NNKY:n perustamisesta mm. Markkola 2002, 37-42.

jaeläkeläisistä seurasi päivittäin radion tai television jumalanpalveluksia tai hartausohjelmia. Hartausohjelmat koettiin tärkeiksi myös muun vanhusväestön keskuudessa, sillä keskiväestöstä niitä seurasi päivittäin kaksi kolmesta. Opettajaeläkeläisistä 89 % oli käynyt kerran tai useammin hengellisissä tilaisuuksissa viimeisen vuoden aikana kun keskiväestön vastaava luku oli yksi kolmasosa. Vain kymmenesosa opettajaeläkeläisistä ei ollut käynyt vuoden aikana kertaakaan hengellisissä tilaisuuksissa.²⁴⁹

Ellin kirjeissä ja päiväkirjoissa toistuva uskonnollinen pohdiskelu osoittaa, että kilvoittelusta ei missään vaiheessa tullut tarpeetonta, vaan se oli aina ajankohtaista. Elämä uskon yhteydessä ei tuonut helppoa ja itsestään selvää elämää. Esimerkiksi Ellin kanssa samaan ikäpolveen lukeutuneelle Aune Krohnille usko oli jatkuvaa muutoksen tiellä olemista ja kilvoittelua, siihen sisältyi niin työtä kuin epäilyä. Uskonnon syvin olemus löytyi persoonallisesta, sisäisestä uskosta.²⁵⁰ Henkilökohtaisen kilvoittelun tiellä Elli kaipasi aika ajoin uutta herätystä ja uudistumista. Vuonna 1935 NNKY:ssä vierailivat liiton sihteeri Sanni Lampen ja Aino Länkelä ja tuolloin herätykseen tulleista muodostui Ellin johtama oma raamattu- ja rukouspiiri. Vuosien jälkeen Elli muisteli lämmöllä tuota palavahenkistä aikaa ja kaipasi uutta herätystä ja vahvistusta, ”valinkauhassa” oloa. Rukoillessaan hän saikin vastauksen.

*Herra antoi minulle uuden näkemyksen työstäni Vapaassa huollossa. Olen huolehtinut vain ihmisten ruumiillisesta avusta ja liiaksi alleviivannut paljoa työtäni ja vaivaani. Antakoon Herra armonsa että vähemmän puhuisin siitä, mutta viisaammin toimisin myös sielujen hyväksi.*²⁵¹

Muiden auttaminen oli asetettava etusijalle suhteessa oman työn rasittavuuteen. Omat vaivat oli pyrittävä vaientamaan ja unohtamaan.

²⁴⁹ Jaakkola 1972 56-63. Myös Jyrkilän 1960-luvun tamperelaisvanhuksia koskevan tutkimuksen mukaan hengelliset harrasteet lisääntyvät etenkin iäkkäillä naisilla, muiden harrastusten vähetessä. Jyrkilä 1964, 35. Uusikin tutkimus toteaa kristinuskon tuovan lohtua ja tulevaisuuden toivoa vanhoille ihmisille, vaikka he eivät varsinaisesti uskoisikaan kuoleman jälkeiseen elämään. Heikkinen 2002, 217.

²⁵⁰ Leskelä-Kärki 2001, 250-251.

²⁵¹ Päiväkirja 27.2.1942. JYMA.

Usko oli paitsi henkilökohtaista kilvoittelua myös koko kansan kilvoittelua – tai ainakin koko kansan olisi tullut kilvoitella uskossaan. Yhteiskunnan maallistuminen huolestutti Elliä syvästi, varsinkin sotavuosina, jolloin Jumala erityisesti kuritti suomalaisia.

*Uskon että voittomme olisi varma jos kansamme olisi nöyrytnyt, tekisi parannuksen synneistään ja antaisi Jumalalle kunnian.*²⁵²

Oman ja kansan henkisen tilan lisäksi äitiä huolestutti lasten tulevaisuus ja kristillisuus. Toistuvasti Elli pohtii esimerkiksi ehtoollisen armoa, josta he kaikki yhdessä perheenä eivät päässeet osallisiksi. Ellin toive oli, että lapset saisivat elää Jeesuksessa ja että heitä siunattaisi vielä paremmilla puhujan lahjoilla kuin häntä.

Vaikka hengellisen ajanvietteen rooli jokapäiväisessä elämässä vanhemmiten vain korostui, Elli itse ei välttämättä kuitenkaan ollut tyytyväinen omaan uskontosuhteeseensa. Päinvastoin vanhemmiten hän kävi yhä ankarammaksi itseään kohtaan ja tunsu huonoa omaatuntoa siitä, että oikein lämmin, läheinen suhde Herraan oli kylmennyt.²⁵³

*Autuas sinä joka uskoit. Kyllä tiedän tämän teoriassa, mutta itseensä kohdistaminen on toista. Aivot eivät tottele vaan kulkevat omia ratojaan. – Miten ihanaa olisi jos saisin auttaa jotakuta sisäisesti onnetonta. Minä olen niin kolkko kristitty, en osaa vetää puoleeni ihmisiä joita pitäisi auttaa.*²⁵⁴

Ellin oli vaikea uskoa sielujen lunastuslupausta omalle kohdalleen ja hän epäili jatkuvasti oman uskonsa ja hyvyytensä riittävyttä. Saman suuntainen masentava ahdistus jatkui pitkään. Siihen liittyi myös tunne siitä, etteivät omat sielunhoitajan kyvyt riittäneet, ja ettei kukaan tahtonut tulla hänelle purkamaan sydäntään. Hengelliseen kriisiin liittyi siis yhtäältä oman uskon riittämättömyyden tunne ja toisaalta tunne siitä, ettei voinut olla toisille kärsiville hyödyksi. Samalla toisten sielullisten ongelmien lieventäminen oli mahdollisuus pysyä kiinni elämässä, olla yhdessä ihmisten kanssa. Suurin uskoa koskeva riittämättömyyden tunne hellitti syksyllä 1951, kun Herra oli puhutellut häntä väkevästi kirkossa:

²⁵² Päiväkirja 31.12.1941. JYMA.

²⁵³ Päiväkirja 9.4.1951. JYMA.

²⁵⁴ Päiväkirja 25.3.1951. JYMA.

*Olen tyhjätoimittaja palvoen omaa heikkouttani. Ohi on mennyt toiminnan hetket. Mutta kaikesta huolimatta saan ottaa itselleni sanat: Ei siis ole kadotustuomiota niille jotka Jeesuksessa Kristuksessa ovat.*²⁵⁵

Ellin oli taivuttava hyväksymään, ettei oman heikkouden ympärillä kieriskely johtanut mihinkään, toiminnan vuodet olivat auttamattomasti takana. Armahtavaa oli, että hän sai silti uskoa pelastussanomana myös henkilökohtaisesti omakseen.

Merkittävää Ellin uskonnollisuudessa oli myös sen yhteisöllinen luonne. Naisia yhdistävänä usko merkitsi paitsi ystäväverkoston luomista ja ylläpitoa, myös älyllistä ja rationaalista pohdintaa ja tekemistä yhdessä. Tällaisia yhteisöjä Ellille olivat muun muassa NNKY, pelastusarmeija ja raamattupiirit. Samalla yhteisöllisen luonteen voi katsoa olleen myös jonkinlaista rajanvetoa ei-uskoviin, mistä kertoo osaltaan se, kuinka tärkeää Ellille oli kaikkien muidenkin ihmisten kristillisyyden tilat.²⁵⁶ Yksi tärkeä yhteisöllisyyttä kuvaava hanke 1930-luvun puolesta välistä lähtien oli Ellin läheisen ystävän, rehtori Anni Oksasen uneen pohjautunut unelma Karmel-kodista. Karmelin ajatus oli tarjota levähdyspaikka uupuneille seurakunnan työntekijöille. Karmel tuntui olevan jatkuvassa vastatulessa ja rahapulassa, minkä vuoksi Elli oli ajoittain hyvin ahdistunut. Ryhmä uurasti sitkeästi unelmansa eteen myyjäisin, keräyksin ja etenkin rukouksin. Pienimuotoinen lepopaikka saatiinkin pystytettyä Karkun Kiuraan. Vuosien mittaan Elli uupui rukoilemaan ja uskomaan suureen Karmeliin, mistä hän soimasi itseään kun Anni jäi eläkkeelle ja keskittyi edelleen suunnittelemaan ja kehittämään unelmaa.²⁵⁷

Kristillisen kilvoittelun tarve liittyy ja kietoutuu suoraan palvelun ja uhrautuvaisuuden periaatteisiin. Parempaan ja puhtaampaan ei pitänyt kukaan pyrkiä vain uskonelämässä vaan koko elämässä, kaikilla toiminnan saroilla. Hengelliset arvot ja ajanvietteet kävivät vanhuudessa Ellille aiempaakin läheisemmiksi. Jumalanpalvelusten tärkeydestä kertoo, että milloin vointi ei sallinut mennä sunnuntaiaamuna tuttuun kaupunginkirkkoon, jumalanpalvelusta ja muuta

²⁵⁵ Päiväkirja 14.10.1951. JYMA.

²⁵⁶ Myös Leskelä-Kärki 2001, 249-250.

²⁵⁷ Päiväkirja 30.11.1948. JYMA.

hengellistä ohjelmaa kuunneltiin radiosta. Toisaalta Elli saattoi toipilasaikoinaan seurata jumalanpalveluksia sakaristossa istuen.²⁵⁸ Syksyllä 1950 Elli huomasi kuulonsa heikentyneen jo niin, että rakkaiden jumalanpalvelusten seuraaminen ja Hjalmarin saarnojen kuuleminen kirkossa alkoi olla työlästä. Tästä huolimatta Elli aikoi kuitenkin istua jumalanpalveluksissa, sillä tärkeintä oli sittenkin kirkossa vallitseva pyhien yhteys.²⁵⁹

Sodan vuodet.

Tutkimusta sota-ajan vaikutuksesta vanhusten elämään ei ole juuri tehty. Usein vuosikymmeniä myöhemmin kirjoitetut kotirintamakuvaukset tarkastelevat sotaa lasten tai työikäisten naisten näkökulmasta, eikä silloisia vanhuksia ole enää ollut kokemuksistaan kertomassa. Vuonna 1952 julkaistu komiteamietintö totesi sotien heikentäneen tuntuvasti vanhusten oloja Suomessa. Erityisen vaikeana nähtiin vanhusten toimeentulo-ongelma. Monet olivat menettäneet sodassa lapsen, jonka varaan tulevaisuuden turva oli laskettu ja inflaation myötä monilla vanhuuden varaksi tarkoitetut säästöt olivat hupenneet. Lisäksi sodanjälkeinen asuntopula oli luonut ahdinkoa myös vanhuksille. Myös luovutetun alueen vanhusten sopeutumisongelma koettiin haasteellisena.²⁶⁰

Kaupunkiin sodan ajaksi jäänyt pappilan väki ei joutunut kohtaamaan varsinaisia sodan aiheuttamia toimeentulo-ongelmia, vaikka elintarvikepula kyllä koetteli heitäkin. Ellin kohdalla sodan vuodet vaikuttivat lähinnä henkisiin voimavaroihin, tuomalla vanhenemiseen omat paineensa, jännityksensä ja toimensa.

Tämä tilanne käy hermoilleni ja sydämelleni. Kun on äkkiä pukeuduttava ja riennettävä kylmään kuoppaan 30 asteen pakkasella, niin tahtoo hermot pettää. Lienee parasta, että lähdän Uuraisille siksi kunnes saunakamari on saatu siihen kuntoon että voimme siellä istua.²⁶¹

²⁵⁸ Päiväkirja 25.10.1948. JYMA.

²⁵⁹ Päiväkirja 3.9.1950. JYMA.

²⁶⁰ Koskinen 1994, 59. Vuonna 1949 asetetun komitean mietintö oli kaiken kaikkiaan ensimmäinen perusteellinen tutkimus vanhusten oloista.

²⁶¹ Päiväkirja 21.1.1940. JYMA.

Ilmahälytykset ja varoitukset ajoivat jyväskyläläisetkin toistuvasti sirpalesuojiiin, ja pommitusten uhka hermostutti Elliä paitsi oman kaupungin ja kodin mahdollisten tuhojen osalta myös hajallaan olevan perheen ja suvun vuoksi. Ellikin tähyili kirkkaina pakkasöinä taivaalle lentokoneiden pelossa, ja pappilan talonmies Palander ryhtyi kunnostamaan lämmitettävää saunakamaria sirpalesuojaksi kylmän maakellarin sijaan.

Osansa huolista ja jännityksestä sai myös aviomies Hjalmar:

[Hjalmar] On laihtunut ja käynyt kalpeaksi. Saamme jo punnita kumpi meistä kahdesta vanhasta on enemmän surkastunut. Emme me vanhat näy kestävän tätä ajan painoa. Eihän se ruoka yksin meitä näin näännyttäisi, kyllä sielulliset syyt ovat osaksi syynä. Moni tuttava sanoo, että yöllä herätessäänkin tuntee merkillisen painostuksen joka ei jätä hetkeksikään. Toivottavasti nuoret paremmin kestävät ja hukkahan meidät periikin jos hekin näin kuihtuisivat. Heidän täytyy pakostakin uskoa valoisampaan tulevaisuuteen, muuten heidän tarmonsä loppuisi siihen paikkaan.²⁶²

Elli koki sodan kuluttavan voimiaan ja vanhentavan häntä ja ikäisiään. Nuoremman polven oli vanhempiaan sitkeämmin kestettävä kova aika ja suunnattava katseensa tulevaan, sillä toivo paremmasta oli lapsissa ja lastenlapsissa, sukupolvien ketjussa. Paljon jäisi tulevan polven uurastettavaksi niin rauhan työssä kuin kristillisyyden edistämisessä. Pula, puute ja pelko läheisten selvitytymisestä sodassa ja kotirintamalla eivät olleetkaan Ellin ainoa masennuksen aihe. Hän pohti paljon myös kansan maallistumista ja oli toistuvasti huolestunut siitä, etteivät edes sodan kokemukset saaneet jyväskyläläisiä riittävästi kristilliseen herätykseen ja parannukseen. Tähän hän varmaan viittasi myös kirjoittaessaan edellä näännyttävistä ”sielullisista syistä” jotka uhkasivat koko Suomen kansan tulevaisuutta. Moraalinen hätä oli suuri erityisesti talvisodan aikana, jolloin Elli kirjoitti:

Tämä on totisesti sotaa elämästä ja kuolemasta - ja kuitenkin täällä rintaman takana juodaan ja irstailaan. Säästäkö vanhurskas Jumala kansamme niiden vanhurskasten tähden jotka täällä maassa rukoilevat?²⁶³

²⁶² Kirje Irene Tammiselle 17.4.1942. JYMA.

²⁶³ Päiväkirja 16.2.1940. JYMA.

Jyväskylän läpi kulki evakkojuna ja myös pappilaan majoitettiin siirtoväkeä. Ellin velvollisuutena oli Vapaan Huollon Jyväskylän sihteerinä vastata kaupunkilaisten käytännön elämän avustamisesta. Tämä tarkoitti perheissä käyntiä, lahjoitusten kohdistamisten pohtimista ja avustusten jakamista. Työmäärä oli runsas ja ajoittain hyvin raskas. Väli rauhan mukanaan tuomat muutokset koskettivat Paunuja läheisesti, kun sekä Ellin Aarne-veli perheineen että Anna ja Emerik joutuivat jättämään kotinsa ja virkansa Karjalassa ja etsimään uudelleen paikkansa Suomessa.²⁶⁴

Elli seurasi päiväkirjan sivuilla säännöllisesti sodan tapahtumia ja rintamalinjojen liikkeitä. Juuri sota-aikana päiväkirjojen tehtävä tallentajina ja välittäjinä tuleekin esiin parhaiten, kun Elli talvisodan syttyä jätti silloisen kirjan kesken ja lähetti sen yhdessä kahden edellisen vihkon kanssa Uuraisten pappilaan, jotta ne säilyisivät pommituksilta turvassa.²⁶⁵ Oli tärkeää, että vihkojen sisältämät ajatukset ja tapahtumat varmasti siirtyisivät tuleville polville. Vaikka sotavuodet olivat voimavaroja vievää aikaa, on kuitenkin huomattava, että talvisodan syttyessä Elli oli 59-vuotias ja nimitti jo itseään vanhaksi, ja siten vanhenemisprosessi olisi 40-luvulla kulkenut vääjäämättä eteen päin ilman sotaakin.

Henkiset voimat.

Ellin käsitys vanhuuden rajapyykistä tulee ilmi Annan täyttäessä 59 vuotta, kun Elli kirjoittaa ystävälleen: ”Vuosi vielä ja sitten joudut vanhojen kirjoihin.”²⁶⁶ Itseään kuusi vuotta vanhemmalle Annalle Elli myös antoi ohjeita vanhenemisen tuomaan väsymykseen vuonna 1937 kehottaessaan ystäväänsä lepäämään ja harjoittelemaan ”kreivinnaksi”: ”Pitää ottaa huushollimanselli jota komennat vaan.”²⁶⁷ Elli tuntui täysin ymmärtävän ja hyväksyvän, että vanhemmiten voimat vähenivät ja tällöin oli lupa hellittää, mutta kun hän kymmentä vuotta myöhemmin itse oli samassa asemassa, ei kreivinnaksi opettelu tuntunutkaan oikeutetulta, eikä varsinkaan kovin mielekkäältä tehtävältä.

²⁶⁴ Kirje Anna Punnoselle 15.3.1940. JYMA.

²⁶⁵ Päiväkirja 4.12.1939. JYMA.

²⁶⁶ Kirje Anna Punnoselle 8.1.1934. JYMA.

Annalle Elli kertoi myös ideaalista vanhuksesta, jonka oli löytänyt Hilja Haahden romaanista *Sukupolvet vaihtuvat*. Hän ihaili kirjan henkilön tervettä suhtautumista vanhenemiseen ja toivoi pystyvänsä samaan:

En toivota itselleni kuolemaa. Iloitsen ja kiitän jokaisesta armon päivästä. Olen valkahiuksinen, mutta pyytäisin loppuun asti olla sydämeltäni nuori.²⁶⁸

Myöhempinä vuosina tuntemukset omasta vanhana olemisesta saivat yhä tummempia sävyjä, eikä mieliala enää ollut lainkaan yhtä optimistinen. Mielikuvat ja odotukset siitä, kuinka millaista vanhuus oli ja kuinka vanhuutta elettiin, eivät aina toteutuneet. Hämmennystä koki Marja-Liisa Pökälän mukaan myös Fredrika Runeberg, joka oli odottanut vanhuuden olevan rauhaisaa mielen seesteisyyttä, sillä ”vanhan naisen olisi kai pitänyt saada yhtä paljon jäätä sydämeensä kuin hiuksiinsa.”²⁶⁹

Vuoden 1938 ensimmäisenä päivänä 56-vuotias Elli kertasi päättynyttä raskasta vuotta ja pohti mitä alkanut tuo tullessaan:

Mitä tuo tämä vuosi meidän kodillemme ja minulle. Viime vuosi toi kotiimme ensi kertaa kuoleman, kun rakas Ukkimme vietiin kirkkauteen 17.1.37. Onko nyt minun vuoroni? Olkoon se Herran asia. Kiitos Jumalani menneestä vuodesta. Omalla kohdallani se toi sairautta ja oman kykenemättömyyteni tuntoa, mutta myös valmistanut mieltäni pois lähtöön.²⁷⁰

Isänsä kuoleman vuosipäivänä Elli pohti menettämäänsä elämänhalua, minkä arveli aiheutuneen sydänvaivoista, jotka puolestaan osaltaan johtuivat isän kuoleman aiheuttamasta masennuksesta. Isän poismeno sai Ellin miettimään omaakin kuolemaa. Masennus kuitenkin helpotti ajan myötä, kun jäljellä oli vielä paljon vireitä työn ja toiminnan vuosia.

Vaikka oma vanhentuminen oli alati mielessä ja Elli tituleerasi itseään vanhaksi jo ennen vanhuudeksi määrittelemäänsä kuuttakymmentä ikävuotta, on huomioitavaa, että hän siitä

²⁶⁷ Kirje Anna Punnoselle 7.5.1937. JYMA.

²⁶⁸ Kirje Anna Punnoselle loppiaisenä 1939. JYMA.

²⁶⁹ Pökälä 1991, 49.

huolimatta kirjoitti toistuvasti ikään kuin epäillen: ”Alan kai tulla vanhaksi kun...” Osittain vanhentuminen herätti siis ristiriitaisia tuntemuksia. Samaan aikaan hän tunnusti itsensä jo vanhaksi, mutta ikään kuin taisteli vielä vanhentumistaan vastaan. 67 vuotta täyttäessään Elli lopullisesti myönsi olevansa vanha:

En ole aikaisempina syntymäpäivinäni tuntenut siirtyneeni vanhuuteen, mutta tänään sen tunnen. Olen auttamattomasti pappilan vanha ruustinna. – Hjalmar sutaa nenääni Ietyolisalvalla ja hoitaa parhaimpansa mukaan. Hän seuraa myös minua kun lähdän ostoksille. Kyllä vanhan aviopuolison rakkaus voi sitte olla kaunista.²⁷¹

Elli itsekin tunnusti, ettei ollut koskaan ollut kovinkaan kätevä kädentaidoissa tai emännän kyvyissä ja oli siten keskittynyt elämässään henkisiin lahjoihinsa.²⁷² Siten on ymmärrettävää, että vanhetessa ruumiin voimien menettämistäkin raskaampaa oli muistia, näköä ja kuuloa koskevat muutokset, joiden myötä Elli koki kaikkien sielun kykyjensä tylsistyvän. Rapistuminen oli masentavaa, mutta Elli oli päättänyt olla vaivaamatta läheisiään asialla, sillä ajatteli vaivoistaan puhumisen olevan kyllästyttävää kuunneltavaa.²⁷³

Hermostuneisuus alkoi vanhemmiten vaivata Elliä yhä useammin ja hän tunsi, kuinka tunteet ja kyynelleet olivat alituisesti pinnassa. Jännitystä aiheuttivat niin julkiset esiintymiset, myyjäiset kuin pappilan vastaanotot.²⁷⁴ Itkuisuutensa hän käsitti kertovan hermostonsa tilasta.²⁷⁵ Ajoittain masennus oli hyvinkin voimakasta. Varsinkin viimeisenä päiväkirjan vuotena 1952 Elli tunsi itsensä turhaksi, jopa ulkopuoliseksi omassa kodissaan.

Masennun helposti ja loukkaannun. On vaikeata vapaaehtoisesti suostua siihen että minua saakin loukata ja mieltäni pahoittaa. Hjalmar ja Eira yrittävät palvella minua kovasti. Minulle ei kerrota ei hyvää ei pahaa, näin yritetään säästää sydäntäni. Mutta täten menee hermoni, tunnen olevani aivan tarpeeton tässä talossa ja seurakunnassa. Mielisairaillekin annetaan työterapiaa, minul-

²⁷⁰ Päiväkirja 1.1.1938. JYMA.

²⁷¹ Päiväkirja 12.12.1948. JYMA.

²⁷² Päiväkirja 8.5.1949. JYMA.

²⁷³ Päiväkirja 15.3.1951. JYMA.

²⁷⁴ Päiväkirja 6.1.1952 ja 10.4.1952. JYMA.

²⁷⁵ Päiväkirja 11.12.1949. JYMA.

*ta otetaan kaikki toiminta pois. Aivoni tarvitsevat muuta jauhamista kuin omaa itseään.*²⁷⁶

Läheisten hyvää tarkoittava toiminta loukkasi Elliä, joka koki, että perhe suojelevalla huolenpidollaan sulki hänet kaiken toiminnan ja vaikuttamisen ulkopuolelle. Hän kaipasi tunnetta siitä, että oli kotinsa ja seurakuntansa täysivaltainen jäsen. Kaikista pahinta oli tylsistyttävä joutenolo, joka johti siihen tunteeseen, ettei ollut tarpeen kenellekään tässä maailmassa. Pohdiskellessaan omaa masennustilaansa Elli toisaalta myös soimasi itseään siitä, että antautui murheiden valtaan. Hän käsitti katkerat ajatuksensa perkeleen juoniksi²⁷⁷ ja kaipasi tekemistä myös siksi, että saisi muuta ajateltavaa kuin oman rapistumisensa.²⁷⁸

Viimeisimpinä elinvuosina elämä alkoi fyysisesti rajautua yhä pienemmälle alueelle, pääasiassa kodin piiriin. Matkusteluun tottunut Elli teki Jyväskylästä pois suuntautuvia matkoja enää lähinnä lasten luo.

*Meidän olisi määrä olla ensin Varvilassa, sitte Varkaudessa ja sitte Kälviällä. Minua ei kiinnosta koko kesämatkat. Olen perin väsynyt. On ollut yskän kausi joka ehkä sekin uuvuttaa. Hermot on myös niin ja näin, sen tiedän siitä että itkettä ilman syytä.*²⁷⁹

Mieluiten Elli vietti aikaa rauhassa kotosalla, kallista aikaa oli raamattupiirien vetäminen. Muuten kiinnostuksen kohteet alkoivat olla vähissä eikä matkustelukaan enää innoistanut. Ajatukset alkoivat kiertää entistä enemmän ikätovereiden vaivoissa ja kokemuksissa sekä elämän päättymisessä. Väsymys sai tunteet pintaan ja hermot olivat koetuksella. Itse hän päätteli, että myös fyysinen terveydentila heikensi henkistä vireyttä.

²⁷⁶ Päiväkirja 25.3.1952. JYMA.

²⁷⁷ Päiväkirja 24.9.1951. JYMA.

²⁷⁸ Esimerkiksi 14.3.1952. JYMA.

²⁷⁹ Päiväkirja 16.6.1952. JYMA.

Ajan vaivoista ijäisyyttä kohti.

Isän kuolema toi siis kuoleman ajatuksiin uudella tavalla, varsinkin kun omassa fyysisessä terveydentilassa tapahtui heikennystä ja sydäntä oli hoidettava sairaalassa. Oma lähtö saat-
toi kohdata milloin tahansa:

Joka päivä täytyy minun muistaa lähtöäni. On omituista elää tällaista ikään kuin unissakävelijän elämää. Toivoisin että voisin elää täyttä elämää niin kauan kuin täällä olen. Ei ole hyvä ennen aikojaan ruveta kuolemaan. Se vie työhalun ja toimintakyvyn.²⁸⁰

Uusi tilanne, jossa omankin kuoleman mahdollisuus oli huomioitava realistisena mahdollisuutena tuntui oudolta. Siitä huolimatta, että elämä tuntui hauraalta, Ellin kirjoitus sisälsi valoisan ajatuksen siitä, että ennen aikojaan ei pitänyt kuolla vaan oli suuntauduttava toimintaan niin kauan kuin se oli mahdollista.

Kun kuolema kuitenkin alkoi vierailia yhä useammin myös tuttavien ja ikätovereiden kodeissa Ellin oli alettava vakavasti pohtia sen kohtaamista. Suhtautuminen kuolemaan tuntui melko rauhalliselta ja luontevalta.

Olemme Hj:n kanssa siinä iässä että tuttavamme ja ystävämme astuvat rajan yli. Voi olla oma vuorokin pian. Soisin, etten riitelisi vastaan kun omassa ruumiissani tunnen kuoleman tekevän tuloaan vaan että sitä tervehtisin ystävänä. Tähän asti ei lähtö ole tuntunut kammottavalta. Mutta miten sitte käy jos tulee suuret ruumiin tuskat.²⁸¹

Vaikka kuolema ei tuntunut pelottavalta ajatukselta, jonkinlaista pelkoa kuitenkin aiheutti sen mahdollinen kivuliaisuus tai pitkä ja tuskallinen menehtyminen. Esimerkiksi pitkän aikaa huonossa kunnossa sairaalassa makaaminen ennen kuolemaa ei ollut toivottavaa. Elli toivoikin kuoleman olevan nopea. Esimerkiksi hyvä ystävätär Elli Silvander, jonka kanssa oli vuosia vedetty yhdessä Kastepisaroi-
ta, kuoli kauniisti yöllä omassa sängyssään.²⁸² Toisaalta mikään ei olisi ollut ihanteellisempaa kuin menehtyä Jumalan sanan äärelle. Näin kävi muun muassa erälle entiselle oppilaalle, joka oli toiminut pelastusarmeijassa, sekä Hjalmarin ssa-

²⁸⁰ Päiväkirja 22.2.1938. JYMA.

²⁸¹ Päiväkirja 19.3.1942. JYMA.

ren miehelle, Veikko Tammiselle, jonka elämä päättyi pitämänsä evankeliumijuhlan päätteeksi työn äärelle.²⁸³

Ystäväpiiriä kohdanneet poismenot olivat surullisia, mutta Elli suhtautui niihin järkevästi. Yleensä hän kiitti Jumalaa, että tämä oli ottanut väsyneen tai kärsineen vanhuksen luokseen. Näin oli esimerkiksi silloin, kun seurakuntaa uskollisesti palvellut suntio Jokihaara lopulta menehtyi kunnalliskodin sairaalassa menetettyään kuolioiden vuoksi molemmat jalkansa amputaatioissa ja kärsittyään jo jonkinasteisesta käsityskykynsä menetyksestäkin.²⁸⁴ Järkevää oli ajatella kuolemaa onnena, joka kohtasi kuolevaa. Joskus poismeno saattoi kuitenkin järkyttää mieltä tavallista enemmän. Näin oli esimerkiksi kun Hjalmar siunasi hautaan liikenaisien raamattupiiriläisen, Lydia Hartikaisen:

*-- minäkin yritin puhua Liikenaisten puolesta kukkia laskiessamme, mutta ääneni sortui itkuun. Huomaan, että hermostoni on taas heikontunut kun itku on niin herkässä.*²⁸⁵

Myös koko perheen läheisen ystävän, pitkään sairastelleen Irene-tädin kuolema herätti mielessä paljon muistoja ja tunteita, joissa Elli eli koko hautajaispäivän, kun ei päässyt oman heikon vointinsa vuoksi mukaan hautajaisiin. Hautajaisten aikana Elli muisteli pappilassa Ireneä kiitollisuudella muutamille ystävilleen, joiden kanssa yhdessä laulettiin ja poltettiin muistokynttilöitä.²⁸⁶

Rauhalliseen suhtautumiseen kuolemaan vaikutti varmasti syvä uskonnollisuus. Kun käsitystuonpuoleisesta maallista parempana paikkana oli itselle kirkas, ei kuolema tuntunut pelottavalta. Uskon myötä elämän ja sen päättymisen päivän saattoi jättää levollisena Jumalan huomaan. Kuolemasta kirjoittaessaan Elli vain toistuvasti rukoili, että olisi valmis kun Herra ottaisi hänet pois. Masennuksen hetkillä, henkisten ja fyysisten voimavarojen hupertessa, Elli jopa kaipasi pois pääsyä. Esimerkiksi talvella 1950, kertoessaan murheellisena kuinka

²⁸² Päiväkirja 24.4.1944. JYMA.

²⁸³ Päiväkirja 2.3.1947 ja 9.10.1946. JYMA.

²⁸⁴ Päiväkirja 17.10. ja 24.10.1950. JYMA.

²⁸⁵ Päiväkirja 15.1.1950. JYMA.

”kaikki sielun kyvyt tylsistyy”, miten Anssun kanssa oli ongelmia ja kuinka hän tunsi olevansa liikaa omassa talossaan, Elli kirjoittaa päiväkirjaansa:

Suurin autuus olisi kun saisin äkkiä kuolla sydänhalvaukseen kuten monet tutut täällä äskettäin. Mutta se tuntuisi olevan jo liian suurta onnea. Kyllä minun on nöyryyttävä vielä paljon ennen kuin jaksan kiittää jokapäiväisistä kohdauksista.²⁸⁷

Elli uskoi, että sitä, jota Jumala rakasti, hän myös kuritti. Siten arjen ongelmat ja hänen väsymyksensä olivat sittenkin vielä tarpeen, jotta tie Jumalan valtakuntaan olisi varmempi. Masentuneena huomio kiinnittyi yhä enemmän kaupungissa ja tuttavien parissa tapahtuneisiin sairastumisiin ja kuolemantapauksiin.

Lähtövalmiudesta kertovat myös päiväkirjan lukuisat kohdat, jotka kertovat elämään kyläntyneen vanhuksen ajatuksellisesta valmiudesta siirtyä ajasta ijaissyteen:

Täällä on äkkiä kuollut useita sydän tai aivohalvaukseen. Lähin naapurimme Vapaakirkon pastori Eeli Jokisen rouva makaa heikkona. Oli sanonut jollekin ystävälleen että hänellä on taivasikävä. Samaa olen minäkin tuntenut jo jonkun ajan vaikka en puhu siitä. Ida Henriksson ystäväni sanoi niin usein. En silloin ymmärtänyt mutta nyt olen itse samassa pisteessä.²⁸⁸

Kun ajatukset alkoivat yhä useammin käsitellä kuolemaa, palautui mieleen samalla sellaisia vanhojen tuttavien lausahduksia vuosikausien takaa, jotka nyt saivat aivan uuden merkityksen. Ero nuorempiin, jotka vielä olivat täysin kiinni elämässä, alkoi tuntua suuremmalta kuin ennen.

Minä tunnen aivan toisin kuin ne muut [rouvien raamattupiiriläiset], koska olen ehkä piankin poismenevä. Minua ei kiinnosta tässä elämässä enää muu kuin sielujen pelastus, omani ja muiden. Olen todella kuin Impi Siukonen joka vuosikymmenet sitte sanoi: tunnen kuin seisaisin jo eteisessä, hattu päässä.²⁸⁹

²⁸⁶ Päiväkirja 17.2. ja 24.2.1950 JYMA.

²⁸⁷ Päiväkirja 15.3.1950. JYMA.

²⁸⁸ Päiväkirja 19.3.1951. JYMA.

²⁸⁹ Päiväkirja 20.5.1952. JYMA.

Elli oli jo valmis lähtöön, eikä maailmassa tuntunut enää olevan juuri asioita, jotka olisivat vanhusta kiinnostaneet. Mielessä oli jo oman ja puolison tuleva lepopaikka vanhalla hautausmaalla, mistä myös keskusteltiin yhdessä Hjalmarin kanssa.²⁹⁰

²⁹⁰ Päiväkirja pyhäinpäivänä 3.11.1946. JYMA.

7. UUSIEN TEHTÄVIEN VASTAANOTTAMINEN JA VANHOISTA LUOPUMINEN

1900-luvun puoliväliin saakka vanhenemisen puitteet ja sen kohtaamisen tapa olivat vielä voimakkaasti riippuvaisia ihmisen sukupuolesta ja asemasta yhteiskunnassa. Elli Paunun sukupolvi – kutsumustietoisten, uhrautuvaisten ja yhteisöllisten naisten sukupolven arvomaailman omaksuminen – määritti omalta osaltaan myös hänen elämäntapaansa. Elämäntapa ja arki määrittyivät toisaalta myös kirkkoherran puolison aseman mukanaan tuomien velvollisuuksien, perinteiden ja tapojen myötä. Yhdessä sukupolvi ja elämäntapa loivat juuri ne puitteet, joissa ruustinnan vanheneminen tapahtui: millaiset elinolosuhteet vanhuksella oli, mitä häneltä odotettiin seurakunnassa, yhteiskunnassa ja perheessä, ja millaisia tuntemuksia elämän muutospaineteet synnyttivät hänen omassa mielessään.

Pohtimalla Ellin elämäntavan taustalla vaikuttavia tekijöitä voidaan tavoittaa hänen elämäntapansa taustalla vaikuttava habitus. Tutkimus havainnollistaa, kuinka vahvasti nuoruudessa omaksutut arvot jäsensivät elämää ja kokemisen tapaa vielä vanhuudessakin. Ellin omaksuma arvopohja hallitsi hänen habituksensa muovautumista. Se säilyi vuosikymmeniä hyvin staattisena, muuttumattomana: elämäntapa ei muuttunut vuosien varrella, eivät liioin periaatteet tai ihanteet. Ellin voi nähdä lukeutuvan selvästi vanhaan kutsumustietoisten opettajanaisien sukupolveen, joka oli osa suomalaisuuden rakennusprojektia ja fennomaniaa. Hän piti kiinni periaatteistaan ja sitoutui ihanteisiin loppuiäkseen. Vielä 1900-luvun puolessa välissä sukupolvet olivat nykyistä pidemmän aikavälin sukupolvia ja vaihtuivat siten hitaammin; nykysukupolvien kokemustapaa leimaa pirstaloituminen, kun elämäntapojen valinnan mahdollisuus on moninkertaistunut ja elämäntyöliien kiertokulku nopeutunut. Enää ei ole selvää, että sukupolvikokemus, jota nuorilla harvoin enää edes on, jäsentäisi koko ihmisen elämää.²⁹¹

²⁹¹ Mikkola 2002, 108-117.

Ellin habitusta ilmentäviä seikkoja olivat hengellisyys, velvollisuudentunto, kilvoittelu, hyveellisyys, siveys, tinkimättömyys, nöyryys, vaatimattomuus, ahkeruus, tunnollisuus, palvelevuus, uhrautuvuus, kutsumustietoisuus ja yhteisöllisyys. Arvot kumpusivat sekä kristinuskosta että 1800-luvulla nousseesta naisasialiikkeestä, josta Elli sai voimakkaita vaikutteita opettajansa Hilda Käkikosken välityksellä. Koko samankaltaisen sääty- ja ammatillisen taustan omaavaa naissukupolvea leimaavat nimittäjät olivat samanaikaisesti myös Ellin omia henkilökohtaisia ominaisuuksia, jolloin ne muovasivat hänen käsityksiään siitä, millaista hyvä elämä ja vanhuus olivat, sekä omaan itseen kohdistuvia odotuksia siitä, kuinka tätä elämää, myös vanhenemista, elettiin. Arvot eivät olleet vain korulauseiksi tai kaukana siintäviksi ihanteellisen elämisen malleiksi jääneitä hyveitä, vaan ne olivat todellisia tapoja jäsentää ja merkityksellistää koettua.

Kun arvot olivat hallinneet elämisen tapaa läpi elämän, oli lähes väistämätöntä, että vanhuudessa ajatusmallit joutuivat törmäyskurssille muuttuvan fyysisen minän kanssa: mieli tahtoi yhä pitää kiinni vanhasta tavasta elää, mutta ruumiin voimat eivät enää taipunee entiseen. Kirjoitusten perusteella viimeisten vuosien voi tulkita olleen melko vaikeaa ja apaattista aikaa. Masennus – tai hermoston heikkous, kuten hän itse sitä nimitti – johtui Ellin mukaan väsymyksestä, mutta syvemmin sen voi nähdä heijastavan sitä kriisiä, joka muodostui vanhan habituksen törmätessä vanhuuden mukanaan tuomien rajoitteiden kanssa. Väsymys aiheutti sen, ettei nuoruudessa omaksuttujen elämänarvojen ja –ihanteiden mukainen eläminen enää ollut mahdollista entisenkaltaisella tunnollisuudella ja tinkimättömyydellä. Sopeutuminen uuteen tilanteeseen, ruumiin kunnon heikkeneminen ja voimien väheneminen vaikuttivat mielen alavireisyyteen ja tyytymättömyyteen uuteen minään.

Kilvoittelun mentaliteetti vaikutti kaikkiin elämän alueisiin, ei pelkästään uskon elämään. Se oli kilvoittelua omantunnon kanssa, jatkuvaa pyrkimystä tehdä jokaisen asian eteen vain paras. Eikä toiminta edellyttänyt parasta vain konkreettisen tekemisen tasolla vaan kyse oli myös eräänlaisesta puhdassydämisyyden vaateesta, siitä, että asioihin ja työtehtäviin asennoiduttiin myös henkisesti täydellä sydämellä. Kilvoittelu yhdistettynä ahkeruuden, tunnollisuuden ja tinkimättömyyden arvoihin aiheuttivat vanhuudessa työkyvyn hiipumisen myötä

vaikeuksia, jotka oli kohdattava. Työkyvyn asteittainen heikkeneminen olikin yksi suurimmista ja laajimmin henkisiin voimavaroihin vaikuttaneista muutoksista. Väsyminen aiheutti masennusta, ja sen seurauksena monista aiemmin tärkeistä julkisista tehtävistä oli luovuttava. Vähittäisen luopumisproessin myötä monipuolinen toimintakenttä alkoi kutistua yhä enemmän kodin ja perheen piiriin, minkä myötä Elli alkoi kokea itsensä tyhjäntoimittajaksi. Tuntemus itsensä tarpeettomaksi kokemisesta oli kipeä, sillä se oli selvässä ristiriidassa koko aiemman elämänsä ja habituksen kanssa.

Julkisen toimintakentän supistumisen tuomaan toimeettomuuden tunteeseen ei tuntunut löytyvän helpotusta edes kotitaloustöiden parista, päinvastoin myös niiden ulkopuolelle jääminen koetteli vanhuksen omanarvontuntoa. Näin oli siitä huolimatta, että taloudenhoitajien rooli kotitaloustöistä huolehtimisessa oli ollut aina kiistaton, myös Ellin itsensä mielestä. Vanhuudessa, voimien vähetessä, Elli kuitenkin koki asian yhä ongelmallisempana. Osaltaan tästä saattaa kertoa myös jännitteinen suhde taloudenhoitajaan – liki ainoa henkilösuhteisiin liittyvä kahnaus, josta Elli kirjoittaa. Voikin olettaa, että kyseessä oli kolaus, joka kosketti juuri emännyyteen perinteisesti liitettyä valta-asemaa ja vastuuta, joka emännällä viime kädessä oli ollut kodin töiden kokonaisuuden suunnittelussa ja onnistumisessa huolimatta siitä oliko käytännön työ apulaisten tai piikojen tehtävänä. Täysivaltaisen pappilan emännyyden menettämisen uhka loukkasi naiseutta ja aiheutti turhautumista – ja emännyyden osoittamisen tarve puolestaan saattoi olla rasite keittiössä tosiasiallisesti emännöimään tottuneelle taloudenhoitajalle.

Elli oli tehnyt koko elämänsä uhrautuvaa ja toisia palvelevaa henkistä ja hengellistä työtä, joka perustui nuoruudessa omaksutulle arvomaailmalle. Koko elämän kantava periaate oli ollut myös muiden ihmisten auttaminen ja palveleminen. Koska usein kysymys oli myös siitä, että omat vaivat oli pyrittävä häivyttämään toisten auttamisen tieltä, ja ettei Elli vaatimattomana ihmisenä korostanut omia saavutuksiaan, voi puhua myös uhrautumisesta. Auttamaan ja palvelemaan tottuneen vanhuksen oli hyvin vaikea opetella vastaanottamaan itse huolenpitoa ja helpotusta muilta ihmisiltä, läheisiltäkin. Vaikka Elli neuvoi vanhempaa ystäväänsä

Annaa heittäytymään huolelta ”kreivinnaksi”, tuntui häntä itseään vuosikymmentä myöhemmin samassa tilanteessa loukkaavan toisten avusta riippuvaisemmaksi tuleminen.

Toisten hyväksi ja toisten kanssa toimiminen oli tärkeää yhtäältä sen vuoksi, että tehtävien kautta vanheneva saattoi tuntea itsensä tarpeelliseksi ympäristössään, toisaalta koska toiminta oli linkki maailmaan ja sosiaaliseen verkostoon, joka ikään kuin sitoi vanhuksen vielä kiinni elämään. Osallistumisen vaikutusta Ellin mielen virkeyteen voi luonnehtia kahtalaiseksi: aina kun oli osallistuttava – esimerkiksi raamattupiireihin – olo oli ainakin hetkellisesti paljon pirteämpi. Samalla tehtävät kuitenkin kuluttivat fyysisiä voimia, mikä paradoksaalisesti vaikutti lamauttavasti voimavaroihin ja mielialaan. Yhteisöllisyys oli ollut hänen koko elämänsä toimintaa leimaava tekijä, joka nyt alkoi murentua. Voimia – jos kohta ei enää kiinnostustakaan – entisenlaajuisen sosiaalisen verkoston aktiiviseen ylläpitoon ei ollut, mutta toisaalta ystäväpiiriä pienensi myös sen ikääntyminen ja kuolemantapaukset.

Omien voimavarojen ja aktiivisuuden hiipumisesta oli vaikea puhua edes perheenjäsenille, sillä Elli koki omien vaivojensa julkituomisen pitkästyttävän toisia tai tuottavan heille lisää vaivaa. Muita auttamaan tottuneen tuntui olevan vaikea opetella itse ottamaan apua ja huolenpitoa vastaan, ja toisinaan Elli kokikin toisten huolenpidon liialliseksi. On huomattava, että hän pystyi itsekkin myöntämään, ettei enää jaksanut hoitaa vanhoja velvoitteita entisellä uutteruudella ja pyrki sopeutumaan muuttuvaan tilanteeseen parhaan kykynsä mukaan. Kirjoitusten perusteella voikin todeta, että Elli pysyi loppuun saakka tiedostavana, tuntevana ja järkevänä naisena, joka pohti myös oman ikänsä vaikutusta esimerkiksi työtehtäviensä hoitoon ja asemaansa perheessä. Vanhuus ei siis ainakaan hänen kohdallaan missään tapauksessa merkinnyt minkäänlaista henkistä taantumista.

Elli mielsi koko elämänsä kulkeneen varsin onnellisesti ja tasapainoisesti ilman vakavia kriisejä, eikä vanhuusvaihe tuonut suurta poikkeusta tähän elämänkulkuun. Vanhenemisen ilona ja lohtuna olivat oma puoliso, lapset ja heidän lapsensa, sosiaalinen verkosto ja tuttu koti, sekä muistojen kautta omat vanhemmat, lapsuuden ja nuoruuden tapahtumat ja ympäristöt. Tyytyväisyyttä loivat samat asiat, jotka sitä olivat tuottaneet koko elämän ajan: perhe, hyvät

ystävät ja usko. Näiden asioiden ennallaan pysyminen lisäsi varmasti turvallisuudentunnetta. Kasvatusvelvollisuus ja huolehtiminen omiin lapsiin nähden jatkui vanhetessakin. Ellin apu ja neuvot olivat tarpeen lasten elämässä kun he itsenäistyivät ja muodostivat omia perheitään. Isovanhempana suurta iloa tuotti myös kolmannen polven kasvun ja kehittymisen seuraaminen. Isoäitiys oli ehdottomasti iloinen ja tervetullut rooli. Ulkonaisesti elämä siis jatkui ilman suuria järkytyksiä, mutta vanheneminen toi mukanaan muutoksia, joihin oli sopeuduttava.

Ellin vanhenemisprosessissa on havaittavissa kaksi ”aaltoa.” Ensimmäinen vanhenemisen kannalta merkittävä tapahtuma oli Ellin isän kuolema tammikuussa 1937, jolloin Elli oli 55-vuotias. Tämän jälkeen kirjoituksissa on havaittavissa vanhuusteeman lisääntyvää käsittelemistä ja kuoleman omakohtaista pohdintaa. Toinen vaihe sijoittuu 40-luvun loppuun, lähinnä vuosiin 1947 ja 1948, jolloin vanheneminen alkoi näkyä konkreettisemmin. Näinä vuosina 66-vuotias Elli koki itsensä yhä väsyneemmäksi ja haluttomammaksi, ja tunsu muistinsa, kuulonsa ja näkönsä huonontuneen, vaikka ulkopuolisille asia ei ehkä vielä näyttäytynyt samalla tavalla. Voimavarojen vähenemisen myötä Ellin oli ryhdyttävä karsimaan tehtäviään. Vuosi 1948 oli myös terveydentilan kannalta selkeä käänne huonompaan. Sydän oli aiheuttanut terveydellisiä ongelmia jo vuosikausia, mutta pitkä sairausjakso syksystä 1948 lähtien heikensi vointia huomattavasti ja tästä lähtien sairastelu oli yhä tiheämpää. Saman vuoden syntymäpäivänään, joka oli hänen kuudeskymmenesseitsemäs, Elli itsekin toteaa tulleen viimeisen vuoden aikana ”pappilan vanhaksi ruustinnaksi.” Merkille pantavaa on, että samoihin aikoihin myös monet hyvät ystävät ja ikätoverit alkoivat vetäytyä eläkkeelle toimintaan tai kärsivät yhä vakavammista ongelmista terveytensä kanssa.

Vanhenemisprosessin tarkastelu osoittaa, että vaikka Elli määritteli vanhuuden alkavan kun 60 ikävuotta oli täynnä, oli rajapyykki sittenkin hänen omista tuntemuksistaan kertovassa kielessä vähintäänkin liukuva. Vanhaksi tuleminen ja vanhana oleminen ei suinkaan ollut aivan näin yksiselitteistä tai suoraviivaista. Vanhuuden tuntemukset saivat Ellin nimittämään itseään vanhaksi jo ennen vanhuudeksi määrittelemäänsä ikää, mutta toisaalta vanhuus oli pitkän aikaa ikään kuin vasta tulossa. Muiden vanhenevien kohdalla oli helpompi hyväksyä levon ja joutenolon oikeus kuin omalla, mistä kertoo Annalle osoitettu kirje. Vanhaksi tule-

mista oli sittenkin vaikea hyväksyä, vaikka merkit siitä olivat jo olemassa eikä sen vääjäämättömyyttä voinut estää. Vanheneminen eteni hitaasti ja vaikutti eri elämänalueilla vaiheittain: toiminnan, sairastamisen ja vetäytymisen jaksot vuorottelivat toistensa kanssa, eikä vanhuus automaattisesti sulkenut Elliä ulos muusta maailmasta. Toimintaa ja tehtäviä riitti vanhuudesta huolimatta viimeiseen elinvuoteen asti, vaikkakaan ei lähellekään entisenlaisella runsaudella. On myös todennäköistä, etteivät monet sivulliset ja esimerkiksi ohjelmasuorituksissa apua pyytäneet nähneet miten vanhaksi ja väsyneeksi ruustinna itse jo itsensä tunsi.

Päiväkirjat päättyvät noin vuotta ennen Ellin kuolemaa. Viimeinen, Annalle osoitettu kirje on päivätty toukokuulle 1953, jolloin hän suunnitteli matkaa tyttärensä luo. Tytärten kirjoittamien muisteluiden mukaan viimeiset vuodet Elli keskittyi yhä enemmän uskon elämään. Velvoitteita ei enää ollut, tärkeintä jokapäiväisessä elämässä olivat radion hengelliset ohjelmat ja Raamattu. Ajoittaisesta masennuksesta ja terveydentilan heikkenemisestä huolimatta vanhuusvuosia leimasi valoisa suhtautuminen tulevaan, mikä tarkoitti nimenomaan kuoleman jälkeen koittavaa tulevaa. Kaiken kaikkiaan merkittävimpiä tekijöitä onnellisen vanhuuden kannalta olikin kristillinen vakaumus, vahvasti jokapäiväisessä elämässä eletty ja koettu usko, joka oli kestänyt nuoruusvuosista saakka. Tätä uskoa kuvaa myös viimeisen päiväkirjan päättävä lause ja tämän tutkimuksen otsikoksi valikoitunut sitaatti, ”Kaikki loppuu aikanaan. Armonsä ei milloinkaan.”²⁹² Kertoessaan näin päiväkirjan pitämisen päättämistä Elli tulee samalla tiivistäneeksi koko suhtautumisensa elämäänsä, vanhenemiseensa ja kuolemaansa. Luja usko Jumalaan antoi toivoa kuoleman jälkeisestä elämästä. Elli pystyi antamaan huomisen päivänsä ehdoitta Jumalan käsiin, jolloin kuolemakaan ei ollut pelottava, kaiken päättävä, vaan uusi alku, joka tuli juuri silloin kun Herra näki parhaimmaksi.

²⁹² Päiväkirja 31.8.1952. JYMA.

8. LÄHTEET

8.1. ARKISTOLÄHTEET

Jyväskylän Maakunta-arkisto (JYMA), Paunun sukuarkisto:

- Elli Paunun päiväkirjat 1930-1952.
- Elli Paunun kirjeet Anna Punnoselle 1931-1953.
- Elli Paunun kirjeet Irene Tammiselle 1940-1942.
- Elli Paunun kirjeet Ellen Käelle 1936-1946.

8.2. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Keskustelu Eira Paunun kanssa 1.11.2001.

8.3. KIRJALLISUUS

Ahola, Suvi, Naiset päiväkirjojen kirjoittajina. Teoksessa Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista. Toim. Ulla Piela. Tampere 1993.

Chartier, Roger, Introduction: An Ordinary Kind of Writing. Model Letters and Letter-Writing in Ancien Régime France. Teoksessa Correspondence. Models of Letter-Writing from the Middle Ages to the Nineteenth Century. Toim. Chartier, Boreau ja Dauphin. Cambridge 1997.

Gothóni, Raili, Vanhusten sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen tuki. Tutkimus kalliolaisten ja kiteeläisten vanhusten elämäntilanteesta, sosiaalisista verkostoista ja tuesta. Helsinki 1990.

Heikkinen Riitta-Liisa, Mielen voimavarat vanhetessa. Teoksessa Vanhuuden voimavarat. Toim. Eino Heikkinen ja Marjatta Marin. Helsinki 2002.

Häggman, Kai, Kivennäisvesi, kylpyvesi ja keskisäädyn elämäntapa. Teoksessa Terveiden lähteillä. Länsimaisen terveystieteiden kulttuurihistoria. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Helsinki 1995.

Jaakkola, Magdalena, Opettajat eläkkeellä. Helsinki 1972.

Jallinoja, Riitta, Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudekset. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana. Helsinki 1983.

Juvonen, Tuula, Sukupuoli ja halu Hilda Käkikosken kirjeissä ja päiväkirjoissa. Helsinki 1995.

Jylhä, Marja, Vanheneminen, toiminta ja vuorovaikutus. Teoksessa Vanheneminen ja elämäntapa. Sosiaaligerontologian perusteita. Toim. Marja Jylhä ja Pertti Pohjolainen. Mänttä 1990.

Jyrkilä, Faina Vanhan ihmisen asuminen ja toimeentulo teollistuvassa yhteiskunnassa. Geron XII. Vammala 1962.

Jyrkilä, Faina, Vanhuuden harrasteet. Geron XVI. 1964.

Jyrkämä, Jyrki, Vanhuus ja yhteiskunta. Teoksessa Muutoksen sosiologia. Toim. Elina Saksala. 1998.

Jyrkämä, Jyrki ja Randell, Seppo, Vanheneminen ja yhteiskunta. Työraportti Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksella 1987.

Kangas, Ilka ja Topo, Päivi, Verenjuoksutuksesta hormonihoidon. Muuttuva käsitys vaihdevuosista ja niiden hoidosta. Teoksessa Muuttuva vanhuus. Toim. Jan-Erik Ruth. Tampere 1994.

Karilas, Esteri, Isänmaan tytär. Hilda Käkikosken elämäkerta. Porvoo 1934.

Karivalo, Toini, Jyväskylän pappila 1928-1956. Teoksessa Jyväskylän kaupunkiseurakunnan pappila: Historiaa ja elämää vuosina 1928-1956. Jyväskylä 1983.

Karivalo, Toini, Widbom-suku. Johan Widbomin ja Johanna Maria von Qvantenin jälkeläiset seitsemänteen polveen. Jyväskylä 1980.

Karjalainen, Merja, Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan. Jyväskylän kaupungin sosiaalitoimen historia vuosina 1880-1956. Suomen historian pro gradu-työ Jyväskylän yliopistossa 1990.

Kokko, Marja, Sisaret, toverit. Naisten järjestäytyminen, ryhmätietoisuus ja kansalaistuminen Jyväskylässä 1800-luvun lopulta 1930-luvulle. Jyväskylä 1998.

Korkiakangas, Pirjo, Muistelusta voimavaroja vanhuuteen. Teoksessa Vanhuuden voimavarat. Toim. Eino Heikkinen ja Marjatta Marin. Helsinki 2002.

Koskinen, Simo, Vanhusten asema Suomessa 1800-luvulta nykypäivään. Teoksessa Vanhuus Suomessa. Toim. Jan-Erik Ruth ja Eino Heikkinen. Espoo 1983.

Leskelä-Kärki, Maarit, Kerrottu elämä. Naishistorioitsija ja toisen ihmisen historian kirjoittamisen ongelmia. Teoksessa Jokapäiväinen historia. Toim. Jorma Kalela ja Ilari Lindroos. Helsinki 2001.

Leskelä-Kärki, Maarit, Näkökulmia naisten uskonnollisuuden tutkimukseen - Aune Krohnin kristillinen ja kirjoittava elämä. Teoksessa Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa. Toim. Anu Lahtinen. Turku 2002.

Makkonen Anna, Valkoisen kirjan kutsu eli löytöretkellä päiväkirjojen maailmassa. Teoksessa Hiljaista vimmaa. Suomalaisten naisten päiväkirjatekstejä 1790-luvulta 1990-luvulle. Toim. Suvi Ahola. Helsinki 1993.

Mannheim, Karl, The Problem of Generations. Teoksessa The New Pilgrims. Youth Protest in Transition. Toim. Philip G. Altbach ja Robert S. Laufer. New York 1972 [1927].

Markkola, Pirjo, Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920. Helsinki 2002.

Markkola, Pirjo, The Calling of Women. Gender, Religion and Social Reform in Finland 1860-1920. Helsinki 2000.

Mazzarella, Merete, Oman elämän kirjoittamisesta ja muiden. Teoksessa Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. Toim. Katarina Eskola ja Eeva Peltonen. Jyväskylä 1997.

Mikkola, Henna, Sukupolvettomat? Nuoret ikäpolvensa kuvaajina. Jyväskylä 2002.

Murtorinne, Eino, Suomen kirkon historia 4. Porvoo 1995.

Mäki-Panula, Virpi, ”Maksettava meille sellainen syytinki kuin paikkakunnalla tapana on”: syytinki Saarijärvellä vuosina 1851-1900. Julkaisematon Suomen historian pro gradu-työ Jyväskylän yliopistossa 1997.

Norkola, Tero, Tavallisen ihmisen päiväkirjat. Teoksessa Karnevaali ja autiomaa. Kirjallisuustieteellisiä tutkimuksia. Toim. Anna Makkonen ja Teemu Ikonen. Helsinki 1995.

Nykysuomen sanakirja II. Toim. Matti Sadeniemi. 1978.

Oittinen, Riitta, Vanhuuden ”välttäminen” viime vuosisadan lopulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Muuttuva vanhuus. Toim. Jan-Erik Ruth. Tampere 1994.

Oittinen, Riitta, Nuorekkuuden ihanteista ja arjesta ennen toista maailmansotaa. Teoksessa Naiset ja ikääntyminen. Toim. Ilka Kangas ja Pirjo Nikander. Tampere 1999.

Oittinen, Riitta ja Pitkänen, Kari, Kunnanvaivaisesta harmaaksi pantteriksi. Tutkielmia suomalaisen vanhuuden historiasta. Helsinki 1991.

Oittinen, Riitta, Vanheneminen entisessä ja nyky-Suomessa. Esitutkimusraportti Helsingin talous- ja sosiaalhistorian laitoksella 1989.

Ollila, Anne, Introduction: History as Memory and Memory as History. Teoksessa Historical Perspectives on Memory. Toim. Anne Ollila. Helsinki 1999.

Ollila, Anne, Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa. Helsinki 1998.

Paunu, Eira, 85 vuotta kristillistä naistyötä: Jyväskylän NNKY ry vuosina 1897-1982. Helsinki 1986.

Paunu, Eira, Pappilan vieraat. Teoksessa Jyväskylän kaupunkiseurakunnan pappila: Historiaa ja elämää vuosina 1928-1956. Jyväskylä 1983.

Peltonen, Matti, Mikrohistoriasta. Helsinki 1999.

Pitkänen, Kari, Hylkäsivätkö perheet vanhuksensa laitoksiin? Suomalaisen laitoshoidon historia. Teoksessa Muuttuva vanhuus. Toim. Jan-Erik Ruth. Tampere 1994.

Pohjolainen, Pertti, Mitä on sosiaaligerontologia? Teoksessa Vanheneminen ja elämäntilanne. Sosiaaligerontologian perusteita. Toim. Marja Jylhä ja Pertti Pohjolainen. Mänttä 1990.

Pökälä, Marja-Liisa, Vanhuus ja vanheneminen elämäkerroissa. Teoksessa Kunnanvaivaisesta harmaaksi pantteriksi. Toim. Riitta Oittinen ja Kari Pitkänen. Helsinki 1991.

Riska, Leena, Potilaana Kaukaan sairaalassa. Teoksessa Kunnanvaivaisesta harmaaksi pantteriksi. Toim. Riitta Oittinen ja Kari Pitkänen. Helsinki 1991.

Roos, J.P., Elämäntavasta elämäkertaan. Jyväskylä 1988.

Roos, J.P., Suomalainen elämä. Hämeenlinna 1987.

Räikkönen, Tuovi, Laskisoosia ilman läskiä ja sitruunasoodalla ohukaisia – Kotirintaman monitaitureiden elämää. Teoksessa Naisen aseet. Toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila. Juva 1993.

Saarenheimo, Marja ja Suutama, Timo, Elämänhallinta ja vanhuuteen sopeutuminen. Teoksessa Näkökulmia kehityspsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Toim. Paula Lyytinen, Mikko Korkiakangas ja Heikki Lyytinen. Porvoo 1995.

Saarenheimo, Marja, Jos etsit kadonnutta aikaa. Tampere 1997.

Soikkanen, Hannu, Käsityksiä vanhenemisesta eri aikakausina. Teoksessa Experiencing Ageing. Toim. Peter Öberg, Pertti Pohjolainen, Isto Ruoppila. Helsinki 1994.

Sulkunen, Irma, Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita. Helsinki 1995.

Toivanen, Jenni, Kvinnor, män och makt i det äldre bondesamhället. Julkaisematon käsikirjoitus, joka ilmestyy vuonna 2003 antologiassa Makt och auktoritet i det tidigmoderna Sverige (toim. Börje Harnesek).

Tuominen, Marja, Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia. Keuruu 1991.

Tuomi-Nikula, Liisa, Pappila kotina. Teoksessa Jyväskylän kaupunkiseurakunnan pappila: Historiaa ja elämää vuosina 1928-1956. Jyväskylä 1983.

Ulvros, Eva Helen, Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790-1870. Lund 1996.

Vares, Vesa ja Soikkanen, Hannu, Sukupolvi selittäjänä Suomen historiassa. Historiallinen Aikakauskirja 1998:1.

Vehkalahti, Kaisa, Kohtalokas tyttöikä. Tyttöyden representaatiot 1920-luvun naistenlehdissä. Julkaisematon kulttuurihistorian lisensiaattityö Turun yliopiston historian laitoksella 2000.

Vehkalahti, Kaisa, Tiedän paikan armahan... Koti ja kodin ikävä 1900-luvun alun kasvatustilastyttöjen kirjeissä. Julkaisematon käsikirjoitus, joka ilmestyy vuonna 2003 Suomen Kasvatustieteellisen Seuran julkaisemana antologiassa Haasteena kasvatushistorian tutkimus (toim. Marjo Nieminen ja Minna Vuorio-Lehti).

Vilkko, Anni, Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. Tampere 1997.

Virtanen, Matti, Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Hämeenlinna 2001.

Vuorinen, Risto, Minän kehitys ja synty. Porvoo 1998.

Välimäki, Hannu, Kymmenyksistä kirkollisveroon. Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäiviin. Helsinki 2002.